

СОЦІАЛЬНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

МАТЕРІАЛИ
VI науково-практичної конференції
(23 квітня 2020 року, м. Черкаси)

**Міністерство освіти і науки України
Черкаський державний технологічний університет
Черкаське регіональне відділення Соціологічної асоціації України**

**СОЦІАЛЬНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ**

МАТЕРІАЛИ

**VI науково-практичної конференції
(23 квітня 2020 року, м. Черкаси)**

Черкаси 2020

УДК 1:37:316.3:33:504(063)

Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект:
матеріали VI науково-практичної конференції (23 квітня 2020 року,
м. Черкаси) / Упор. Т. О. Дроздова. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2020. –
137 с.

У збірнику опубліковано матеріали VI науково-практичної конференції «Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект», що охоплюють широкий спектр актуальних суспільних проблем, розглядають нові феномени соціального буття, пропонують шляхи виходу з кризових ситуацій сьогодення.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх зацікавлених.

Матеріали подано у авторській редакції

Упорядник: *Т. О. Дроздова*

ЗМІСТ

Секція 1

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

<i>Борініштейн Є.</i> Філософія паніки и масового психоза.....	5
<i>Бойко А.</i> Світ в нових реаліях: спроба усвідомлення.....	8
<i>Дейнека В.</i> Перехід від антропо- до біоцентризму.....	11
<i>Мартинов О., Дроздова Т.</i> Влада: від інтенції до реалізації.....	16
<i>Поплавська Т.</i> Проблема духовності в бездуховном обществе.....	19
<i>П'янзін С.</i> Социальная опасность воплощения гендерных конструкций.....	23
<i>Студінський В.</i> Глобальні суспільно-економічні трансформації в контексті пандемії covid-19.....	25
<i>Прокопенко В.</i> Зростання ролі ТНК у міжнародних політичних відносинах в умовах глобалізації.....	29
<i>Бахмач А.</i> Сучасні політичні технології.....	31
<i>Брацун І.</i> Інтернет-технології як інструмент взаємодії політичної влади і суспільства.....	34
<i>Даценко В.</i> Споживання як маркер соціальної нерівності.....	37
<i>Півненко В.</i> Розуміння корупції як інструменту суспільно-політичного впливу.....	38
<i>Кожем'якіна О.</i> Концепт медіадемократії в дискурсі політичної філософії.....	42
<i>Костенко В.</i> Штучний інтелект: технологічні та гуманітарні виклики.....	45
<i>Карпенко К.</i> Екологічна комунікація та зміна меж соціального.....	47
<i>Синьогуб І.</i> Проблеми формування гуманітарної безпеки держави.....	51

Секція 2

ЛЮДИНА ІННОВАЦІЙНОЇ ДОБИ: НОВІ КОНЦЕПТИ ТА СУЧАСНІ РІШЕННЯ

<i>Бойченко Н.</i> Людина інноваційної доби: погляд з позиції біоетики.....	53
<i>Атаманюк З.</i> Цінність цілісності сприйняття свободи особистості.....	54
<i>Щербина М., Губар В., Ростовська В.</i> Healthy lifestyle vs orthorexia – where is the borderline.....	57
<i>Вара С.</i> Гендерні стереотипи як поле для конфліктів під час карантину.....	60
<i>Врайт Г.</i> Філософсько-антропологический анализ проблемы человека в информационном обществе.....	63
<i>Гончаренко Л.</i> Аксіологічний вимір здоров'я людини: деякі	

Секція 3

СУСПІЛЬНІ НАУКИ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ПОШУКИ, ДОСЯГНЕННЯ, ПРОЕКТИ, ГІПОТЕЗИ

<i>Дмитренко М.</i> Комуникативний поворот у дослідженні корпоративної культури.....	68
<i>Василенко М.</i> Співвідношення понять темпоральності, мовного і реального часу.....	72
<i>Дроздова Т.</i> Populisme ou politique normale: la conception d'Ernesto Laclau.....	75
<i>Куницький М.</i> Фактори становлення та розвитку демократії в пострадянських країнах: аналітичне дослідження.....	78
<i>Тимофєєв С.</i> Усвідомленість як стан, процес та результат.....	89
<i>Ігнатієва О., Ланських О.</i> Англійська церква в соціокультурному та поліконфесійному просторі сучасної Англії.....	91
<i>Вольчева М., Петінова О.</i> Концепції походження світу: вимір філософії.....	93
<i>Кулешов О.</i> The language of metaphysics and the metaphysics of language.....	97
<i>Бінецька В.</i> Концепт гармонії у філософії неоконфуціанства.....	99
<i>Бугеря М.</i> До питання дихотомії «влада-людина» у закритих суспільствах.....	104
<i>Аксьонова В., Скловський І.</i> Соціальна філософія: контекст розвитку громадянського суспільства.....	108
<i>Гранатирко Б.</i> Герменевтика: проблеми інтерпретації та розуміння...	111

Секція 4

СУЧАСНІ ГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

<i>Бойченко М.</i> Освіта як гуманітарна технологія і як «техне» гуманності.....	114
<i>Алексєнко А.</i> Технологізація освіти: pro і contra.....	118
<i>Іванова Н.</i> Інноваційність педагогіки Фрідріха Фребеля в універсумі дитинства українського дошкілля.....	120
<i>Рилова О.</i> Взаємозв'язок між кількісними та якісними показниками в освіті.....	125
<i>Марущенко О.</i> «Посткарантинна» освіта: контури нової реальності... 128	
<i>Боровик Т., Залозна Т.</i> Інформаційний етап розвитку гуманітарних технологій в освіті.....	130
<i>Наші автори</i>	134

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Євген Борінштейн

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського
м. Одеса*

ФИЛОСОФИЯ ПАНИКИ И МАССОВОГО ПСИХОЗА

*Реакция общества на коронавирус напоминает ситуацию,
когда по нашему городу бегают опасная стая бродячих собак,
но нам эти собаки по барабану, а боимся мы страшной панды,
которая где-то на краю света.*

Врач-педиатр Евгений Комаровский

Начало XXI века подарило человечеству ощущение всемогущества: преодолены такие, казалось бы, вечные проблемы, как бедность и эпидемии; мир стал глобализированным единым целым; социальные сети сделали жизнь максимально удобной; космос начинает рассматриваться в контексте варианта развития жизни; благодаря новым технологиям 3-D стали говорить о бессмертии. Однако события последних 5-10 лет вернули человека на место, показывая, что он все-таки биосоциальное существо. Локальные конфликты и войны, ИГИЛ, скрытая и явная агрессия Российской Федерации по отношению к своим соседям, многочисленные эпидемии (куриный грипп, свиной грипп, Covid-19 и тому подобное) показали, что люди в массе своей крайне уязвимы и до сих пор не научились бороться с вызовами разного плана: биологическими, социальными, культурными, психологическими и другими. Даная работа вследствие происходящего представляется мне актуальной, и я буду считать свою миссию выполненной, если она хоть немного поможет понять нам специфику современных проблем.

В чем смысл выше обозначенного названия? Как показала практика, люди страдают больше всего от паники и массового психоза, когда страшные картинки СМИ, Интернета убивают рациональное сознание и включают пандемию беспомощности, страха и аморальности. Выход заключается не только в жестком следовании закону, как нам пытаются внушить благодаря действиям Китая, но и в системном подходе к решению и преодолению проблемы (что может дать только философия!), морали как категорическом императиве, не только способствующем преодолению паники, но и

показывающем, что человек является еще и личностью и не биосоциальным существом, а социокультурной, социобиологической, социологической персоной.

Прежде чем исследовать сущностные основания паники и объяснить данное явление, на мой взгляд, следует изучить саму категорию «паника».

Мне больше нравится точка зрения социологов, рассматривающая **панику** (от греческого *panikon* – безотчетный ужас) как «смятение, растерянность, страх, охватывающие человека или множество людей перед реальной или воображаемой опасностью, нарастающие в процессе взаимного заражения и блокирующие способность рациональной оценки обстановки, мобилизацию волевых ресурсов и организацию совместного противодействия» [1, с. 231]. Важным представляется и добавление психологов о том, что «**массовая паника**» является одним из видов поведения толпы, который... «нарастает в ходе взаимного заражения и блокирует способность рациональной оценки обстановки, мобилизации воли и организации совместного противодействия» [2, с. 390]. При этом для человека особенно страшной представляется «**моральная паника**», которую Джон Масионис рассматривает как «разновидность рассредоточенного коллективного поведения, реакцию людей на реальное или **воображаемое** (выделение мое – Е.Б.) событие в форме иррационального и даже безумного страха [3, с. 697]. То есть, моральная паника страшна тем, что мы можем представлять реальную картинку гораздо в более мрачном свете, чем она есть на самом деле. Я бы дал еще одну трактовку, что моральная паника может пониматься как коллективное или индивидуальное поведение под воздействием коллектива, нарушающее общепринятые моральные нормы и ведущее к негативным моральным последствиям для общества (например, восприятие негативного поведения, в результате которого человек получил какие-либо дивиденды (палачи во время Второй мировой войны, уничтожившие собственный народ, только, чтобы выжить) и стал воспринимать такое поведение как норму).

Важно, что панику может вызвать общая культура. Например, СПИД, отношение к нетрадиционным сексуальным меньшинствам, Brexit, негативное отношение к представителям других народов, этносов, список можно долго продолжать.

Можно выделить ряд предпосылок, влияющих на трансформацию людей в паническую толпу:

- социальные факторы, подразумевающие панические настроения в обществе, вызванные происшедшими или ожидаемыми природными, экономическими, политическими бедствиями. Это могут быть война,

революция, резкое изменение валютного курса, массовая безработица, непрогнозируемая смена политического режима недемократическим путем;

- культурные факторы, определяемые резким увеличением представителей антикультуры (хулиганов, бездельников, анархистов, бандитов, наркоманов) и прогрессирующей ориентации общества на ложные ценности (получение выгоды любой ценой, насилие с аморальными намерениями, уничтожение памятников);

- биологические факторы, продуцирующие резкое ухудшение биологического состояния организма человека: голод, холод, заражение, эпидемия;

- психологические факторы, проявляющиеся в результате массовых психозов, неврозов, недоверия к людям, чувстве обреченности.

Проблема паники и превращения людей из социальной группы в паническую толпу очень многопланова. Мне представляется важным подчеркнуть, что здоровье и умение народонаселения справиться с паническими настроениями в обществе зависят, в первую очередь, не от бытовых сослагательных (материальной составляющей), а от морально-этических характеристик людей (т.е., в данном случае духовная составляющая значительно важнее материальной). И задача государства развивать культурные составляющие развития общества с помощью образования, СМИ, СМК и всех возможных каналов социализации.

Необходима система развития духовных качеств людей и система реагирования на стрессовые ситуации такого рода. Именно поэтому я веду речь о философии паники как системе выхода из крупномасштабного кризиса панических настроений. Под **философией паники** я понимаю систему знаний, представлений и навыков о состоянии человека и человечества, вызванном возможными или кажущимися (искусственно созданными) условиями угрозы жизни и невозможностью от них защититься.

Панические состояния людей зависят от массовых психозов, которым они подвержены в большей или меньшей мере.

Ввиду специфики работы не буду углубляться в детали психозов, лишь замечу, что, в общем и целом, под **психозом** может пониматься «общее психическое расстройство, характеризующееся дезинтеграцией личности и неспособностью соотносить себя с другими [1, с. 280]. Если говорить о массовом психозе, то, исходя из заявленной проблемы, меня прельщает трактовка **массового психоза** как психической эпидемии, сущностью которой является подражаемость и внушаемость [4].

С моей точки зрения, массовый психоз возникает ввиду интоксикации головного мозга неправомерно-аффективными действиями государства,

общества, различных социокультурных групп. Кого он чаще всего поражает? Ответ очевиден. Людей с низким социальным статусом и низкой культурой. Но главная беда заключается не в этом, а в труднопредсказуемости последствий и значительных проблемах возможностей приостановки данного явления. Поэтому важным представляется превентивный анализ массового психоза, который будет актуальным в параметрах философского знания. Отсюда – необходимость создания **философии массового психоза** как науки, представляющей системное знание о состоянии массы людей, находящейся под влиянием истинной или мнимой эпидемии чего-либо, реально или мнимо прогрессирующей.

Именно во время паники, перетекающей в массовый психоз, государство сдает экзамен своим гражданам. Отсюда риторический вопрос: **что происходит со студентом, который регулярно не сдает экзамены?**

Но сдает экзамены не только государство, а и люди. Только тут экзамены другого плана: на человечность, духовность, нравственность...

И общество тоже может не сдать сессию. А что нужно, чтобы сдать такую сессию? Ответ прост, я ничего нового не придумаю: образование, культура и категорический императив морали.

Список использованных источников

1. Социологический энциклопедический словарь / Ред.-координатор Г.В.Осипов. Москва.: ИНФРА•М-НОРМА, 1998. – 488 с.
2. Словарь практического психолога /Сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
3. Масионис Джон. Социология. Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 752 с.
4. Массовый психоз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1827499>. Дата обращения: 25.03.2020.

Анжела Бойко

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

СВІТ В НОВИХ РЕАЛІЯХ: СПРОБА УСВІДОМЛЕННЯ

Останні місяці відбувається тектонічні зсуви суспільства – процес, запущений наростаючою економічною кризою і актуалізований пандемією Covid-19. Ми є свідками періоду, яку К. Ясперс влучно назвав «межова

ситуація. «Межова ситуація» – це ситуація боротьби, страждання, хвороби, втрати, смерті. Людство раптово опинилось в умовах нового виміру існування, пов'язаного з численними обмеженнями. Проте можливість усвідомлення народження нових соціальних реалій і нової самосвідомості робить необхідним сформулювати, на нашу думку, тренди найближчого майбутнього.

Саме пандемія і введені обмеження викликали до життя обґрунтування життєздатності двох моделей майбутнього існування суспільства: *національна держава чи ультраглобалізм.*

Так, на користь національної держави були наведені аргументи, що в період пандемії існування держави визначається не тільки національними кордонами, але й внутрішніми ресурсами. Серед яких, чільне місце займають людські ресурси.

Натомість, на перший погляд, глобалізм як економічна модель наддержави, заснованої на економічних інтересах та вигоді, зазнала поразки. Оскільки в умовах ізоляції країн і зупинки активних економік виявилась неефективною. Натомість, глобалізм в своєму соціальному вимірі не тільки не зник, але й значно поглибився. Прикладом такого підходу є використання однакових моделей в різних за своїм змістом та соціальною організацією державах – введення карантину, його принципи і тривалість, соціальна підтримка громадян, сприяння медичній сфері тощо. В умовах кризи, спричиненої обмеженим фактором поширення вірусу, глобальності набула Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) як центр збору інформації і прийняття рішень. Тому, глобальні організації соціального спрямування будуть укрупненими і поліцентричними.

Синхронність та узагальненість рішень загрожує диктатурою, нівелюванням окремоті на тлі недопущення очної масовості (масових заходів). Тому актуальності набуває потреба в формуванні усвідомленої солідарності, уникнення ментального ізоляціонізму, здатність до кооперації тощо.

Розуміння конфлікту розшириться в форматі «свобода-безпека». Саме зараз потреба в свободі є актуальною. Наразі «треба» домінує над «свободою», «свобода», в свою чергу, потребує відповідальності. Водночас, свобода тісно пов'язана із ситуацією безпеки, адже заради безпеки люди здатні до свідомого обмеження свобод. Саме розуміння того, що заради безпеки треба обмежити свободи є платформою успіху в країнах, що мають позитивний досвід боротьби з коронавірусом (Китай (за формою правління) та Німеччина (за ментальною ознакою внутрішньої організації)).

Феномен «безпеки» потребує переосмислення, оскільки всі наявні форми особистою безпеки виявились уявними, тому питання сучасного розуміння безпеки залишається відкритим для обговорення і набуття нових сенсів.

Враховуючи, що застосовані обмеження не будуть безумовно ліквідовані найближчим часом, нам доведеться жити в умовах віртуального виміру, тому предметно-товарний світ буде змінено на світ технологій, де конкуренція між товарами поступиться місцем конкуренції технологій. Доцільно наголосити, що і технологічність і в докризовий період виходила за інжинірингові межі. Тепер – технологічність може стати невід'ємною частиною та умовою гуманітарного та соціального світу.

Проте технологічність соціального буття потребує уваги саме до людини, як суб'єкта та об'єкта даного процесу. Здатність самостійно здобувати знання, самостійно їх використовувати (до прикладу, в процесі програмування) піднімає проблему де-соціалізації, втрати не тільки навичок, але й бажання до активної реальної комунікації. Можливість використання технологій для формування нової соціальної реальності межує з, так званим, діджитал-тоталітаризмом. Це може проявитися як у визначенні джерел інформації ззовні, так і в небажанні бачити іншу точку зору від тієї, що має здобувач інформації, обмеження особистісного суверенітету, медіакратії. Саме технологічність може стати підставою для стандартизації та примітивізації освіти, зведення до мінімуму *soft skills*.

Соціум перебуває в пошуках форм модернізації демократії. Варто вкотре згадати К. Поппера, що «демократія ніколи не була владою народу». Самоізоляція деактивізувала громадянське суспільство перед страхом хвороби. Суспільні інтереси почали розглядатися крізь призму власного Я.

Так, переживання і страх перед невідомою небезпекою формують нові культурні та поведінкові коди. Поступово формується ментальний ультраглобалізм – мінімізація взаємонесприйняття іншого. Таке несприйняття пов'язано зі збільшенням уваги до себе і своїх переживань, відсутність численних соціальних контактів і вибірковістю спілкування.

Варто наголосити на можливому *зростанню авторитету та поваги до науки і науковців*. Така позиція може бути позитивним драйвером повернення довіри до влади. Науковці можуть і повинні бути присутніми в багатьох центрах прийняття рішень з метою формування, усвідомлення і пристосування до нових соціальних умов.

Технологічність і наука є суть одного процесу, тому можна говорити про становлення *соціоекономіки*. За таких умов, тиск і сила відходять на другий план, поступаючись місцю здатності бачити і формувати спільні цілі,

ціннісні орієнтири, здатності до взаємодії та партнерства, розвиток діалогової сфери.

Необхідність осмислення реального стану дасть можливість окреслити перспективи і сформувані бачення майбутнього, що можливо з урахуванням *ціннісної структури*. Життя людини і життя суспільства в цілому мають сенс не як біологічне існування, а заради високих ідеалів і цінностей. Варто згадати Ю. Хабермаса, який наголошував на важливості комунікативної, а не інструментальної раціональності. Тобто інша людина в жодному разі не повинна сприйматись як засіб для досягнення цілей.

Отже, на часі формування нового соціального устрою, сталих та ефективних соціальних систем.

Список використаних джерел

1. Сидоренко И. Н. Карл Ясперс. – Мн.: Книжный Дом, 2008. – 224 с.
2. Хабермас Ю. От картин мира к жизненному миру = От картин мира к жизненному миру. – М.: Идея-Пресс, 2011. — 126 с.
3. Овчинников Н. Ф. Карл Поппер – наш современник, философ XX века // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 40-48.

Володимир Дейнека

*Харківський національний медичний університет
м. Харків*

ПЕРЕХІД ВІД АНТРОПО- ДО БІОЦЕНТРИЗМУ

Технологічна революція на одному з етапів свого розвитку породила глобальний світовий процес, що прийнято називати індустріалізацією. Вона стала найбільшим виявом прагнення людини до перебудови зовнішнього середовища у відповідності до власного розуміння оптимуму. Цей процес – необхідна умова збільшення популяції *homo sapiens*. Складно уявити, як могли б існувати багатомільйонні громади сучасних мегаполісів без створення штучного середовища, на кшталт термітника чи бджолиних стільників.

Одним з ключових факторів, що характеризують життєдіяльність, є процес обміну речовин, що передбачає етапи поглинання й виділення. Процес біологічної трансформації речовини йде паралельно геофізичному, взаємно підсилюючи один одного. Ці процеси впливають на зміни у

життєвому просторі людини. Але є ще один ресурс поглинання й виділення, що обумовлений бінарністю людської природи (тіло і розум). Окрім органічної і неорганічної матерії, людство поглинає й виділяє необхідну для життєдіяльності кількість інформації, що пов'язана із необхідністю планування розвитку. Планування дає суттєву перевагу в тому, що дозволяє ефективно перерозподіляти й концентрувати ресурси на локальних секторах або напрямках розвитку. Ефективність такого планування залежить від якості переробки інформації і одночасно є критерієм цієї якості.

Одним із феноменів людського буття є свідомість, що стала наріжним каменем антропології. У межах свідомості функціонує специфічний комплекс елементів (понять, концептів, соціальних практик тощо), що формує таке явище як право. Можливо, що необхідність введення заборони на певні форми індивідуальної і колективної поведінки є природною основою існування феномену права. Останнє дозволяє нам сприймати певні форми поведінки як правильні, тобто такі, що не несуть загрози розвитку колонії, а інші форми поведінки – як неправильні, небезпечні, такі, що несуть загрозу розвитку виду. Цікавим є питання співвідношення індивідуальних і колективних прав (груп, спільнот, етносів, націй, народів, держав, культур, цивілізацій тощо) та джерела для цих форм права.

Індустріалізація яскраво продемонструвала правила, за якими розвивається глобальна людська колонія в межах планети. Процес індустріального розвитку розділяє популяцію на центри виробництва, сировинні бази та ринки збуту; формуються кластери з високим рівнем доданої вартості праці й тими, що забезпечують цей приріст. Зростання об'ємів споживання кожним індивідом (зростання «рівня життя») з одночасним зростанням популяції призводить до збільшення об'ємів відходів життєдіяльності (залишків переробки). Цей процес суттєво підсилює динаміку змін у життєвому середовищі. Таким чином традиційні форми контролю над збереженням оптимуму штучного середовища і планування його зростання вимагають усе більших ресурсів, що у свою чергу призводить до ще більш стрімких змін у зовнішньому середовищі. Усвідомлення цього процесу призвело до появи нової проблематики у сфері права – екологічної.

XX ст. стало періодом зростання нового тренду – екологічної свідомості. Основою для формування екологічного світогляду став потужний рух енвайронменталістів, що утворився у Великобританії у 90-х роках XIX ст. як реакція на забруднення довкілля потужними підприємствами хімічної та металургійної промисловості. Під впливом чисельних представників енвайронменталізму у Сполученому Королівстві (1869 р.) було прийнято Закон про охорону морських птахів, що став першим законом про охорону природи

у світі. Результатом змін стало створення чисельних національних та міжнародних природоохоронних організацій, як, до прикладу, Королівське товариство захисту птахів (RSPB) – Великобританія (1889), Клуб «Сьєрра» – США (1892), Товариство дикої природи – США (1935), Міжнародний союз охорони природи (IUCN) – у межах ЮНЕСКО (1948), Грінпіс – Канада (1971), Чіпко-Андолан – Індія (потужний громадський рух, що активно діяв у 70-80-х ХХ ст.) та багато інших. У більшості економічно розвинених демократичних країн сформувались політичні партії, основою програмних засад яких стала турбота про захист довкілля (на кшталт Партії зелених у Швеції (1981)).

Наприкінці ХХ ст. екологічний політичний тренд міцно закріпився в багатьох країнах світу. Громадсько-політична активність підживлювалась морально-етичними переживаннями людей, в основі яких лежали ідеї нових теорій, що формувались навколо ключового концепту – біосфери. Нарратив цього концепту розпочався з введення терміну «біосфера» австрійським геологом Едуардом Зюссом у 1875 р. Він вперше виокремив, поряд з літосферою, гідросферою та атмосферою, біосферу як діапазон розташування органічного життя на планеті. Детальна розробка цього поняття була здійснена в 20-х рр. ХХ ст. французьким математиком і філософом Е. Ле Руа, французьким теологом Т. де Шарденом, які стали фундаторами нової науки – геобіології, та українським геологом В. І. Вернадським, який для дослідження біосфери запропонував концепцію нового напрямку – біогеохімію. Було введено додаткове поняття «ноосфера», що, за задумом Ле Руа, є сучасною стадією розвитку біосфери й складається з сукупності усіх розумів. Значний вплив на формування проблематики біосфери та філософської антропології також мали ідеї французького біолога Жана Батиста Ламарка – автора «Філософії зоології» (1809) та британського натураліста Еразма Дарвіна (дід Чарльза Дарвіна) – автора «Законів органічного життя» (1796) і «Храму природи» (1802). Ідеї цих авторів стали предметом широкої дискусії лише через пів століття після їхньої смерті, у другій половині ХІХ ст.

Іще одним важливим фактором у формуванні екологічного тренду стало поширення в західній культурі філософських і етичних елементів індуїзму, джайнізму й буддизму. Популяризатором цих ідей у західному світі став Магатма Ганді, який пропагував філософію і етику ненасилля, у тому числі й ненасильницького ставлення до тварин і природи в цілому. Релігійні погляди індуїзму, на відміну від християнства, не протиставляють людину природі у формі володарювання і підкорення, а тварин не позиціонують як «братів наших менших». Основою етики джайнізму й буддизму є рівність

усіх форм життя у їх ціннісному аспекті та взаємовідносинах із божественною першоосновою буття.

Результатом філософської рефлексії у сфері екологічної проблематики стало формування у 90-х рр. ХХ ст. самостійного напрямку в етиці – екологічної етики. Одним із її засновників є британський теолог і філософ Робін Еттфілд, який присвятив більше двох десятків робіт (починаючи з 1997 р. до теперішнього часу) розробці основних положень етики захисту довкілля, яку сьогодні прийнято називати екологічною етикою. У правовій сфері сформувався напрям з формалізації нового комплексу правових норм, що встановлюють «права природи» за аналогією до концепту «прав людини». Така форма правосвідомості залишається у системі антропоцентричного дискурсу, оскільки є формою контролю за діяльністю людини і надає елементам природи статусу часткової суб'єктності. У правовій сфері борці за права тварин та живих істот закликають до громадського тиску за прикладом боротьби за права чорношкірих. Серед сучасних теоретиків прав природи можна назвати австралійського філософа Пітера Сінгера та американського філософа, який спеціалізується на правах тварин, Тома Рігана.

У правосвідомості та правовій і етичній практиці були не тільки обґрунтовані, але й нормативно закріплені значні правові новації, як, до прикладу, поняття «нелюдської особистості». Прецедентом для формалізації цього поняття стало рішення суду Буенос-Айресу з визнання наявності окремих прав у орангутана на ім'я Сандра. Рішення було ухвалене у 2014 році під тиском представників Аргентинської асоціації професійних адвокатів за права тварин.

Технологізація індустріального процесу призвела до того, що переробка як інформації, так і речовини здійснюється у автоматизованому режимі, причому безпосередня участь людей у ній постійно зменшується. Відбувається перерозподіл функцій між людьми і автоматизованими системами. Ресурси людської спільноти перенаправляються на удосконалення контролю над автоматизованими процесами виробництва. Проблема полягає у тому, що складність автоматизованих елементів штучного середовища людини настільки зросла, що для контролю над цими системами нам необхідно використовувати інші автоматизовані системи, а щоб контролювати системи контролю автоматизованих процесів, ми потребуємо нових систем, для контролю над якими, відповідно, знадобляться інші системи. Таким чином людство зайшло у глухий кут. Перспективним напрямом рішення цієї проблеми є зміна можливостей людини на біологічному рівні, а також формування біологічних носіїв інформації та біологічних систем автоматизованої обробки інформації на противагу

електронно-механічним системам. Людство потребує суттєвого біотехнологічного вдосконалення для підтримки контролю над зовнішніми факторами власної життєдіяльності.

Різноманітні концепції, що належать до цієї проблематики прийнято називати трансгуманізмом (H+). В його межах на сьогодні відбувається формування базових понять та принципів, що мають лягти в основу нової форми етики. Серед головних понять концепції трансгуманізму можна виділити наступні: транслюдина, постлюдина, технологічна сингулярність, віртуальна реальність, завантаження, надрозум, генетичний допінг та ін.

Можна говорити про те, що у ХХ ст. був здійснений суттєвий крок до переходу від парадигми антропоцентризму до екоцентризму. Критики екоцентризму закидають цьому напрямку теоретичну та ідеологічну обмеженість, через те що моральною суб'єктністю наділяються лише види та екосистеми, а не усе життя в цілому (не біосфера), решта елементів сприймаються як інструментальні об'єкти. Екологічний дискурс усе ще залишається у системі протиставлення людини й природи. Важливим елементом, що пролонгує таке положення, залишається християнська релігійна доктрина й християнська етика, в якій людина є вінцем творіння Господа і має право володарювати над природою, бо цей світ створений для потреб існування людини.

Відчуваючи сучасні тенденції в науці і політиці, християнська католицька церква намагається нівелювати внутрішні етичні протиріччя між релігійною доктриною й сучасними екологічними проблемами. Для цього у 2016 р. було організовано Pontifical Academy for Life (Понтифікальна академія життя), одним із ключових напрямів роботи якої є дослідження у сфері біоетики на основі християнського віровчення.

Зважаючи на недоліки екоцентризму, у ХХІ ст. розпочалась переорієнтація на концепт віта- або біоцентризму. Мейнстрім у цьому дискурсі формують біофілософія, біополітика та біоцентрична космологія. Сучасний біополітичний дискурс досі перебуває на стадії формалізації і ґрунтується на роботах таких авторів, як Л. Колдуелл, М. Фуко, А. Соміт, С. Петерсен, Р. Бланк, Р. Еспозіто, А. Влавіанос-Арванітіс. Останній навіть створив у Афінах у 1985 р. Міжнародну організацію біополітики (The Biopolitics International Organisation (B.I.O.)), метою якої є формування загальних принципів, за якими слід формувати економічну, наукову, правову та гуманітарну політику країн задля збереження біологічної різноманітності на планеті та нівелювання негативних факторів кліматичних змін.

Радикально змінюється підхід до засад біоцентризму в теорії відомого американського генетика Роберта Ланца, який у співавторстві із астрономом

Бобом Берманом запропонував новий погляд на моральну суб'єктність життя. За твердженням цих учених, жива матерія є носієм свідомості, що й створює ціннісний аспект життя. Більше того, глобальна свідомість первинна щодо фізичних аспектів Всесвіту, таких як час, простір та матерія. Таким чином, пропонується радикально змінити дискурс глобального дослідження Всесвіту з фізичного базису на біологічний.

Сучасні тенденції розвитку біофілософії, біополітики, біоетики та біоінженерії свідчать про спроби більш суттєвої, у порівнянні з екоцентризмом, зміни багатовікового тренду антропоцентризму, переорієнтувавши колективну свідомість на засади біоцентризму.

Список використаних джерел

1. BBC News /Русская служба – Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/society/2014/12/141221_orangutan_rights
2. Біоцентризм і глобалізм / К. Ситник, В. Чопик // Вісн. НАН України. – 2009. – № 12. – С. 8-12
3. Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу / А.Ю. Кравець // Грані. – 2018. – Т. 21, № 7. – С. 5-10.
4. Ворона В. А. Етико-правові аспекти законодавчого забезпечення захисту тварин / В.А. Ворона // Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 572-577. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_3_138
5. Сингер П. Освобождение животных /Singer P. Animal Liberation. A Discus Book — Published by Avon Books, 1977, New York, 297 p./ Сокращенный перевод А. И. Петровской // Киевский эколого-культурный центр, 2002. – 160 с.
6. Тофтул М. Г.Сучасний словник з етики: Словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

Олександр Мартинов, Тетяна Дроздова
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси

ВЛАДА: ВІД ІНТЕНЦІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

Людина – істота колективна, тож владні стосунки супроводжували людей протягом всієї історії. Адже влада не є надбанням виключно держави

або якоїсь з груп-антагоністів, а виявляється повсюди між усіма членами суспільства як дрібні взаємодії (М. Фуко).

У первісному родовому суспільстві, коли люди були рівно слабкими перед силами природи, влада вождів базувалась на їх фізичних і інтелектуальних якостях, тому в таких суспільних відносинах владу отримував найсильніший, але утримував її доти, доки таким лишався.

Із градацією суспільства і появою в ньому соціальної та економічної нерівності виникло розшарування на заможних і не заможних. І як наслідок влада почала концентруватись у руках небагатьох, економічно домінуючих, груп у той час як більшість людей чи людських спільнот перебувала у ролі тих, хто повинен був частково чи повністю підкорятись. Виявився і почав діяти кумулятивний ефект влади, що полягає в її нагромадженні: багатство збільшує шанси на входження до політичної еліти, доступ до освіти й мас-медіа; висока політична посада сприяє збільшенню багатства, доступу до знань і мас-медіа; інформаційний вплив сприяє політичній кар'єрі та підвищенню доходів. Іншими словами, після виникнення майнового розшарування влада зосередилася в руках фінансово-промислової олігархії. І якщо олігархія не була суб'єктом влади безпосередньо, то могла на неї впливати. Ця ситуація лишається актуальною і в різного роду демократіях. Праця Пітера Бахраха та Мортон Барача «Два обличчя влади» яскраво демонструє, що влада належить тим, хто визначає, які рішення можна приймати, а які – ні. Крім першого обличчя, тобто підпису на офіційних документах, влада має друге обличчя – розуміння усіх учасників офіційної влади стосовно того, які рішення можна приймати, а які – ні; будь-яка офіційна особа є виразником інтересів певних кіл, від підтримки яких залежить переобрання на наступний термін, відповідно, саме ці кола, а не офіційна особа є справжньою владою.

У класовому суспільстві відчуження основної маси людей від влади перетворилось на норму життя, оскільки з появою приватної власності, класів і держави кровні зв'язки руйнувались, замість відносин, що базувались на принципах рівності і морального авторитету, виникли різні системи державної влади, що взяли за основу насилля. Це стало однією з «визначальних» ознак людського співіснування.

Але і демократія, що проголошує рівну участь усіх громадян у владі, теж не може забезпечити те, що декларує як власний ідеал, оскільки найбільш поширена її форма – представницька демократія – реалізує лише процедуру, але не наділяє народ реальною владою.

Відповідно, переважна більшість опиняється в ситуації, коли мусить підпорядковуватися законам, спрямованим на захист прав і статків невеликої

групи людей «другого обличчя влади». Відтак, дисфункція демократичного режиму плюс тотальний хаос, викликаний неможливістю розв'язати соціальні питання, почуття безпорадності, відсутність альтернатив та непрозорість політичного світу породжує сьогодні політичне розчарування і як наслідок, аполітичність або й відразу до політики. І тут виникає питання, чи можна назагал змінити щось у «брудній» політиці, щоб вона приваблювала не лише тих, хто прагне задовольнити участю у владних баталіях власні амбіції або приналежністю до влади власний майновий інтерес? Чи можна зробити щось, аби влада не розбещувала?

Хотілося би думати, що можна, що людство вже достатньо дозріло, щоб змінити вектор добору своєї політичної еліти, спрямувати його таким чином, щоб переваги в політичній кар'єрі мали люди порядні. За визначенням Арістотеля, «порядна людина – це той, хто задовольняється меншим від того, на що має законне право». Можливо, в цьому ключ до розв'язання всієї проблеми. Треба тільки, щоб ступінь відповідальності й обов'язку значно перевищував ті привілеї, що їх дає влада. Влада має бути привабливою лише для людей моральних. Тих, для кого служіння народові вже є достатньо високою винагородою. Такі люди є в будь-якому суспільстві.

Але самої порядності замало. Аналізуючи останні події та дії сучасних політичних акторів в Україні та в світі, можна поставити ще одне запитання. Чи кращою у владі є людина, яка має інтенцію створити державу добробуту, але на має здібностей до цього, від тієї, яка в змозі це зробити, але вирішила дбати першочергово про власний інтерес? Швидше за все, другий тип, маючи компетентність в політиці, буде тримати країну на стабільно низькому або середньому рівні, призводячи до стагнації всіх економічних і політичних процесів. А перший тип може погіршити стан країни, навіть не прагнучи цього. Ще Платон наголошував на тому, що владу мусять здійснювати найбільш обдаровані інтелектуально. Але для того, щоб в демократичній державі люди обрали для представництва інтелектуала, необхідно, щоб загальний інтелектуальний рівень суспільства був достатньо високим. І в такому випадку кожен може докласти власних зусиль для забезпечення цього освітою чи самоосвітою. Адже «розсудливість, – як пише Арістотель, – це риса, яка по-особливому характеризує правителя. Решта ж чеснот, видається, притаманна й тим, хто при владі, й тим, хто підлеглий. Від підлеглого не вимагається такої чесноти, як розсудливість, але (вимагається) *правильний спосіб мислення*. Адже підлеглий – немовби майстер, що майструє флейти, а правитель – флейтист, який грає на флейті» [1, с. 73].

Список використаних джерел

1. Арістотель. Політика / [Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка]. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

Тетяна Поплавська
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТИ В БЕЗДУХОВНОМ ОБЩЕСТВЕ

Цивилизационные процессы, происходящие буквально на наших глазах, сопровождаются очень болезненными трансформациями привычного уклада жизни, разрушением сложившейся системы ценностей, переживанием различного рода кризисов: политических, экономических, экологических, антропологических, экзистенциальных.

Остро ощущая бездуховность, безыдейность своей эпохи, современный человек остаётся один на один с гнетущим чувством смыслоутраты и потери жизненных ориентиров, что является характерной особенностью кризисного самосознания.

Как показывает опыт всемирной истории, мы являемся свидетелями формирования новой цивилизации, важнейшей предпосылкой которой является радикальная трансформация духовной или ценностно-смысловой сферы жизни. В свою очередь такая трансформация немыслима без философского проекта реконструкции мышления человека, без определения философско-мировоззренческих ориентиров и приоритетов, соответствующих специфике нового этапа развития современной цивилизации.

Хотя феномен духовности в общеполитическом плане широко обсуждается в отечественной литературе, его возросшая детерминирующая роль в современную эпоху в полной мере не осмыслена отечественной философией. Объективной необходимостью в философском осмыслении духовных основ и перспектив гармоничного развития нашего общества обусловлена актуальность выбранной темы.

Проблема духовной детерминации социального прогресса относится к таким фундаментальным темам философского дискурса, которые определяют сущностный смысл философствования в любую эпоху и значимость которых будет возрастать по мере ускорения творческой эволюции мира.

Специфика философских вопросов и методов заключается в том, что они носят трансцендентальный характер: они относятся к основаниям и горизонтам человеческого мышления и действия. Это означает: а) что философские высказывания не являются ни эмпирическими, ни лингвистическими по своей природе; это исключительно концептуальные утверждения, которые относятся к значениям или отношениям концептов; б) что философские размышления о мире и смысле жизни включают в себя критерий «высшего сознания», без которого философия – как трансцендентальное исследование – невозможна.

Философия конструирует систему ценностей человека, которая в свою очередь детерминирует качество жизни человека. В отсутствие философского мировоззрения жизнь человека оказывается в экзистенциальном вакууме и поэтому понятно, почему в наше время – время забвения философии – так много оккультистов и целителей душ.

Поскольку философская идеология детерминирует систему ценностей человека, необходимо возрождение высшего духа философии, а трансформация философии жизни неизбежно приведет к изменению ценностной иерархии общественной жизни. Весь вопрос в том, какую философскую перспективу мы выберем для себя. Наиболее приемлемой для понимания перспектив современного информационного общества, на мой взгляд, является холистическая философия.

В то время как материалисты ограничивают мир реальности материальными феноменами, данными нам в ощущениях, а идеалисты не выходят за рамки ментальных или чувственных данных, ученые-эмпирики включают в свое онтологическое поле только то, что может быть верифицировано опытом (экспериментом), а философы-прагматики признают только то, что полезно, холизм настолько расширяет «онтологическое поле», что оно допускает в мир реальности и материальные, и идеальные сущности, и конкретные, и абстрактные объекты.

Холизм очень древняя парадигма природы Вселенной, природы Человека и природы их взаимоотношений. В основе этой парадигмы лежит вневременная мудрость, существование которой многие современные интеллектуалы отрицают в силу особенностей своей ментальности. Однако это отрицание не означает её действительного отсутствия, в чем постоянно убеждаются искатели и любители этой мудрости – философы.

Как отмечает украинский философ Виктория Гайденко: «Современная социокультурная действительность, как гетерогенная, изменчивая, многовариантная, плюральная, вызывает к жизни новые, нетрадиционные, альтернативные, подчас провокационные подходы, которые позволяют

отойти от однозначного определения реальности и человека и отказаться от понятий линейности и редукционизма в пользу гармонии, целостности, разнообразия» [1, с. 9]. В нашем случае, в пользу холизма или холистической парадигмы.

Последний юбилейный доклад, написанный двумя резидентами Римского клуба Эрнстом Вайцеккером и Андерсом Вийкманом, также посвящён анализу цивилизационной ситуации и предполагаемым путям выхода из неё.

В качестве решения насущных проблем авторы доклада предлагают отказаться от материализма и редукционизма в пользу холизма и духовности, призывают к альтернативной экономике, «новому Просвещению», планетарной цивилизации, развитие которой может быть возможным при условии изменения «философских корней текущего состояния мира». Как отмечают авторы доклада, сегодняшний «кризис не циклический, но усиливающийся. Он не ограничен природой вокруг нас, но включает социальный, политический, культурный, моральный кризис, кризис демократии, идеологий и капиталистической системы» [2].

В некоторых источниках холизм определяется как идеалистическое учение, что в корне противоречит самой сути холизма, который не может быть ни материалистическим, ни идеалистическим, так как объединяет эти противоположные категории категорией «целостность» или «целое».

В то время, когда между материализмом и идеализмом стоит основной вопрос философии о первичности бытия или сознания, холизм отвечает на него просто – в начале было Целое, которое греки Античности обозначали как Единое, Непостижимое, Невыразимое или Абсолют, у даосов это Целое называется «Дао», «Ли», «Пустота», у индусов – «Шунья», тоже Пустота, она же «Брахман». В философии Востока Пустота не означает несуществование. Пустота – это то, что лежит в основе явлений, воспринимаемых нашими органами чувств, но не имеет своих первоначальных качеств.

Очевидно, автор «философии холизма» Ян Смэтс был хорошо знаком с идеями восточной философии. Ведь его представления о сущности Мироздания во многом перекликаются с упомянутыми выше. В своей книге «Холизм и эволюция» он обращает наше внимание на то, что куда бы мы ни взглянули, в природе мы не увидим ничего, кроме целостностей. При этом все эти целостности организованы иерархически: каждое целое является частью какого-то более крупного целого, которое само входит частью в ещё большее целое. «Холизм, – пишет Я. Смэтс, – не только созидателен, но и самосозидателен, и его конечные структуры гораздо более целостны, чем его первоначальные структуры» [4].

Вселенная, по мысли южноафриканского философа, активно действующая и созидательная Целостность, которая стремится производить целостности всё более высокого уровня и более высокой организации, а носителем физических качеств любого материального объекта является тонкое психоэнергетическое поле. Поля, связанные с разными объектами, тесно взаимодействуют между собой.

Когда Альберт Эйнштейн прочитал книгу Яна Смэтса, то сделал следующий прогноз: **в грядущем тысячелетии** холизм, – раньше или позже, – станет главной концепцией естествознания. Может быть, поэтому Эйнштейн включил генерала Смэтса в десятку людей на планете, блестяще разбирающихся в теории относительности.

Итак, холизм, как философская парадигма, гармонично объединяет все парадоксы и противоречия, все противостояния, рассматривая их как стороны цельного знания о Космосе, Человеке и характере их отношений. Духовность в холизме – это мера взаимодействия Человека с Космическим Разумом и мера проявления в нем и через него творческого потенциала, направленного на созидание гармонии во внутренних и внешних мирах.

Проблема духовности в бездуховном обществе – это проблема ментальная, мировоззренческая, в основе которой лежит материалистическое миропонимание и как следствие – потребительское мироотношение.

В 2016 году профессор Неумывакин И. П. писал в своей книге «Духовная Вселенная»: «Если современный человек ищет удовольствия без счастья, счастья, без знания и знания без мудрости, то не должен удивляться словам Данте (1265-1321): «Надпись на вратах ада не оставляет возможности на что-либо надеяться». Уже проявлены страшные предвестники разложения планеты. Нарушен ядерными взрывами энергетический баланс земли и неба, изменение климата уже приводит к возникновению эпидемий из-за оттаивания зон «вечной мерзлоты», бесконечные землетрясения, цунами, авиакатастрофы и т.п.» [3].

Как знать, может, случившаяся на планете пандемия, которую мы все сейчас переживаем, поспособствует пробуждению человечества или хотя бы какой-то критической массы людей для возрождения и эволюции своей духовной составляющей.

Список использованных источников

1. Гайденок В. Поворот к феминистской эпистемологии. Постнеклассика-Феминизм-Наука. – Сумы, 2003.

2. Малахов А. Римский клуб, юбилейный доклад. Вердикт: «Старый Мир обречён. Новый Мир неизбежен!» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.planet-kob.ru>
3. Неумывакин И. П. Духовная Вселенная / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zhiznidar.ru/info2/Duhovnaya_Vselennaya_kniga_IP_Neumivakina_chast_1
4. Smuts J. Holism and evolution. New York: Macmillan, 1926.

Сергій П'янзін

*Черкаський національний університет
імені Б. Хмельницького
м. Черкаси*

СОЦИАЛЬНАЯ ОПАСНОСТЬ ВОПЛОЩЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

В своё время в западноевропейской сексологии (разработки американского сексолога и психолога Дж. Мани, 1955 г.) было введено терминологическое различие между биологическим полом и гендером как социальной ролью, связанной с широко понимаемой сексуальностью, или определённым типом проявления сексуального в социальном мире. Затем под влиянием феминизма понятие «гендер» стало выступать в качестве противопоставления понятию «пол», что поставило под сомнение природное происхождение различий между людьми. Такое, казалось бы, незначительное событие в истории современной культуры привело, тем не менее, к весьма существенным, если и не судьбоносным, последствиям на уровне человечества. Более того, эти последствия уже воочию зримы в культуре и политике современной не только Западной Европы, но и активно проявляются по всему миру. Имеют значительные экономические последствия на уровне как отдельных судеб, финансовых действий социальных групп, так и бизнес-политики компаний даже с мировым именем.

Теперь же явно выкристаллизовалась агрессивная тенденция снять различие между понятиями пола и гендера, поскольку «интерпретация гендера как роли затемняет деятельность по производству гендера в практиках повседневной жизни» [4, с. 195]. А, соответственно, фрейдовское определение «Пол – это судьба» было отброшено, как нечто лишнее [2, с. 299]. Гендер стал настолько по-разному толковаться, что размывание

понятийных границ привело, по сути, к потере им научного статуса понятия. При этом конструктивистская потеря статуса одним понятием ведёт в свою очередь и к потере научного статуса понятием «пол», поскольку социальный мир отныне является миром «перформансов».

Критикуя М. Фуко и одновременно опираясь на него, Дж. Батлер утверждает, что «Независимо от фундаменталистских фикций, которые поддерживают понятие субъекта, существует [...] политическая проблема [...] понятие женщины [...] оказалось противоречивым термином [...] предметом беспокойства» [1, с. 301]. И здесь, с одной стороны, в современной постфукоистской реальности есть «необходимость «новой феминистской политики», для которой «методологической и нормативной предпосылкой» станет «изменчивая модель идентичности» человека» [3, с. 559]. А с другой стороны, «Идентичность без сущности – так можно было бы резюмировать точку зрения Батлер и антиэссенциалистский пафос постфеминизма» [2, с. 300], с её же вопросом: «What possibility exists for the disruption of the oppositional binary itself?» [6, p. 36] (Какова возможность для нарушения самой оппозиционной бинарной системы?).

В такой гендерной идеологии мужчины и женщины уже, по сути, не существуют. И – более того – будущее за бесполом, а значит и безгендерным обществом.

Для людей же далёких от подобных «беспокойств», социальная ситуация становится, по их мнению, действительно тревожной и опасной, поскольку то 6, то 16, то 40, то даже 62 гендера принудительным образом навязывают откровенную сексо-психо-социо-патологию [5]. Ведь, с их точки зрения, естественная данность двух рук, ног или глаз такого беспокойства не вызывает. Цвет неба над головой не кажется бедствием. Почему же тогда природная данность пола у представителей гендерной идеологии вызывает беспокойство, страх, тревогу, хлопоты, затруднения, неприятности, горе? А именно такие состояния описывает Дж. Батлер, вынеся в название своей книги (Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity) существительное «trouble». К тому же, существительное «subversion» означает не только подрыв или подрывную деятельность, но и ниспровержение.

Таким образом, по факту имеем воплощение идей феминистского конструктивизма, постфеминизма, социального конструктивизма, с одной стороны, и оценку таких идей в качестве измышлений и извращений, с другой стороны. В целом, такое противостояние уже породило социальный конфликт. Соответственно, для его решения необходимо сформулировать, во-первых, критерий полноценности (естественности и нормальности)

полового розділення людства, чоловічого і жіночого початок в соціальної реальності. (А можливо і навпаки – нецінності, неестественності і ненормальності статі). Во-вторых, на основі встановленого критерію визначити роль гендерної ідеології в сучасному світі.

Список использованных источников

1. Батлер Дж. Гендерное беспокойство // Антология гендерной теории. – Минск: ПроPILEI, 2000. – С. 297 – 346.
2. Гапова Е., Усманова А. Предисловие к Батлер Дж. Гендерное беспокойство // Антология гендерной теории. – Минск: ПроPILEI, 2000. – С. 297-300.
3. Курюмова Н. В., Брандт Г.А. Женская субъективность в зеркале неклассического сценического танца XX–XXI веков // Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология. – 2017. – Т. 33. – Вып. 4. – С. 552-562.
4. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. – СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – С. 193-219.
5. Лысов В. Г. Информационно-аналитический доклад. Риторика гомосексуального движения в свете научных фактов. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2019. – 750 с.
6. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. New York and London: Routledge, 2002. – 256 p.

Володимир Студінський

*Київський національний торговельно-економічний університет
м. Київ*

ГЛОБАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У широкому розумінні суспільство є організованою суспільністю індивідів на певному етапі історичного розвитку, об'єднаними для цього суспільства відносинами. Таким чином, суспільство можна розглядати як суму певної кількості індивідів, обмежену територіальним і часовим простором.

Очевидно, що базовими відносинами у формуванні матеріальної основи розвитку суспільства є економічні. Саме у процесі виробництва

розвивається самодостатня соціальна система з доволі складними і неоднозначними взаємостосунками між самими індивідами, які, власне, формують і розвивають конструкт суспільства. Економічні відносини за класичним розумінням, є такими, які складаються між індивідами, котрі беруть участь у системі суспільного виробництва, обміну, розподілу та споживання. Саме в такому разі економічні відносини і стають матеріальним фундаментом розвитку суспільства в цілому.

Власне суспільство як складний механізм взаємовідносин між індивідами перебуває у постійній трансформації. Тобто, перебуває у системі перетворень, змін, виду, форм, властивостей чого-небудь. У аспекті впливу на зміну структури соціуму трансформацію можна визначити, як процес зміни констатуючих ознак одного порядку подібними ознаками іншого порядку, наслідком якого є перетворення системи в цілому.

Спонукальними елементами до таких перетворень є насамперед зовнішні чинники – події, які відбуваються у суспільстві. При цьому важливим, а можливо й визначальним, елементом є внутрішня реакція індивіда (чи групи індивідів) або суспільства на зовнішній подразник. Тобто, головною умовою трансформації є насамперед поведінкова установка індивідів. В теоретичній частині цього аспекту важливо зрозуміти, що потреба є суб'єктивним фактором, а зовнішнє середовище – об'єктивним фактором виникнення установки. Саме установка є справжнім базисом поведінкових актів, на основі яких відбуваються ті чи інші дії суб'єктів у суспільно-економічній системі. Установка, а не подразник створює основу для прийняття різного роду рішень. Тому цілком природнім є припущення, що спрямовуючою і визначальною силою поведінки виступає не зовнішній чи внутрішній подразник, а суспільно-економічна установка самого суб'єкта. Адже саме установка є для індивіда (групи, верстви, суспільства) своєрідною призмою, через яку сприймаються подразники і яка визначає характер враження від їх сприйняття. Інакше кажучи, під економічною установкою можна розуміти цілісне вимірювання суб'єкта, отримане в результаті відображення зовнішнього середовища на фоні своїх актуальних економічних потреб. Також установка характеризується не лише певною схильністю суб'єкта до відповідної діяльності, але й здатністю до актуального регулювання динаміки, дії та відображення [1, с.7-8].

У даний історичний момент зовнішнім чинником, який змушує індивідів переглянути свою поведінкову установку є епідемія COVID-19, яка охопила практично всю планету. Так, за даними ВООЗ станом на 21 квітня 2020 року в світі підтверджено захворювання цією недугою в 2531804 осіб. Зафіксовано 665458 одужань та 174336 смертельних випадків. Найбільш

ураженими виявилися США – 810276 осіб (з них 73923 особи одужали, 44234 особи померли), Іспанія – 204178 хворих (82574 особи видужали, 21282 особи померли). Серед найбільш уражених епідемією також Італія, Франція, Китай, Німеччина та інші країни. Україна на фоні статистики цих країн має більш урівноважені показники. За даними МОЗ України станом на 21 квітня 2020 року зафіксовано 6125 випадків захворювань, з них одужало 367 осіб, померла 161 особа. Загалом протестованих 61997 осіб [2]. Більш показовими є статистичні дані, які демонструють кількість захворювань на 1 млн. населення. Зокрема, у США цей показник становить – 2458, 19; Іспанія – 4344, 95; Італія – 3053, 56; Німеччина – 1780, 53; Швейцарія – 3240, 18; Португалія – 2080, 35; Естонія – 1168, 32; Тернсі – 3806, 22; Гібралтар – 3916, 8. Загальний показник по планеті на 21 квітня 2020 року – 325, 6 випадків захворювання на 1 млн. осіб [3]. Ці показники знаходяться у постійній динаміці і мають чітку тенденцію до зростання. Також з показників по країнах можна простежити поведінкову установку населення і органів управління на місцевому та національному рівнях. Та разом з тим проблема суспільно-економічних трансформацій в глобальному масштабі, а також на регіональному, національному та локальному рівнях, повинна розглядатися не лише на фоні епідемії COVID-19, а в комплексі багатьох проблем людства. Як би парадоксально це не звучало, але всі вони поєднані між собою.

Оскільки епідемія COVID-19 зачепила головну складову економічних суспільних відносин – людину, то це вплинуло безпосередньо або опосередковано на зниження темпів розвитку глобальної економіки, а разом і на національні економіки. Зокрема, зі зниженням темпів росту виробництва зменшився попит на енергоносії, що призвело до затовареності сирої нафти на ринку. Це у свою чергу серйозно вплинуло на динаміку цін на цьому ринку. Так, вартість нафти WTI падала на тлі затовареності ринку та зниження попиту через пандемію, а також – через закриття ввечері, 21 квітня, травневих ф'ючерсів. За годину торгів котирування різко впали з 5 доларів за барель до нижче 1 долара. Червневі ф'ючерси, при цьому, впали на 11% до 22,22 доларів за барель. травневі контракти WTI будуть торгуватися негативно. Як зауважив глава Центру стратегічних, енергетичних і економічних досліджень Майкл Лінч: «Трейдери стурбовані тим, що буде так багато запасів, а на ринку буде так багато проблемних вантажів через коронавірус. Таку ситуацію буде дуже складно виправити найближчим часом. Люди намагаються позбутися нафти, а покупців немає» [4]. Це у свою чергу вплинуло й на ціни російської нафти. Так, російська нафта марки Urals пішла в мінус услід за рекордним падінням цін на нафту WTI. Станом на 21 квітня 2020 року ціна за барель Urals опустилася до мінус двох доларів [5].

Звичайно, що передбачити можливі сценарії трансформації на ринку енергоносіїв важко. Проте, очевидно, що для економік, які базуються на експорті сировинних ресурсів, таке падіння цін на нафту тягне негативні наслідки, що може потягнути за собою й соціальну нестабільність у цих країнах на фоні зростання епідемії COVID-19.

У контексті епідемії COVID-19 постає питання трансформації суспільно-соціальних інститутів. Зокрема, мова йде про медицину, науку та освіту. Ці сфери вимагають перегляду ставлення до себе, оскільки їх соціальна значимість в умовах пандемії різко виростає, особливо медичної сфери. Разом з тим постає питання і ролі інституту церкви в таких умовах. Особливо цей аспект проявився в Україні, коли практично всі конфесії підтримали жорсткі умови карантину і запропонували свою допомогу державі. Але РПЦ в Україні (УПЦ МП) не тільки не обмежили богослужіння, але й закликали парафіян приходити до храмів, що спричинило до спалаху захворювання в Києво-Печерській, Почаївській Лаврах, зокрема. Такий перебіг подій ставить на порядок денний трансформації церкви як інституту і юридичного статусу відповідних конфесій в нашій державі. До цього ж даний факт політично посилюється на фоні російської агресії на Сході України. При цьому виникає питання і трансформації систем протипожежної та санітарно-епідеміологічної структури як в Україні, так і у світі.

У світовому просторі особливої ваги набуває питання відкритості кордонів у посткарантинний період. Економіка та соціальна структура країн, де ВВП значною мірою формується за рахунок туристичної сфери може поставити на межу краху економіку цих держав із подальшими негативними наслідками. Так, у березні 2020 року в Італії доходи туристичної сфери знизилися на 96 відсотків, а в Європі загалом на 68 % [6].

Проте, людина за своєю природою погано засвоює уроки історії. І тому, в довгостроковій перспективі даний контекст цьогорічної пандемії забудеться, що в майбутньому знову призведе до нових ризиків розвитку людського суспільства.

Список використаних джерел

1. Студінський В.А. Економічна поведінка в трансформаційній економіці. Курс лекцій / В.А.Студінський. – К.: Фенікс, 2010. – 264 с.
2. Коронавірус в Україні. Офіційний інформаційний портал Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://covid19.gov.ua/>

3. Коронавірус (COVID-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.google.com/covid19/map?hl=uk&gl=UA&ceid=UA:uk>
4. Ціна нафти WTI уперше в історії впала нижче 1 долара за барель / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/04/20/659586/>
5. Російська нафта марки Urals йде в мінус услід за WTI / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://glavcom.ua/economics/finances/rosiyska-nafta-marki-urals-yde-v-minus-uslid-za-wti-674622.html>
6. Трати туристів в Європе в марте упали на 68% / [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3189894/traty_turistov_v_evrope_v_marte_upali_na_68

Валентин Прокопенко

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ТНК У МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Набираючи силу і втягуючи у сферу своєї діяльності фінансові, природні, людські ресурси та технології, ТНК вирішують власні політичні інтереси. Висока транскордонна ефективність, гнучкість, фінансові й інформаційні можливості дозволили ТНК стати новими акторами світової політики. Виявлено, що ТНК активно впливають на трансформацію політичного простору, за їх участю створюються і розвиваються нові центри прийняття ключових політичних рішень.

За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), транснаціональні корпорації – це «підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філій», при цьому ТНК можуть мати статус корпорації чи не мати його. Згідно методології ЮНКТАД, до ТНК слід відносити міжнародні фірми, діяльність яких відповідає наступним умовам:

– наявність материнської компанії та підрозділів за кордоном не менше ніж у двох країнах. При цьому закордонні підрозділи можуть створюватись на основі прямого іноземного інвестування у виробництво чи шляхом злиття і поглинання інших підприємств;

– контроль активів закордонних підрозділів передбачає, що частка акціонерного капіталу в дочірньому підприємстві, яке належить

материнській компанії в іншій країні, складає 10% чи більше. У деяких країнах цей показник може бути вищим, наприклад, у Великобританії частка іноземного капіталу повинна складати 20% і більше.

Держави зацікавлені в розвитку і зростанні ТНК на своїй території. За допомогою їх діяльності держави можуть зміцнити економіку, підвищити національну конкурентоспроможність і створити позитивний політичний імідж у міжнародних відносинах. На думку багатьох фахівців, нині ТНК – провідники зовнішньої політики країн свого базування. С. В. Мочерний писав, що «ТНК є міжнародними за характером своєї діяльності та національними щодо контролю за ними». Однак існує дві точки зору щодо цього. З одного боку, національна приналежність ТНК з економічної точки зору – вже досить умовна категорія, адже основний обсяг виробництва і збуту поступово переміщується за кордон, і значна частина прибутку утворюється поза межами держави походження, при цьому фінансові й інвестиційні ресурси розміщуються в країнах з найкращими правовими, податковими і політичними умовами. ТНК розвинених країн, збільшуючи масштаби міжнародного виробництва, утворили економічний простір, який у джерелах називають другою чи «зовнішньою» економікою.

Зростання рівня економічної взаємозалежності, поява і зростання ТНК, при одночасному ослабленні урядового контролю за їх діями, призвело, на думку представників неоліберального напрямку теорії міжнародних відносин, до істотних змін у світовій політиці. Провідні представники цього напрямку Дж. Най і Р. Кеохейн констатували різке зростання рівня взаємозалежності держав в економічній, політичній і соціальній сферах. Вони вважають, що держава більше не може повністю контролювати такий обмін, втрачає свою колишню монопольну роль головного суб'єкта міжнародних відносин. З точки зору прихильників неолібералізму, кількість суб'єктів міжнародних відносин різко зросла і повноправними суб'єктами в сучасному світі можуть виступати ТНК.

Висновки. Отже, у сучасному світі ТНК перетворилися із об'єктів у суб'єкти міжнародної політики, активно беручи участь у всіх глобальних процесах. ТНК разом з промислово розвиненими країнами, широко проявляються в політиці, економіці, у фінансово-інвестиційній, інформаційній, науково-технічній, військовій, технологічній, екологічній сферах.

Стрімкий розвиток транснаціонального бізнесу став причиною поглиблення і результатом розширення глобалізаційних процесів у світі, викликав зростання економічної могутності транснаціональних компаній. Набираючи силу і втягуючи у сферу своїх інтересів фінансові, природні,

людські ресурси та технології, ТНК рішуче заявляють про власні політичні амбіції. Висока транскордонна ефективність, гнучкість, фінансові й інформаційні можливості дозволили ТНК стати новими акторами світової політики. Їх вплив у політичному просторі швидко зростає і вже порівнюється з впливом національних урядів. Виявлено, що ТНК активно впливають на трансформацію політичного простору, за їх участю створюються і розвиваються нові центри прийняття ключових рішень. Відстоюючи власні економічні інтереси, транснаціональні компанії беруть участь у внутрішній політиці приймаючих держав, чинять помітний вплив на національний ринок, економічну безпеку, а часто й на державний суверенітет.

*Анна Бахмач
м. Черкаси*

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Політичні технології відіграють важливу роль у формуванні політичних процесів та інститутів, а також в політичній сфері суспільства. Політичні технології – це феномен політичного життя суспільства. Розвиток та вдосконалення політичних технологій триває і нині.

Важливість політичних технологій, на наш погляд, обумовлена тим, що в ході політичної боротьби, зокрема в ході виборів, формуються центральні, регіональні та місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування, що, у свою чергу, впливає на склад і діяльність парламенту, уряду, призначення суддів тощо. Тому від якості проведення виборчої кампанії залежить ефективність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади як на загальнонаціональному, так і регіональному рівні.

Основними науковцями, які зробили свій внесок в наукову розробку політичних технологій є праці вітчизняних та зарубіжних учених політологів, правознавців, психологів, соціологів, що займались політико-правовими аспектами використання політичних технологій у виборчому процесі в різних аспектах. Зокрема, загальну характеристику політичних технологій здійснювали Т. Е. Грінберг, О. І. Соловійов, Є. Б. Малкін та ін. Загальне уявлення про розуміння сутності політичних технологій та їх місце у структурі демократичних соціально-політичних відносин дають праці Є. Вятра, Л. Гонсалеса, Р. Даля, Д. Істона, М. Кроз'є, Дж. С. Міля, Дж. А.

Паломбара, Дж. Сарторі, Х. Томаса, С. Хантінгтона, В. Бебика, М. М. Малишевського, А. Пойченко та ін.

Політичні технології – це явище політичного життя суспільства та поняття, зміст якого динамічно розвивається та розширюється. Поняття *політичні технології* досить поширене у сучасній соціально-філософській та політологічній літературі, публіцистиці, але на сьогодні ще не має загальноприйнятого визначення. Тому чіткого та єдиного визначення серед науковців досі не існує. В широкому сенсі політичні технології це система способів (злагоджених або автономних), які ведуть до збільшення або збереження політичного впливу, влади тих, хто їх застосовує. Якщо звернутись до етимології поняття, то виявимо, що політичні технології складаються з трьох грецьких слів: 1. *politike* – що тлумачиться, як мистецтво управління державою (полісом), або *politicas* – державний діяч, державний посадовець, людина, що наділена владою; 2. *tes* – мистецтво, майстерність, майстер, ремесло; 3. *logos* – наука, вчення.

Особливості політичних технологій зумовлені характером політичного процесу, який охоплює найрізноманітніші види політичної діяльності в межах конкретної політичної системи. Серед них: політична участь, яка має на меті формування, в процесі політичної діяльності, певних позицій, вимог, настроїв, та політичне функціонування як професійна політична діяльність, спрямована на вироблення правових норм і управління політичними інститутами.

Політичні технології поділяються на загальні (що стосуються інтересів багатьох суб'єктів політичного процесу) та індивідуальні (притаманні окремим суб'єктам політики). Серед перших – найпоширеніші технології завоювання та утримання влади. Індивідуальні технології використовують окремі політики в процесі своєї політичної діяльності. Вони пов'язані із завоюванням популярності, вмінням контактувати з людьми, майстерністю дискутувати, виголошувати промови, вести мітинги, збори, вдосконалювати власний імідж тощо.

Зупинимося на основних найважливіших видах і типах політичних технологій, що використовуються в сучасній політичній практиці.

Сучасна політологічна наука виділяє декілька функцій політичної системи та технології здійснення цих функцій на різних рівнях наукового аналізу.

Перший рівень – це можливості системи, тобто її дія як елементу свого середовища. Під час взаємодії із суспільством (середовищем) політична система виконує такі головні функції:

1. Регулююча, тобто управління, координація поведінки індивідів та груп (вона реалізується за допомогою таких технологій, як: політичне управління; формування громадської думки, маніпулювання нею та ін.).
2. Мобілізуюча, яка означає, що будь-яка система повинна черпати необхідні для свого функціонування ресурси.
3. Дистрибутивна функція як розподіл політичною системою благ, послуг, інших знаків відміни соціальним групам або окремим особам.

Другий рівень аналізу відображає те, що відбувається в самій системі. При цьому можна виділити функції входу – артикуляції та агрегування інтересів, та функції виходу – нормотворчості, реалізації норм, контролю над нормами, політичної комунікації. Всі ці функції реалізуються за допомогою політичних, соціальних, економічних, адміністративних та інших технологій.

Функції виходу називають «урядовими функціями», тобто функціями розробки правил, засобів їхнього застосування, контролю. Ці функції реалізуються через певні визначені технології, часто закріплені законодавчо та маючи чіткі алгоритми виконання.

Третій рівень. Тут аналізуються функції, що сприяють збереженню та адаптації системи – політичного рекрутування та політичної соціалізації. Для їхньої реалізації використовуються такі технології: вивчення, підбору, розстановки, навчання, переміщення, перепідготовки кадрів тощо.

Слід підкреслити, що співвіднесення тих чи інших технологій з певною функцією політичної системи досить умовне і в чистому вигляді можливе лише теоретично, оскільки на практиці всі вони взаємно переплетені та реалізуються у складних сполученнях соціально-політичних, соціально-економічних, інформаційно-аналітичних та інших підходів.

Список використаних джерел

1. Політологія: підручник / Ю.М.Розенфельд, Л.М.Герасіна, Н.П.Осіпова, М.І. Панов, О.М. Сахань, О.В. Ставицька – Харків, Право, 2001. – Режим доступу: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=90070>
2. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні»: Монографія / Л. Д. Климанська. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 332 с.
3. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии : Учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.

4. Політологія / за ред. Колодій – К., 2003. – Кн.1: Політика і суспільство. – С. 93.
5. Шабров О. Ф. Прикладная политология и политические технологии / О. Ф. Шабров // Политология : уч. 2-е изд., доп. – М. :Национальный институт бизнеса, 2009. – С. 267-279.

Інна Брацун
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА

Становлення інформаційного суспільства відкриває широкі можливості доступу мільйонів людей до багатьох інформаційних ресурсів. Технології, до яких ми звикли, відіграють важливе значення для комунікації всередині політичного поля – як локального, національного, так і світового масштабу. Розглядаючи політичні технології, розкриємо поняття «технологія», яка в перекладі з грецької означає мистецтво, майстерність, вміння.

В. Розін вважає, що сучасні філософські дослідження дозволяють розрізнити два основні погляди на технологію: технологію у вузькому розумінні та технологію в широкому розумінні. Вузьке розуміння технології: це сукупність або система правил, прийомів, методів отримання, обробки чи переробки сировини, матеріалів, проміжних продуктів, виробів, які використовуються в промисловості, щодо широкого розуміння технології, то В. Розін посилається на праці Н. Віга, в яких вона постає новою дисципліною, котра базується на філософії техніки і повинна досліджуватися як фундаментальна людська характеристика [4, с. 13].

Соціально-філософське тлумачення сутності технології крізь призму її застосування в науці як «революціонізуючої продуктивної сили суспільства» ще кілька десятиліть тому було запропоноване Н. Стефановим, який наголошував, що «технологія – певна специфічна діяльність, сфера якої не може обмежуватися рамками техніки. В такому випадку і відповідне знання – технологія як наука – має більш широку сферу застосування» [2, с. 203]. На думку вченого, там, де людина активно та цілеспрямовано ставиться до процесів, що оточують її, де вона прагне свідомо і планомірно змінювати природне й соціальне середовище і можлива технологія [2, с. 17]. Таким чином, матеріальна технологія створює матеріальний продукт, а інформаційні продукти створюють інформаційні технології. «При цьому інформаційні

технології змінюють не тільки форму здійснення демократичних процедур, але й з їх упровадженням змінюється й сама суть розвитку соціальних процесів» [1, с. 99].

Інформація та комунікація є не просто важливими складовими політичної системи, а також виступають однією з важливих систем сучасної держави. З удосконаленням інформаційних технологій, політична система отримала можливість функціонувати набагато оперативніше, що є для багатьох сфер корисно.

Термін «політичні технології» широко використовується в сучасній філософській і політологічній літературі. Політичні технології – це технології реалізації влади. Боротьба за владу, її утримання та використання породжує безліч політичних технологій, які спрямовані на завоювання і утримання політичної влади над громадською думкою.

Сутність політичних технологій можна розкрити також через поняття «політика». З точки зору М. Вебера, який поєднував сутність політики з владою та вважав, що поняття «політика» означає прагнення до участі у владі або надання впливу на розподіл влади між державами або всередині держави між групами людей, які вона в собі укладає. «Хто займається політикою, – писав М. Вебер, – той прагне влади: або до влади як засобу, підлеглому іншим цілям, ідеальним або егоїстичним, або до влади заради неї самої, щоб насолоджуватися почуттям престижу, яке воно дає». В цьому плані політика постає не тільки як спеціалізована управлінська діяльність, але і як будь-яка діяльність, пов'язана з керівництвом і регулюванням.

Політичні Інтернет-технології явище нове, але розвиваються вони в геометричній прогресії. Використання нових політичних технологій, характерних тільки для Інтернет-мережі (далі Мережа) не призводять до однозначного результату. На наш погляд, в сучасному суспільстві тільки конвергенція традиційних політичних технологій та політичних Інтернет-технологій може привести до необхідного результату. Наприклад, на початку становлення Мережі, виборчі кампанії успішно використовували агітаційні розсилки по електронній пошті буквально «всім», зараз отримання «несподіваного» листа викликає здебільшого роздратування. Таким чином, політичні Інтернет-технології в чистому вигляді можуть відрізнитися вкрай низькою тривалістю життя. З іншого боку, зв'язок партій зі своїм електоратом за допомогою Мережі – це успішна та швидко розвиваюча політична Інтернет-технологія, в основі якої є зв'язок з традиційними технологіями.

Треба відмітити, що на сьогоднішній день найважливішою проблемою політичних Інтернет-технологій є їх значний девіантний зміст. Найчастіше це

є потік неперевіреної, спотвореної або неправдивої інформації, яка розповсюджується по Мережі в вигляді відео, аудіо або текстових релізів до яких додається величезна кількість некоректного поштового «спаму». Оскільки офіційного схвалення інформації, що міститься в web-ресурсах не потрібно, тому політичні партії не вважають себе відповідальними за on-line «війну» без правил. До девіантних політичних Інтернет-технологій слід віднести і маніпулятивні технології, які в умовах Мережі (віртуалізація, симуляція, велика ступінь аудіовізуального впливу) можуть мати великі масштаби.

Аналіз політичної діяльності, її особливостей засвідчує, що політичні технології застосовуються для досягнення мети в політичній боротьбі не лише як певні засоби і методи, а й відповідні системи, що будуються і базуються на певних управлінських ідеологіях залежно від цілей, які ставили перед собою суб'єкти політики.

Таким чином, технології переводять у площину практичної політичної публічної діяльності теоретичні знання про суспільство, даючи змогу тим самим використовувати все різноманіття закономірностей, принципів, норм, факторів тощо при визначенні цілей, засобів і методів справляння впливу. У цьому, власне, й полягає сутність процесу технологізації сучасного управління. На нашу думку, в основі функціонування і стійкості політичної системи, що трансформується, перебуває баланс інтересів різних груп суспільства, що є вагомим атрибутом розвитку громадянського суспільства.

Новітні технології призводять до поступового формування нового стилю суспільних відносин, який заснований на справжньому діалозі влади, політичних партій та громадянського суспільства. Очевидно, що Інтернет-технології поступово стають одним з найважливіших інструментів політичної комунікації, одночасно є критерієм демократичності політичного процесу та запорукою успішного розвитку інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Вершинін М. С. Політична комунікація в інформаційному суспільстві: перспективні напрямки досліджень / М. С. Вершинін // Актуальні проблеми теорії комунікації: Збірник наукових праць – СПб. – Видавництво СПбДПУ, 2004. – С. 98–107.
2. Стефанов М. Суспільні науки і соціальна технологія / М. Стефанов. – М. : Прогрес, 1976. – 254 с.

3. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство [Текст] / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 148 с.
4. Традиційна та сучасна технологія / Відп. ред. В. М. Розін. – М. : ІФ РАН, 1998. – 216 с.

***Вікторія Даценко**
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

СПОЖИВАННЯ ЯК МАРКЕР СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Процес споживання суттєво впливає на процеси соціалізації особистості. Як зазначає Куцепал С.В., ідеологією «суспільства споживання» вважається консюмеризм – залежність рівня особистого щастя та насолоди від цінності та престижності речей, які споживаються. Поведінку споживання пояснюють межі споживання.

Система споживання в сучасних умовах формується, з одного боку, під впливом цілеспрямованого тиску економічних важелів (виробників товарів), а з іншого боку, зумовлюється системою ціннісних детермінант, що виробляються переважно за допомогою медіа-простору.

Проблема соціальної нерівності обговорюється соціальними та політичними науками. Сучасний американський соціолог Нейл Смелзер називає соціологію наукою про нерівність. Нерівність є маркером соціальних взаємодій. Чим більше зростають прибутки в світовому масштабі, тим більше збільшується нерівність в процесі розподілу прибутків. Посилюється глибина та форми соціальної нерівності. Соціальні нерівності є комплексним феноменом.

Варто зазначити, що значна частина української економіки, а отже, й доходів населення, перебуває в «тіні». САУ в своєму заключному звіті «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством» (Харків, 2018) вказує, що у визначенні нерівності матеріального становища центральне місце посідають показники доходів як основного джерела задоволення особистих потреб у товарах та послугах і підвищення рівня добробуту. Основне питання в оцінці нерівності – ступінь її виправданості та справедливості: виправданості з точки зору сприяння подальшому розвитку, а справедливості – з погляду економічної та соціально прийнятної

обґрунтованості. Базовою нерівністю, що породжує всі інші її прояви, є економічна нерівність.

Процес споживання пов'язаний з наявним соціальним ресурсом, який має залежність від статусу споживача, його системи смаків та вподобань. Споживання символізує соціальні досягнення та постає одним з найважливіших елементів системи соціальної взаємодії. В його межах здійснюється соціальний контроль.

Процес споживання природнім шляхом забезпечує процес виробництва і стимулює індивідуальну соціальну активність.

Споживачі з нижчим рівнем можливостей змушені збільшувати свій рівень споживання під тиском соціальних груп з більшим рівнем можливостей. Споживання детермінує поведінку людей.

Отже, споживання важливе для самоствердження, а також виступає засобом соціального відтворення та маркером соціальної нерівності.

Володимир Півненко

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Корупція – є важливим міждисциплінарним предметом дослідження в різних її проявах та формах, оскільки значною мірою бере свій початок з часів зародження цивілізацій. Досліджуючи зазначене явище варто звернути увагу на її вплив на різні сфери повсякденного людського життя, інститути держави, економічну та фінансову систему, свідомість та світогляд. В своїй загальності предмет дослідження розглядається більше з точки зору впливу на інші суб'єктивні та об'єктивні сторони буття або ж ефективного протистояння цьому явищу, а за мотивами як такий, що спрямований на завдання прямої або опосередкованої шкоди в кінцевому результаті.

В людській свідомості закладене певне уявлення про природу досліджуваного явища, але не кожен до кінця розуміє її суть та причини. Для кращого розуміння цього поняття варто спочатку ознайомитись з його законодавчим визначенням.

ЗУ «Про запобігання корупції» окреслює її наступним чином: «Корупція – це використання посадовою особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання

неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей».

Законодавчо врегульоване визначення поняття стосується більше діяльності посадових та службових осіб, себто зачіпає лише потенційну діяльність або бездіяльність представників державних інститутів. В більш широкому розумінні корупція – це сукупність протиправних посягань на права та можливості інших членів суспільства, або ж вплив на ці права та можливості.

Враховуючи особливості людської істоти та її мислення, світогляду, свідомості можна висловити припущення, що саме на етапі виховання людської істоти і зароджується викривлене сприйняття корупції, як інструменту. Описане викривлення сприйняття можливе при світоглядному розумінні морально-етичного та легально-легітимного вибору.

Процес формування світогляду, який значною мірою залежить від виховання, в умовах антагоністичних до держави традицій та духовних орієнтирів посилює позитивне сприйняття досліджуваного явища.

В випадку значних розбіжностей між реальним станом або ж волею громадян та формальною політикою державних інститутів стосовно певних суспільно-політичних явищ, надмірно ускладненим бюрократичним апаратом; іншими потугами, що не відображають волі до певного вибору громадян виникає та посилюється процес заперечення легітимності таких інститутів. Як наслідок виникає держава в державі, або ж тіньова держава, де залежно від конкретної проблеми в суспільстві виникає певна реакція на корупцію.

Важливо зазначити, що розгляд корупції з законодавчої точки зору є лише одним із підходів. Ця категорія є як правовою, так і морально-етичною та філософською, антропологічною. Здебільшого сама корупція є явищем похідним від традицій дарування та задобрювання, оскільки все ж людина є соціальною «твариною», абсолютне буття якої без інших представників людського роду не є до кінця повноцінним. Починаючи від племінних етапів розвитку людства, виокремлювалась більш привілейована спільнота, яка на підставах фізичної сили, морального авторитету, традицій або ж певного правового статусу мала більше влади в побутовому житті інших членів групи. Пізніше дарування стає певною традицією для підкреслення

значимості певних осіб над іншими і, як один із способів заручитися прихильністю більш впливового члена суспільства.

Розгляд корупції як негативного аспекту людського буття є здебільшого особливістю цивілізаційного погляду на людство в цілому і морально-філософських течій. Так, в свою чергу, європейська цивілізація має підґрунтя античного та середньовічного світоглядів, які хоч і відрізняються підходом до участі окремої людини в житті держави, проте визнають, що людина, беручи на себе певні повноваження, разом з тим бере на себе і зобов'язання стосовно виконання цих зобов'язань відповідно до нормативно-правових, традиційних або ж морально-етичних норм, які існують в суспільстві.

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що правове визначення корупції має більше філософсько-політичне та морально-етичне підґрунтя, що визначає обов'язок людини в належному здійсненні дорученої їй діяльності.

Найґрунтовнішим із них можна вважати класифікацію та вивчення корупції на різних її рівнях.

Відтак, корупцію можна класифікувати за такими типами:

- Хабарництво – плата фіксованої суми, відсотка за контрактом або будь-яких інших послуг державному службовцю. Основна мета хабарництва – прискорення, спрощення бюрократичних процедур для уникнення зайвих клопотів чи уникнення додаткових зобов'язань. Хабарництво може проявлятися в різних формах залежно від волі суб'єкта здійснення, а саме: коли суб'єкт пропонує хабар та коли суб'єкт вимагає хабар.

- Патронажна система – діяльність окремих осіб та організацій стосовно реалізації інтересів груп осіб, незаконних угод при концентрації таких в «одних руках». Крайньою формою виступає монополізація влади.

- Непотизм або т. з. «кумівство» – тип корупції, при якому максимальна можлива вигода, починаючи від угод та тендерів, пільгового житла і закінчуючи призначенням на важливі посади, віддається близьким особам суб'єкта правопорушення.

- Statecapture («Захоплення держави») – вплив приватного та бізнес секторів з метою впливу на державу шляхом законодавчого та політичного втручання. Термін був запропонований Світовим Банком в 2000 році.

- Лобіювання – дії та спроби фізичних, юридичних осіб здійснювати тиск на владні установи з метою відстоювання власних інтересів або інтересів третіх осіб, впливу на рішення, постанови, накази, законодавчі ініціативи.

- Шахрайство – дії та поведінка, що націлюються на введення в оману юридичних, приватних осіб, державних структур задля отримання власної вигоди чи досягнення такої третіми особами.

- Зловживання владою чи посадовим становищем – перевищення владних службових чи посадових повноважень, використання влади, посадові злочини, що здійснюються з метою досягнення певної вигоди.

- Розкрадання – незаконне привласнення чужого або державного майна службовою чи посадовою особою або пов'язаною з нею особою за певну матеріальну вигоду.

- Розтрата – форма корупції при якій посадовець використовує власне становище для досягнення відповідних цілей та інтересів у бізнес середовищі.

- Політична корупція – поведінка та дії виборних та посадових осіб, що виконують функції держави, що з метою власної вигоди віддаляються від прав та обов'язків посадовця. До такої відносять також і підкуп виборців, фінансування передвиборних програм.

Як ми можемо бачити із наведеної класифікації, в більшій частині випадків вона стосується саме участі людини в прийнятті певних рішень, що можуть мати вплив на різні сфери існування індивіда, його права на власність, освіту, працю та інші не менш значні складові, так і на прийняття загально державних рішень.

В свою чергу вчені розрізняють кілька форм корупції:

- низову (дрібну, повсякденну);
- високорівневу (велику, елітарну).

Особливе місце в цих формах корупції займає саме політична. Її проявами можуть бути як спрощення реєстрації підприємств, установ, організацій, так і підкупи виборців та посадових осіб для отримання «необхідного результату».

Розглянувши основні типи та форми, шляхи до розуміння та визначення корупції як узагальнюючого поняття, варто розглянути основні, на мою думку, інструменти досягнення вищеописаного.

Проведемо умовну класифікацію, яка включатиме: матеріальні та нематеріальні корупційні інструменти. До матеріальних, як правило, відносяться різноманітні форми прямої або опосередкованої фінансової вигоди, такі як: отримання певних фінансових інструментів, нерухомого та рухомого майна, інше.

З нематеріальними все набагато складніше, адже такі, умовно, поділяються на: явно злочинні та неявно злочинні. Явно злочинними можна назвати всі форми впливу, які націлені проти прямої волі особи. Такими можуть бути: шантаж, погрози, залякування та інші протиправні дії.

Неявно злочинними можна назвати дії, які об'єкт або суб'єкт злочину не міг сприймати як злочинні, або такі, що були приховані чи невідомі одній із сторін взаємодії. До таких можна віднести: різні форми шахрайства, кумівства, маніпуляції, інше.

Розглянувши все описане вище, можна перейти до розгляду корупції як інструменту суспільно-політичного впливу.

Важливо означити, що можливих напрямків суспільно-політичного впливу може бути безліч. Проте, основні з них спрямовані на маніпуляцію людською свідомістю та поступову зміну світогляду окремих осіб. Найкращими прикладом такого є: використання світоглядних установок людей для лобіювання певних питань, як то відкриття чи закриття ринку землі, легалізацію канабісу, інше; використання методів політичної маніпуляції направлених на роз'єднання вже сформованих соціальних груп.

Підсумовуючи можна зазначити, що в умовах не до кінця врегульованого поля корупційних дій, а також занадто бюрократизованого суспільства, вплив на суспільно-політичну групову свідомість різними методами є більш ніж небезпечний та загальноохопний, що нівелює можливості будь-якої боротьби з зазначеним явищем.

Оксана Кожем'якіна

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

КОНЦЕПТ МЕДІАДЕМОКРАТІЇ В ДИСКУРСІ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

З урахуванням суперечливості процесів глобалізації та інформатизації, розмаїття проявів демократії та динаміки становлення інформаційно-комунікативної парадигми сучасної політики постає нагальна потреба в осмисленні нових концептів політичної філософії, які відображають актуальні тенденції сучасної політики, появу незвичних політичних суб'єктів та увиразнюють специфічні характеристики відчутних політичних трансформацій на всіх рівнях соціуму. За влучним висловом Дж. Кіна, так званий комунікативний надлишок, породжений інноваційною динамікою медіа, радикально змінює обриси нашого життя та нашої політики, демонструючи, окрім позитивних, також тривожні тенденції послаблення духу «моніторної» демократії внаслідок заохочення суспільного мовчання та концентрації необмеженої влади [2].

Вочевидь, одним з промовистих концептів сучасного політичного дискурсу стає медіадемократія, актуалізуючи питання маніпулятивних інтенцій владних впливів (переважно в політичному та економічному секторах), медіаглобалізації, політизації медіа / медіатизації політики, постправди, медіадовіри, соціальної відповідальності медіа тощо. Даний термін набуває поширення з розвитком інформаційно-комунікативних технологій в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, насамперед в контексті позитивних зрушень в питаннях демократизації політичних комунікацій як «опосередкованої політики» (*mediated politics*), «політики м'якої сили» (*soft power*), «емерджентної демократії» (*emergent democracy*), «демократії участі» (*deliberative democracy*) та ін. Серед дослідників суперечливості питань медіаполітики та медіадемократії в сучасному постмодерному світі варто виокремити М. Маклюєна, Ж. Бодріяра, П. Оборна, Н. Больца, Дж. Кіна, Н. Хомські, Е. Германа, Н. Лумана, Ю. Габермаса, М. Фуко, Р. Мак-Чесні, Дж. Льюїса та ін., акцентуючи увагу на різнобічних ефектах актуалізаційних та маніпулятивних спроможностей сучасних медіа. Відтак з'являється низка дискусійних підходів, які в цілому можна окреслити в термінах «медіаоптимізму» та «медіапесимізму», фіксуючи ослаблення структур традиційних політичних інституцій та посилення медійного контенту у формуванні політики, особливо в кризових форматах демократії, коли медіа поглинають саму демократичну суть.

Концепт медіадемократії загалом позначає спроможність медіа різнобічно впливати на процеси демократизації суспільства в динаміці конфігурацій конструктивних та деструктивних дій, зважаючи також на неоднозначні тенденції олігархізації політики та комерціалізації медіа. Зазначимо, що такий вплив здійснюється як традиційними, так і сучасними (цифровими) медіа, зокрема, трансмедійного штибу, – блогами, соціальними мережами, фото- та відеосервісами та ін., що вирізняються широким залученням аудиторії, розмаїтим змістовим наповненням, використанням декількох медіаплатформ тощо). З одного боку, поняття медіадемократії спрямоване на розкриття питань загальної демократизації політичного процесу, насамперед, в аспекті якісних характеристик демократії шляхом активізації та розширення політичної участі, оприявлення демократичних цінностей, формування демократичної медіакультури. З іншого боку, досліджуване явище значно актуалізує проблему зростання маніпулятивних тенденцій сучасного медіа-дискурсу, загострюючи проблеми переосмислення політичної суб'єктності (зокрема, партій та окремих громадян як пасивних споживачів чи глядачів), усвідомленості у здійсненні демократичної участі і втіленні демократичних цінностей, а також масштабів і шляхів

пропагандистських впливів. Відтак питання тотальної політизації медіа та медіатизації політики провокує появу нового в сучасному світі феномену, що може бути означено як «медіакратія».

Спостерігається відчутна тоталізація медіаландшафту здійснення політики в сучасному світі, зокрема, через представлення трансльованих в медіа політичних персон, ракурсів подій, перебігу дебатів, що сприяє медіатизації політики, тобто перетворенню останньої на різновид шоу-проекту, який здійснюється за всіма законами шоу-бізнесу, захоплюючи увагу, розподіляючи симпатії/антипатії та продукуючи враження. Таку тенденцію Н. Больц вдало означає взаємообумовленістю (та взаємозамінністю) політичної системи та системи масмедіа, коли політична дія заміняється електронним іміджем, політика стає політичним брендингом, диктатори – модераторами, харизматичні лідери – медіазірками, які отримують, зокрема, і ринкову ціну, а «дійсний політичний процес перекривається інсталяціями медіа» [1, с. 56-57]. Сам термін медіадемократії Н. Больц пропонує визначити в наративно-маніпулятивному контексті як організацію політичної суспільності за постановочними принципами масмедіа, коли «політично дійсним є лише те, що може бути сфотографовано та розказано» [1, с. 58], а політична комунікація стає «єдністю новин, реклами та розваг» [1, с. 59]. Медіадемократія відтак позначає метаморфози влади, яка узалежнює відносини панування від продукованих в медіа вражень та міри завойованої уваги, трактуючи медіа в контексті зниження комплексності та управління знаннями як фільтрації, відбору та оцінки релевантної інформації в умовах невизначеності та інформаційної переваженості. Окрім того, відбувається відчутний процес домінації форми над змістом у публічному політичному дискурсі.

Таким чином, медіадемократія в конструктивному сенсі динамічних комунікативних мереж може бути розглянута як платформа для дискурсивного прийняття рішень, активного обговорення нагальних питань комунікативно рівноправними зацікавленими учасниками, масштабуючи демократію та адаптуючи її до сучасних реалій. Такі нові соціальні технології сприяли б формуванню властивих прямій демократії класичних орієнтирів порозуміння, інтерактивної взаємодії та «живої соціальності», наближуючи громадян до джерел розробки та прийняття рішень, по суті уможливлюючи структури продукування ефективної громадянської участі та самоорганізації. Ті ж процеси, але уміло контрольовані, зрежисовані та зманіпульовані (зокрема, завдяки використанню технологій Big Data та тотального профілювання користувачів), стають інструментом тиранії медіа, захищаючи інтереси корпорацій або тіньових гравців, що мають фінансовий, владний чи

будь-який інший вплив (зокрема, релігійний). Відтак значно загострюється потреба становлення нової етики сучасної медіареальності, формування політичної медіакультури та медіаграмотності, усвідомлюючи прямі та побічні наслідки процесів трансформації демократії під тотальним впливом медіа.

Список використаних джерел

1. Больц Н. Азбука медіа / Больц Н. – М. : Видавництво “Європа”, 2011.
2. Кин Дж. Демократія и декаданс медіа / пер. с англ. Д. Кралечкина. М.: ВШЭ, 2015. –312 с.

*Володимир Костенко
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИКЛИКИ

Штучний інтелект штурмом захоплює всі сфери бізнесу. Це допомагає підвищити ефективність практично у всьому, включно з рекламою, охороною здоров'я, робототехнікою, роздрібною торгівлею, потоковим відео, іграми та розвитком міст. Згідно з новою оцінкою за видатками IDC, світові витрати на системи штучного інтелекту (ШІ) збережуть стійку динаміку зростання, оскільки підприємства продовжують інвестувати в проекти, що використовують можливості нейронних мереж і систем ШІ. Згідно цих даних, в 2023 році видатки на системи штучного інтелекту досягнуть 97,9 млрд доларів, що більш ніж в два з половиною рази більше, ніж 37,5 млрд доларів, які будуть витрачені в 2019 році. Сукупний щорічний ріст ставки (CAGR) на прогнозований період 2018-2023 рр. складе 28,4% [1].

Відтак аналізуючи останні розробки і новини в галузі високих технологій, не складно зробити висновок, що штучний інтелект вийшов далеко за рамки прототипування і увійшов у фазу виконання і впровадження. Тому слід очікувати, що ШІ здійснить руйнівний вплив на цілі галузі протягом наступного десятиліття. Станом на сьогодні технологічні компоненти програмних платформ ШІ вже включають в себе аналіз тексту, аналітику мультимедіа, тегування, пошук, машинне навчання, категоризацію,

кластеризацію, генерацію гіпотез, візуалізацію питань, фільтрацію, оповіщення та навігацію.

Тривають розробки децентралізованих платформ по оренді алгоритмів, сервісів та агентів ШІ. Наприклад, проект SingularityNET від відомих розробників робота Софія дозволяє будь-кому створювати, спільно використовувати і монетизувати служби ШІ в масштабі цілої екосистеми.

Якщо доступ до такої масштабної автоматизації стає настільки легким і доступним, яку роль і роботу залишають людині? Слід зазначити, що при розгляді цього питання необхідно оцінювати загрози саме для пересічної людини, адже ця група населення найменш пристосована і підготовлена.

Тому, щоб вирішувати гуманітарні виклики, слід започатковувати заходи, які матимуть масовий характер, а головне – будуть розвиватись паралельно розвитку нових технологій і систем ШІ. Як говорив Стівен Гокінг, людина не може існувати і розвиватись, якщо не буде стимулів для розвитку. Виникає ризик втрати людьми ініціативи [2].

Виходячи з вищевикладеного, нам необхідно поглянути на нові підходи до створення соціальних ліфтів. Створити додаткові умови і критерії відбору, успіху, щоб людина мала переваги та захист від впливу і участі ШІ. Зокрема, використовуючи механізми колективного прийняття рішень, зовсім безмозкі істоти здатні до шедевально складної поведінки, що забезпечує їм виживання і репродукцію [3].

Отже, комп'ютерні програми перевершують людину в більшості найрізноманітніших ігор: го, шахи, отелло, ерудит, нарди, покер [4]. Але поширені практики колективних рішень в інтелектуальних іграх можуть стати вдалим способом захисту та збереження унікальних можливостей людей і, що не менш важливо, – підвищення їх інтелектуального рівня. Зважаємо також на те, що повна комп'ютеризація та віртуалізація принесе велику кількість всіляких розваг для організації дозвілля.

Список використаних джерел

1. Worldwide Spending on Artificial Intelligence Systems Will Be Nearly \$98 Billion in 2023, According to New IDC Spending Guide URL: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS45481219>
2. Искусственный интеллект: как бездушные машины могут лишить души человека? URL: <http://kolokolrussia.ru/globalizaciya/iskusstvenny-intellekt-kak-bezdushne-mashin-mogut-lishit-dushi-cheloveka>

3. Modular structure within groups causes information loss but can improve decision accuracy: URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2018.0378>
4. Вплив штучного інтелекту на економіку та суспільство // Економіка: теорія та практика. 2016. – № 1. – С. 69-72.

Катерина Карпенко
Харківський національний медичний університет
м. Харків

ЕКОЛОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ЗМІНА МЕЖ СОЦІАЛЬНОГО

Викликавши експоненціальне зростання конкурентних наративів щодо майбутнього світового соціального та економічного порядку після пандемії, коронавірус зумовив також змістовні трансформації розуміння соціального як такого. Цікаво, що навіть за умови загрози самим біологічним основам виживання людства серед панівних контекстів домінантним є той, що формується політичною риторикою. Так, Емануель Макрон називає задачу подолання пандемії covid-19 «війною проти невидимого ворога». Генрі Кіссінджер, державний секретар США при Річарді Ніксоні, наголошує, що правителі повинні готуватися до переходу на посткоронавірусний світовий порядок. Дискусія в глобальних аналітичних колах ведеться не про співпрацю, а про те, хто вийде в лідери посткоронавірусного світу: Америка чи Китай. Проте світові лідери, дипломати та геополітичні аналітики розуміють, що людство стикнулося з епохальними викликами і має дати на них різнобічні та глибокі спільні відповіді. Дійсно, сьогодні конкуруючі ідеології, силові блоки, лідери та системи соціальної згуртованості піддаються стрес-тестуванню не лише в суді світової думки, а й в новій реальності, яку К.-М. Маєр-Абіх називає «спільносвітом». На думку філософа: «Ми зможемо вийти із небезпечного функціонального кола тільки тоді, коли разом із хибною діяльністю, яка загрожує основам життя, відмовимося й від хибного способу мислення» [3, с. 96].

Сучасні соціальні процеси вимагають нових структурних засобів концептуального конструювання екологічної комунікації, і навпаки: нові тенденції екологічної комунікації вимагають змін уявлень про соціальне. У просторі нових системних стратегій суб'єкт дискурсу щодо взаємодії людини та природи трансформується в інтеракції колективних учасників. Сьогодні дії на захист навколишнього середовища мають тенденцію оформитися в ідеологічну традицію, що прагне запобігти розколу суспільства і встановити

публічний консенсус. Таким чином, екологічний дискурс стає тим ґрунтом, на якому перетинаються колективні актори (учасники) публічного дискурсу і публічної сфери, а екологічна комунікація може бути розглянута як найбільш продуктивна культурна форма для розробки і мобілізації згоди, взаєморозуміння щодо проблем «природовідання» (М. Шелер) у сучасному суспільстві. Саме з цим причинно пов'язане домінування екологічного дискурсу, яке спостерігається останнім часом.

Екологічний дискурс (екологічна комунікація) охоплює публічну сферу сучасних суспільств, маючи на меті реструктуризацію ідеологічних розбіжностей, які штовхають до активності соціальні групи і окремих учасників. Сьогодні ця зміна теоретизується як «друга структурна трансформація публічної сфери». Це формулювання співвідноситься з аналізом Ю. Габермасом структурної трансформації, яка мала місце в публічній сфері наприкінці дев'ятнадцятого століття в Європі і США («Структурна трансформація публічності», 1962). Аналіз ролі публічної сфери на сучасному етапі, разом з тим, свідчить про спад в дискурсивному *аргументуванні* і зростання ролі дискурсивного *контролю* через посередників як суб'єктів публічних дебатів. «Політика відносно природи» є лише одним з багатьох питань, які піднімаються в цих дискурсах. Економічне регулювання природокористування, без сумніву, є важливими, але воно не в змозі вирішити проблему. 20 березня 2020 року газета «The Guardian» надрукувала статтю Адама Туза, директора Європейського інституту Колумбійського університету, назва якої говорить сама про себе: «Коронавірус розгромив міф про те, що економіка повинна бути на першому місці».

Тут також виникає питання про життєвий світ, який сьогодні представлений не як колективність, що переслідує мету максималізації добробуту націй і індивідуумів, а як світ, який повинен захистити загальне благо від індивідуалістичного споживача. Виникає необхідність захистити комунікативну раціональність від індивідуалістичної стратегічної раціональності. Даний образ соціального як комунікативного указує на структурну важливість навколишнього середовища як організуючого принципу публічного дискурсу. Навколишнє середовище – це проблема, яка привносить комунікативну раціональність в теорію і практику сучасних суспільств. Характеризуючи ситуацію навколо covid-19 академік-секретар відділення фізики і астрономії НАН України, академік Вадим Локтєв зазначає: «Коли країна опинилась у реальній небезпеці, медійними зірками стали епідеміологи, вірусологи, мікробіологи, прогнозисти, що вміють строгими математичними методами розраховувати і передбачати розвиток у

часі і просторі різних, враховуючи небажані, подій. Щодня з екранів ТБ чуєш, а в соціальних мережах читаєш про єдину надію – надію на *вчених*, які мають розробити вакцину від нового вірусу, а суспільство начебто схаменулося і прозріло, що ніхто інший, крім них, на це неспроможний принципово. Навіть тепер, коли для всіх несподівано стало дивним, що НАН України не «*виробляє стоси нікому не потрібного паперу*», як колись недружелюбно про нас висловився тодішній прем'єр А.П. Яценюк, а живе і працює» [2].

Аналізуючи специфіку пандемії коронавірусу, французький соціолог Бруно Латур висловлює гіпотетичне припущення, що вона може стати «генеральною репетицією» більш глобальної екологічної кризи. Відповідаючи на можливе запитання про те, що дає цим двом кризам насуватися одна на одну, він називає раптове й болісне усвідомлення того, що класична дефініція суспільства як взаємозв'язку між людьми позбавлена сенсу. Він наголошує, що становище соціального в кожний момент перевизначається зв'язками між багатьма акторами, більшість із яких не мають людської форми. Це стосується не лише мікробів (як ми знаємо з часів Пастера), а й інтернету, права, організації лікарень, можливостей держави, а також клімату та інших екологічних проблем. «Пандемія – не більш «природне» явище, ніж голод чи кліматична криза. Суспільство вже давно вийшло за вузькі рамки соціального» [2], – робить висновок Б. Латур.

Аналогічний висновок зустрічаємо і в концепції К.-М. Маєр-Абіха, який підкреслює, що саме з належності природного спільноsvіту до цілості природи, а не з його функціональної значущості для людини, впливає необхідність його збереження й культурного збагачення. Філософ ставить питання про необхідність розробки правових аспектів ставлення людини до природи, які б наділяли природу тим и визначеннями, які донедавна належали тільки людині, або світові людини: цінність, гідність, право, повага та ін. Власну гідність життя природи, на його думку, слід визнавати в Конституції, і в окремих законах.

Філософ будує свою практичну філософію природи на засадах голістської етики, яка вимагає подолання «центризмів», зростаючого прагматизму, фрагментарності світогляду сучасної людини, яка не орієнтується на цілісне розуміння природи в єдності з людиною та цілісне усвідомлення людини в єдності з природою. Основою взаємовідносин людини та природи мають стати партнерські відносини, які закликають до динамічної рівноваги між людиною і природою. У відносинах з людиною природа постає певним квазісуб'єктом.

Відомий австралійський філософ Пітер Сінгер протягом багатьох років бореться за права тварин. Він розглядає тварин як суб'єкт етики і моралі, а не як об'єкт людського консюмеризму. Все життя філософ намагається прищепити людству кантіанське ставлення до тварин і зжити утилітарне. Його ідеї багато в чому лягли в основу сучасного вегетаріанства і веганства. Вони є цінними для тих, хто дійсно намагається осмислити реальність, а не для тих, хто сліпо слідує моді. Сучасна етологія і біхевіоризм дозволили людству зробити висновки про те, що тварини мають досить глибокий внутрішній світ і потреби, і їх поведінка не детермінується одними лише інстинктами і осмислено до певних меж. Більш того, багато ссавців мають зачатки моральної поведінки, а вищі примати розуміють справедливість, можуть жартувати і розуміють таке явище як смерть. Не дивлячись на успіхи фундаментальної науки її впровадження в прикладну – в сільське господарство – поки регулюється тільки економічними інтересами людства. Під час пандемії корона вірусу П. Сінгер підкреслює необхідність поваги до границь дикої природи, порушення яких є однією з суттєвих причин глобальних катаклізмів, включаючи пандемії.

Порівнюючи наслідки пандемії корона вірусу та екологічної кризи, Б. Латур підкреслює: «Ситуація трагічно обернена при екологічній зміні: цього разу патогенним агентом, чия страшна вірулентність змінила умови існування всіх мешканців планети, є зовсім не вірус, а люди! ... До цієї війни національна держава настільки кепсько підготована, відкалібрована, спроектована, наскільки можливо, адже ліній фронту велика кількість, і проходять вони крізь кожного з нас» [1]. Отже, що абсолютно точно має відбутися у післякоронавірусній реальності, так це усвідомлення границь соціального у межах природи і природи у межах соціального. Саме це надає людині шанс залишатися самою собою.

Список використаних джерел

1. Латур Б. Після санітарної кризи — кліматична. – Електронний документ. – Режим доступу: <https://politkrytyka.org/2020/03/31/yakuj-svit-pislya-pandemiyi-bruno-latur-yeva-illuz-zhan-lyuknansi/?fbclid=IwAR3ykXZEWvdO2OxIgCWCrZ2Rt8D09w7XZj6jGKszwrlxz3A2Q11ufliAfk4>
2. Локтев В. Якби коронавірусна навала не сталася, її треба було б вгадати. – Електронний документ. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6289>

З.Маєр-Абіх К.-М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільнорвіту / Маєр-Абіх К.-М. [пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка]. – К.: Лібра, 2004.

Ігор Синьогуб

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Швидке поширення пандемії, пов'язаної з поширення вірусної хвороби та тотальна ізоляція країн може бути розглянута в контексті гуманітарної безпеки держави. Пандемія викликала потужну хвилю криз, серед яких варто відзначити економічну та соціальну.

Природа криз полягає в тому, що майбутнє досить швидко формується, але в той же час саме це майбуття є непередбачуваним. Призупинення звичного образу життя, зміна умов існування формують стан, який можна охарактеризувати як розрив або, за К. Ясперсом, визначити як «межову» ситуацію. Проте такий стан має доволі глибокі наслідки. Зокрема, це стосується технологічної складової життя, зокрема – перехід в on-line від споживання до навчання.

Саме аспект соціалізації або, на думку численних дослідників, де-соціалізації є принципово кризовим для суспільства в цілому.

З огляду на це, виникли численні погляди щодо того, життя через Інтернет стає буденністю і може замінити звичні живі форми соціалізації особистості. Навчання є процесом не тільки формування фахівця, що володіє певним набором компетентностей, але й формування людини, здатної до творчості і здатної жити в суспільстві. Відсутність реального спілкування в освіті нагадує сформоване виробництво робітників, які здатні виконувати лише обмежений обсяг виробничих функцій. Де-соціалізація може проявлятися у відсутності через сформованість почуття єдності, відсутності єдності (в розумінні спільності) аж ніяк не сприяє формування як власної особистісної ідентичності, так і національної ідентичності. Це дуже важливо саме для молоді – покоління, в якому формуються ціннісні орієнтації і ще несформоване критичне мислення.

Крім того, спілкування face-to-face додавало інтимності через можливість проговорити власні проблеми та побоювання. Ця сфера

визначається як інтимна, бо не передбачала формату «на загал», через посередництво. Спілкування on-line позбавило інтимності, додало ефекту посередницького стеження, зберігання виключно індивідуальної інформації на серверах або інших накопичувачах.

Переведення життя в Інтернет суттєво збільшує можливості до керованості (навіть маніпулювання) як матеріальними характеристиками (що і як буде придбано, мета, з якою буде придбано), так і формування ціннісних орієнтирів. Можливість маніпулювання породжує проблему невміння жити власним розумом, що необхідно для подальшого життя як інформованих та політично залучених громадян, тотальної керованості індивідом. Тобто. є загроза, що де-соціалізація сформує прошарок людей, нездатних не тільки приймати рішення, але й бути відповідальними за свої вчинки.

Де-соціалізація нівелює як мотивацію, так й інтерес до реального життя, формує образ, що не відповідає суті і є навіяним кимось. Навіть, якщо образ сформовано особисто, але без критичної оцінки рівних собі, він може виявитись неадекватним. Оцінка себе також набуває ознак стандартизованої як відповідність певним критеріям.

Отже, тривала самоізоляція, перебільшення важливості дистанційного навчання, тотальне занурення до Інтернет можливостей створюють підстави для можливостей маніпулювання особистістю, а значить напряду впливають на гуманітарну безпеку як суспільства, так і окремої держави.

Список використаних джерел

1. Сидоренко И. Н. Карл Ясперс. – Мн.: Книжный Дом, 2008. – 224 с.
2. Хабермас Ю. От картин мира к жизненному миру = От картин мира к жизненному миру. – М.: Идея-Пресс, 2011. – 126 с.

ЛЮДИНА ІННОВАЦІЙНОЇ ДОБИ: НОВІ КОНЦЕПТИ ТА СУЧАСНІ РІШЕННЯ

Наталія Бойченко

*Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика
м. Київ*

ЛЮДИНА ІННОВАЦІЙНОЇ ДОБИ: ПОГЛЯД З ПОЗИЦІЇ БІОЕТИКИ

Сучасна людина відрізняється від своїх предків не лише застосуванням нових способів виробництва та передачі інформації, але й принципово інакшим сприйняттям себе та інших. Підґрунтя для таких поглядів легко відшукати в концепціях екзистенціалістів та представників філософської антропології, а згодом, і в концепціях прихильників біоетики. Ця міждисциплінарна галузь знання ефективно застосовує різноманітні етичні теорії не тільки для вирішення проблем, що виникають у професійній сфері (медицині), а й виходить на новий рівень ціннісно-нормативної регуляції, де вона пропонує рішення для можливості збереження життя на Землі для усіх істот.

В чому ж полягає специфічний біоетичний погляд на сучасну людину? Перш за все, слід зауважити суттєву різницю між поглядами на людину у світській та релігійній біоетиці. Розуміння людини в руслі традиції християнської біоетики ґрунтується на визнанні божественного начала, притаманного кожній людині, сприйнятті тіла людини як Божого храму. Така характеристика пов'язана не тільки з актом фізичного народження, (оскільки людина є людиною з моменту зачаття) а й з іншими важливими для життя людини аспектами: можливості планування народжуваності та застосування контрацептивних засобів; генетичною діагностикою хвороб; застосуванням новітніх біомедичних технологій для лікування та профілактики хвороб; та ін. Особливу увагу християнська біоетика звертає на цінність духовної свободи людини, її права на моральну автономію у прийнятті рішень не тільки щодо свого життя і здоров'я, а й щодо інших проблем.

В межах світської біоетики питання про сутність людини, її природу розглядається багатьма мислителями. Цікаву позицію бачимо, наприклад, у Ю. Габермаса в його роботі «Майбутнє людської природи. На шляху до ліберальної еugenіки?» Філософ відмічає, оскільки «в біологічному сенсі людина народжується «недоробленою» та протягом всього свого життя

залишається залежною від допомоги, уваги й визнання з боку свого соціального оточення, така неповнота визначається ланцюжками ДНК індивідуалізації та стає помітною саме в той момент, коли в неї втручається процес суспільної індивідуалізації» (Хабермас Ю., 2002).

Також показовою щодо розуміння «нової» природи людини є позиція відомого філософа Г. Йонаса, який говорить про зміну ролей в парі людина-природа (Йонас Г., 2001). Якщо раніше людина виступала в якості підкорювача природи, то на сучасному етапі (особливо враховуючи втручання людини у власний геном), вона все більше перетворюється на підкорювача самої себе, а точніше – наступних поколінь.

Все більша медикалізація та інструменталізація усіх сфер життя людини, здається, постійно ставить питання про межі втручання людини у власну природу, про припустимість беззастережного застосування новітніх біомедичних технологій. Можливі варіанти відповідей на означені гострі питання можна відшукати в межах біоетики, яка не тільки пропонує застосовувати відповідні етичні теорії для вирішення дилем, що виникають у медичній теорії та практиці, але формулює власні принципи та правила для виживання усіх видів на Землі.

Список використаних джерел

1. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. – М.: Издательство «Весь Мир», 2002. – С. 54
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

*Зоя Атаманюк
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського
м. Одеса*

ЦІННІСТЬ ЦІЛІСНОСТІ СПРИЙНЯТТЯ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

Свобода – це складне явище, яке знаходить відображення у багатогранному понятті. Про це свідчить насамперед наявність у багатьох філософських текстах різноманітних дефініцій свободи, які у свій час давали

такі мислителі, як: Г. В. Ф. Гегель, Т. Гобс, Ф. Енгельс, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр, Б. Спіноза, Ф. Шеллінг, К. Ясперс тощо.

Проблема свободи розглядалася в численних працях західноєвропейських філософів XIX-XX століть: К.-О. Апеля, Д. Белла, І. Берліна, А. Веллмера, Ю. Габермаса, Т.-Г. Гадамера, М. Гайдегера, А. Гайека, А. Гелнера, Г. Йонаса, Дж. Кемпбелла, Н. Лумана, Е. Левінаса, Дж. Раза, Б. Рассела, П. Рікера, Дж. Ролса, А. Сена, О. Тоффлера, В. Франкла, З. Фрейда, М. Френча, Е. Фромма, М. Фуко, К. Хельда, Дж. Шарпа, А. Швейцера,. В роботах зазначених мислителів ставиться питання не тільки про межі людської свободи, а й констатується можливість трансформації інтенцій свободи поведінки індивіда в те, що позначається поняттями вседозволеність, нігілізм і анархізм.

Поняття і явище свободи в українській філософській думці ми зустрічаємо у філософів-гуманістів першої половини XVIII сторіччя. В їхніх роботах розкривається проблема духовної свободи як оволодіння людиною самою собою, своїми вчинками, емоціями, пристрастями. Філософи пропонують засіб, за допомогою якого можна уникнути зла і досягти щастя – найвищої мети людського існування, – самовдосконалення особистості, яке здійснюється завдяки самопізнанню. Серед сучасних українських дослідників І. Бичко, К. Новікова, Л. Ніколаєва, Б. Грушин, В. Паркін, В. Андрущенко, М. Михальченко, С. Кримський та інші.

Наше дослідження стосується насамперед соціально-філософського поля екстраполяції. Складовими концептами соціально-філософської теорії свободи виступають сутність і зміст свободи, форми її вияву, вільний вибір та способи його реалізації. Досліджуючи філософські й спеціально-наукові джерела, в яких характеризуються різні аспекти та складові свободи, ми зосередили свою увагу на аналізі свободи не тільки, як складного суспільного явища, а й водночас, як феномена людського світосприйняття.

Поняття свободи тісно пов'язане з особистістю і суспільством, в якому вона існує. Проблема свободи постає разом зі становленням особистості, формуванням її певних соціальних характеристик та відмінностей, що ґрунтуються на індивідуальному досвіді. Людина вільна й невільна одночасно. Вона невільна, оскільки існує зовнішній світ, який переконливо диктує людям вибір форм, способів і послідовність діяльності. Людина невільна, тому що завжди існують обмеження її діяльності – рівень фізичної підготовки і розумових здібностей, технічних можливостей, характеру суспільного устрою і т.д. [1, с. 8].

Поняття «цінність» є філософською категорією і має універсальний характер. Воно увійшло до методологічного апарату філософії як самостійна категорія в 60-х роках XIX століття. Відлік частіше починають з появи трактату німецького філософа Г. Лотце «Підстави практичної філософії» і з його твору «Мікрокосм». На думку німецького вченого, треба чітко розмежовувати світ явищ і світ внутрішніх цінностей. Добро, наприклад, не можна включати до природних явищ. Лише «царство цілей» є обителлю цінностей. Світ цінностей є самим «дійсним зі всього на світі» [2, с.122].

Тільки розуміння свободи як потенційної здатності людини до вільного вибору альтернативи, як можливості думати і діяти у відповідності зі своїми уявленнями і бажаннями, а не внаслідок внутрішніх або зовнішніх настанов, дає особистості можливість набуття духовної свободи, набуття людиною самого себе. Вільний – вибирає, невільний підпорядковується примусу. Свобода – це стан духу, це філософське поняття, яке відображає невід'ємне право людини реалізувати свою людську волю. Поза свободи людина не може реалізувати багатство свого внутрішнього світу і своїх можливостей. Свобода починається саме там, де людина свідомо обмежує себе. Отже, свобода виступає як загальнолюдська цінність. Люди прагнуть до свободи, бо тільки в ній і через неї можна реалізувати творчий людський потенціал.

Висновок. Не існує жорсткої детермінації свободи і дій людини якимись об'єктивними законами, оскільки способом буття і втілення останніх є людська діяльність. Звертаємо увагу, що свобода особистості невідривна від свободи суспільства і вважаємо, що духовно психологічна підготовленість індивіда до вільних дій має не тільки особисте утримання, а й суспільне.

З'ясовано, що свобода, у розумінні сучасних філософів, передбачає можливість вибору способу діяльності, соціального статусу й соціальних функцій, дій, вчинків, поведінки, загалом своєї долі.

Список використаних джерел

1. Левицкий С. А. Трагедия свободы /Составление, послесловие, комментарии В. В. Сапова. – М.: Канон, 1995. –512 с.
2. Лотце Г. Микрокосм. – М., 1864. – 257 с.
3. Социальная философия: словарь /Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – М.: Академический Проект, 2003. – 560 с.

Марія Щербина, Вікторія Губар
Харківський національний медичний університет,
Вікторія Ростовська
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
м. Харків

HEALTHY LIFESTYLE VS ORTHOREXIA – WHERE IS THE BORDERLINE

In the modern world, the sociocultural ideals of beauty directly affect the mental and physical health of people. More and more women (and more recently, men) under the influence of cultural stereotypes are becoming obsessed with the idea of a healthy diet due to constant concern about body control and the “correctness” of their own physicality.

One of the manifestations of constant (self) control is orthorexia. We consider it important and interesting to investigate the causes of this phenomenon, since without understanding the reasons it is impossible to solve the problem at a practical level.

Orthorexia (orthorexia nervosa) (from the Greek ὀρθός – «straight» and «correct», ὄρεξις – «urge to eat», «appetite») – a disorder of eating behavior that arises when a person has the compulsive idea to improve their health and appearance, preferring to a certain set of foods that can lead to malnutrition and in some cases even to death. The person begins to eat, following his or her own rules. The term was proposed by physician Stephen Bretman, who himself suffered in this condition and analyzed the phenomenon on both sides, in 1997 [1]. Due to the relative novelty of the phenomenon, this eating behavior disorder is not present in either DSM-IV-TR nor in ICD-10. There is nothing wrong with eating healthy foods, but we can talk about frustration if nutrition becomes more important than all other areas of life and interferes with these areas [2].

Under orthorexia, under the influence of socio-cultural norms, people are obsessed with the ideal diet, and avoid foods that are perceived as «wrong», «unclean», harmful to health [3]. Spiral of "dietary restriction, failure, guilt and depression, increased dietary restriction, failure, guilt and depression, even more dietary restriction" [4] is characteristic which leads to the fact that food for people with this disorder becomes the only meaning of life. This topic is interesting for many psychiatrists, sociologists, publicists and nutritionists around the world. The American Psychiatric Association has been incorporating orthorexia into its guide to mental disorders since 2000.

Let us try to understand where the roots and causes of this problem are.

Orthorexia is more common than other nutritional disorders. Women, adolescents, students, doctors (moreover, women nutritionists are allocated to a special group), artists are in the high-risk group [5]. There is a correlation between orthorexia and negative body images, the desire to comply with the beauty standards [4]. Anna Brytek-Matera also writes about control and perfectionism as risk factors in the development of orthorexia [2]. According to Lilia Suleimanova, bodily beauty (the beauty myth according to Naomi Wolf – author's note) is a cultural construct that is gender-determined and exists outside the individual ideas of a woman (this press is much less in men – author) about corporality [6], therefore a person (most often this is a woman) ceases to see her body as existing and relevant, but as something from which a more normative option can be fashioned, or even as an enemy that needs to be controlled. Kateryna Karpenko writes about the duality of female physicality: personality and body (everything that is not a person), when the body is often alienated and thus eliminated from self-identification [7].

However, is orthorexia only female problem?

Susan Bordo in her book «Unbearable weight: Feminism, Western Culture, and the Body» writes that the female problem is immeasurably greater and focuses on it [3], Christina van Dyke believes that it is a male problem too, but differentiates the female and male causes. In her opinion, dietary choice is an important feature by which people judge themselves and others. However, these norms are highly gender-specific, and the goals of women and men who break themselves in the pursuit of ideal health seem different (a beautiful figure vs strength, health and a perfect lifestyle – author), but both of them try to fight their own body, destroying it [8]. S. Bordeaux believes that these attempts are an opportunity to channel worries about their own mortality in a different direction. In pursuit of the "perfect" reflection in the mirror or the "perfect" foods on the plate, people are distracted by their own neuroses, but do not notice how they become slaves of control habits, they can plan their meals for several days in advance. Even a vegan diet can sometimes be the basis for orthorexia developing. The desire to lead a healthy lifestyle usually leads person to search for information on the subject on the Internet. However, *lack of awareness* of the mechanisms of the human body's functioning and what substances are required for it on the one hand and *persistent standards* on the other make a person unprotected against a variety of sources.

Christina van Dyke assumes that there is a double pressure of society: on the one hand, intimidating people with the inevitable diseases of telling people what they have to eat and what is wrong food, has become a billion dollar industry, on the other, offering food as medicine (eat right, and then you will healthy, strong

and correct). As a result, on the one hand, food becomes a social expression of personality and unites orthorexics (person today is likely to say "I'm gluten-free," or "I'm sugar-free") 8], On the other, it separates because the person with the disorder focuses only on food and bodily sensations, distracting from other meanings. And no longer are we what we eat, but food is what controls and drives us. Moreover, in this situation, critical thinking is replaced by mythological, when if the stereotype of proper nutrition does not correspond to scientific evidence and ultimately to reality, the person thinks that the problem is in reality [9, 10].

What is the way out? Following Naomi Wolf and Renee McGregor, we see it in the gradual realization of the illusion of freedom in decisions about one's body, understanding and mastering the boundary between personal decisions and social pressure, solidarity and mutual support, as well as spreading the ideas of body positivity – accepting ourselves and our bodies in the understanding of the fact that a person with any kind of body can simply be happy.

References

1. Bratman S. Original essay on orthorexia [Internet]. Yoga Journal 1997 Oct. Available from: www.orthorexia.com/?page_id=6
2. Brytek-Matera, Anna. Orthorexia nervosa—an eating disorder, obsessive-compulsive disorder or disturbed eating habit //Archives of Psychiatry and psychotherapy. – 2012. – Т. 1. – №. 1. – С. 55-60.
3. Bordo, Susan Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body. – Berkeley: Univ of California Press, 2004. – 361 p.
4. Varga M, Máté G. Eating and body image related problems in orthorexia nervosa. The 17th International Conference on Eating Disorders; 2009 Oct 22-24; Congress Centrum Alpbach, Tirol, Austria. Abstract book. p. 39.
4. McInerney-Ernst, Erin Michelle. *Orthorexia nervosa: Real construct or newest social trend?*. Diss. University of Missouri--Kansas City, 2011. Available from: <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/11200/McInerneyErnstOrtNerRea.pdf?sequence=1>
5. Сулейманова, Лилия Вайтовна. Концептуализация понятия женской красоты в культурологическом дискурсе : диссертация кандидата культурологии : 24.00.01 / Сулейманова Лилия Вайтовна; [Место защиты: СПб. гос. ун-т]. - Санкт-Петербург, 2017. - 166 с.
6. Карпенко К.І. Жіноча ідентичність у контексті ставлення до тілесності / К.І. Карпенко // – 2013. – № 4(34). – С. 59-63.
7. Van Dyke, Christina. "Eat Y'Self Fitter." *The Oxford Handbook of Food Ethics*. Oxford University Press, 2018.
8. Shcherbina, M. M. "BETWEEN I AND WE-THINKING: PHENOMENOLOGY, MYTHOLOGY, GENDER STEREOTYPING. //

- Гендер. Екологія. Здоров'я. Матеріали міжнародної конференції (Харків, 18-19 квітня 2019 року) с. 34-36
9. Щербина М. М. Мифологические элементы в культурных формах повседневности (философско–культурологический анализ): Дисс. кандидата философских наук //Харьков: ХНУРЭ. – 2006.
10. Wolf, Naomi. The beauty myth: How images of beauty are used against women. Random House, 1991.
11. McGregor, Renee. Orthorexia: When Healthy Eating Goes Bad. Watkins Media Limited, 2017.

Софія Вара
м. Черкаси

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ПОЛЕ ДЛЯ КОНФЛІКТІВ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ

У зв'язку з пандемією COVID -19 світ зіткнувся з таким явищем, як карантин у формі самоізоляції людей у власному помешканні. Оскільки раніше сім'ї проводили значно менше часу разом, зараз настав час для поглиблення взаємодії між членами родини та повернення до відкладених дискусій на різноманітні теми, зокрема гендерного поділу праці, екології, правильного харчування, спорту тощо. Як наслідок, дехто отримав нагоду переосмислити свої погляди (особливо стереотипні), або ж спостерігати визрівання конфліктів у родині.

У ході написання моєї магістерської дипломної роботи на тему: «Екофемінізм: теорія та політична практика» було вирішено підкріпити теоретичний матеріал практичним дослідженням соціальної думки на дотичні до екофемінізму теми. Дане дослідження набуває нового значення в цей час, оскільки окреслює можливу зону конфліктів інтересів та гендерного непорозуміння в середині кожної окремої сім'ї українців.

Короткий опис дослідження. Дослідження складалося з трьох кроків, у ньому взяв участь 291 респондент (190 (65,2%) жінок та 101 (34,8%) чоловік). Відповідно результати дослідження добре показують як загальну думку соціуму взагалі, так і кожної статі зокрема.

За віковою складовою дослідження охоплює три категорії: підлітки (віком від 12 до 15), молодь (віком від 16 до 35) та особи середнього віку (віком від 36 до 60). Більшість респондентів, а саме 245 осіб, мешкають у м. Черкаси та області, тобто їхні погляди є традиційними для України. Таким

чином, було враховано думку різних прошарків черкасців та результати дослідження є релевантними для всього українського суспільства.

Завданням першого кроку дослідження було дослідити гендерні стереотипи про-екологічної поведінки, які є в суспільстві. Для цього респонденти мали прочитати приклади про-екологічної поведінки, яка була гендерно забарвленою (фемінною чи маскулінною) або була гендерно нейтральною, та оцінити, які гендерні риси має людина, якій притаманні подібні вчинки. Для того, щоб опитувані особи точно вказали стереотипи, які в них є, їм навмисно не було надано нейтрального варіанту. Тобто варіантами відповіді були: *фемінне* і *маскулінне*.

Результати цього кроку дослідження показали, що українське суспільство схильне тлумачити про-екологічну поведінку як таку, що є фемінною. Крім того, було виявлено, що в суспільстві існує гендерний стереотип стосовно маскулінності. Оскільки гендерно нейтральні приклади поведінки розцінювалися як фемінні, а маскулінні мали високий відсоток їхнього трактування як фемінних. Цікавим фактом, який відкрило дане дослідження, є те, що чоловіки в більшості випадків краще ідентифікують гендерно нейтральну про-екологічну поведінку, ніж жінки. Дана тенденція скоріш за все вказує на оцінювання прикладів про-екологічної поведінки з власного досвіду. До того ж це вказує на те, що жінки більш схильні ототожнювати про-екологічну поведінку з фемінністю і відповідно сприймають її більш особистісно, ніж чоловіки.

Завданням другого кроку дослідження було оцінити рівень патріархальності суспільства та його готовність до сприйняття екофеміністичних ідей. Учасники опитування отримали твердження та мали погодитись з ними чи ні. Закцентуємо увагу на окремих питаннях, які отримали значну різницю оцінок між жінками та чоловіками (див. таблиця 1).

Таблиця 1
Результати другого кроку опитування

Твердження	Стать	Відповіді	
		Так	Ні
Жінка несе головну відповідальність за виховання, харчування та здоров'я усіх членів родини.	жіноча	59,5	40,5
	чоловіча	40,6	59,4

	Разом	52,9	47,1
Нам потрібно більше жінок-депутаток.	жіноча	62,6	37,4
	чоловіча	34,7	65,3
	Разом	52,9	47,1

Цікавою є думка респондентів стосовно твердження, яке передає класичне патріархальне бачення жінки та материнства: «Жінка несе головну відповідальність за виховання, харчування та здоров'я всіх членів родини». Адже більшість жінок згодні з даним твердженням, проте більшість чоловіків так не вважає.

Така ситуація скоріш за все вказує на високий рівень традиційного виховання жінок, що зумовлює їхнє стереотипне ставлення до чоловіків, як до осіб, що не можуть надавати хороший рівень піклування, збалансоване харчування тощо. А також на початок прийняття чоловіками фемінного погляду побудови побуту та матріархального материнства, що передбачає усвідомлене батьківство та розділення відповідальності за дитину.

Дана ситуація загострюється під час карантину, оскільки входить до класу побутових проблем, які є традиційно болючими для кожної родини. Відповідно виникає істотний відсоток дискусій та конфліктів на цьому підґрунті.

У свою чергу твердження: «Нам потрібно більше жінок-депутаток» демонструє погляди українців на загальну гендерну політику. Жінки більше схильні до позитивної оцінки збільшення кількості депутаток. У той же час відповіді чоловіків можна трактувати як впевнено негативне ставлення до даного процесу. Це вказує на те, що тема збільшення кількості жінок у політиці є гострою для суспільства. Крім того, позиція чоловіків підтверджує стереотипне ставлення до процесу прийняття важливих рішень як такого, що є суто маскуліним. Таким чином, у патріархальному суспільстві жінка не може перебувати на важливій посаді саме через нього. Хоча в Україні є жінки, які займають високі керівні посади та їх досі сприймають недостатньо значуще в порівнянні з чоловіками в аналогічних ситуаціях.

Якщо транслювати дане бачення на побутовий рівень, то мова йтиме про залучення жінок до стратегічних питань сім'ї (планування бюджету тощо). В умовах карантину, світової кризи, спричиненої ним, зростанням рівня безробіття, постійному стресу, гостро постає необхідність швидко

перерозподіляти кошти, переробляти плани і т.п.. Відповідно існує ймовірність нехтування думкою жінки у важливих для родини процесах, що безумовно призведе до конфліктних ситуацій.

Третій крок дослідження мав з'ясувати рівень обізнаності респондентів з ряду питань, що стосуються екофемінізму. Тому не є цікавим для даних тез.

Підсумовуючи це дослідження, варто зазначити, що на респондентів діє істотний вплив патріархальної системи. Відповідно вони мають у тій чи іншій мірі всі гендерні стереотипи, що їй притаманні. Проте учасники опитування показали, що в нашому суспільстві зараз йде етап переоцінки цінностей та назріває їхня зміна. Каталізатором цього процесу невідмінно стане карантин.

Висновки. Таким чином, в українському суспільстві назріла велика дискусія на тему гендерних стереотипів. Дослідження довело, що саме вони є тією скринькою Пандори, яку кожна українська родина відкриє під час карантину. Тому державний апарат, громадські організації, бізнес та ЗВО мають ініціювати суспільний діалог та вести внутрішню гендерну політику, яка стане прецедентом та рушійною силою в боротьбі із стереотипами.

Галина Врайт
*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д.Ушинського
м. Одеса*

ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕКА В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Проблематика информационного общества изучена в работах таких мыслителей как М. Кастельс, Э. Тоффлер, Д. Белл и других.

Термин «информационное общество», по данным венгерского ученого Ласло Карваликса, возник в среде японских социологов в начале 60-х годов. В 80-е годы Д. Белл, став уже классиком «постиндустриального общества», в своих статьях и выступлениях все чаще вместо термина «постиндустриальное общество» употреблял термин «информационное общество».

В 2001-2002 годах, критика концепции «информационного общества» усилилась. Наиболее серьезной в этом отношении является работа Фрэнка Уэбстера. Он провел глубокий анализ десятков монографий, посвященных влиянию современных информационно-коммуникационных технологий и индустрии знаний на общественные отношения, и пришел к выводу об

отсутствии единства в аргументации авторов этих работ по сущности «информационного общества». Более того, он классифицировал авторов этих работ в две принципиально различные группы по их взглядам на сущность «информационного общества». К первой группе, которая является свидетельством нового типа общества («информационного»), он отнес теоретиков постиндустриализма (Дэниел Белл и его последователи), постмодернизма (Бодрийяр, Марк Постер), гибкой специализации (Майкл Пайор, Чарльз Сейбл, Ларри Хиршхорн), информационного способа развития (Кастельс). Ко второй группе, пропагандирующих идеи социальной преемственности, Уэбстер отнес теоретиков неомарксизма (Герберт Миллер), регуляционной теории (Мишель Альетт, Ален Липиць), гибкой аккумуляции (Дэвид Харви), рефлексивной модернизации (Энтони Гидденс), публичной сферы (Юрген Хабермас, Николас Хорошая). Однако на сегодняшний день недостаточно внимания уделено философско-антропологическому анализу проблемы человека в информационном обществе.

В современном информационном обществе практически все оказались безоружными перед лицом информационных воздействий. Это и всевозможная реклама, целью которой является побуждение и даже принуждение людей к определенным действиям (приобретение товаров и услуг и т.д.). В данном случае, как мы понимаем, счастье, здоровье и благополучие людей манипуляторов абсолютно не беспокоят. Но даже помимо рекламы нас постоянно атакует огромное количество темной, мрачной, негативной информации, способной вызывать панические настроения, уныние, подавленность и т.д. Разнообразная негативная информация стимулирует воображение человека, наполняя его страшными представлениями, повышая уровень стресса от мнимых и воображаемых угроз и опасностей. В результате после таких информационных воздействий люди испытывают низкоэнергетические состояния (чувствуют упадок сил, снижение жизненного тонуса, ухудшение настроения и т.д.).

В условиях глобализации мировой экономики каждый человек рассматривается, прежде всего, как покупатель той или иной продукции. Именно этот, а не какой-то иной приоритет механически отбрасывает на задний план проблему здоровья, счастья и благополучия современного общества. В угоду целей экономической целесообразности высшие духовные гуманистические ценности зачастую откровенно игнорируются. Всячески культивируемое сегодня потребительское отношение к миру и друг к другу в итоге не приносит глубокого удовлетворения и счастья. В результате современный человек становится постоянным объектом психологических манипуляций, усваивая многочисленные социальные мифы и стереотипы.

Псевдологика наводняет сознание псевдоцелями и псевдоценностями, индивидуальные же цели и ценности последовательно игнорируются.

По этим и многим другим причинам современные люди очень часто не чувствуют себя счастливыми, не понимая, что делать и как себе помочь? Они жалуются на признаки пессимистического, трагического и депрессивного мировосприятия, когда в привычку входит мышление, наполненное страхом, обидами, завистью, разочарованностью и т.д. Привычные паттерны негативного мышления со временем превращаются во всевозможные барьеры, препятствия и самоограничения, которые буквально не дают людям почувствовать себя свободными, удовлетворенными, благополучными и счастливыми.

Леонід Гончаренко
Харківський національний медичний університет
м. Харків

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

На межі тисячоліть взаємозв'язок та взаємозалежність всесвіту множилася в геометричній прогресії й здавалося, що людство вичерпує свої можливості щодо підкорення природи. Однак людина завжди вражала своєю винахідливістю й знаходила нові можливості щодо перетворення світу. Але ж чи можна вважати, що все, що створює людина як благо (добро), є таким? Відповідь на це запитання переконливо дає стан екологічної сфери. Людство в пошуках блага створює його переважно за рахунок природи, руйнуючи екологічний баланс і здоров'я людини. Руйнівний вплив на здоров'я населення має як планетарний, так і національний характер. Серед головних проблем планетарного характеру, що впливають на здоров'я населення, слід визначити такі.

1. НТР спровокувала небачене зростання промислового виробництва й технологій, що спричиняє, по-перше, кліматичні зміни й, по-друге, техногенні зміни тотально випереджають адаптаційні можливості людського організму. Органи людини «не витончилися від прогресу цивілізації, а, навпаки, ослабнули» (М. Шелер). Інтенсивний і тривалий вплив згубних факторів викликає перенапругу й зрив компенсаторно-приспосувальних механізмів і тим самим сприяє розвитку перед хворобливих і патологічних станів. Людство піднялося над природою, але й відчуло реальну загрозу

власному існуванню, що виходить від досягнутої могутності. Людство активно ініціює науково-технічний прогрес й одночасно вимагає контролю над ним. Пішли в минуле ті часи, коли науку можна було вважати безумовним людським благом. Нині наука не тільки обдаровує людство плодами своїх відкриттів, але й викликає занепокоєння за своє майбутнє. Наука, як комплексне дослідження всесвіту, орієнтує людство на діалог із природою, знаходячи тим самим людський вимір.

2. Стрімке зростання потреб людини, розвиток транспортних й інформаційних комунікацій кардинально змінили темп життя людини, ініціювали демографічну прогресію, урбанізацію й глобалізацію. Такі зміни привели до того, що проблема збереження здоров'я населення вийшла за межі медичної й стала гострою соціальною.

3. Глобальні політичні й економічні потрясіння ХХ-ХХІ століть залишають негативний відбиток на здоров'ї цілих народів і континентів, створюють демографічну й мутагенну небезпеку для здоров'я не тільки дійсних, але й майбутніх поколінь. Всі ці планетарні виклики створюють серйозні випробування для людства і його здоров'я.

Одним з показників соціальної зрілості суспільства й основи соціально-економічного розвитку країни виступає рівень стану здоров'я населення країни. У цей час в Україні погіршення стану здоров'я населення відбувається в умовах соціально-економічної й політичної кризи, тотального руйнування системи соціального захисту населення, деградації систем охорони здоров'я й екологічної безпеки, курсу на «страхову» і платну медицину на тлі різкого зубожіння більшої частини населення країни. Така ситуація перетворила охорону здоров'я з вузько медичної проблеми в гостру соціальну й не може розглядатися як ізольована сфера медико-санітарного обслуговування населення країни.

Підсилюється тенденція до погіршення якісних і кількісних характеристик населення. Показово, що зниження якості людських ресурсів пов'язане з різким погіршенням фізичного, психічного й соціального добробуту як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях.

Внаслідок знецінювання, що відбувається в країні, вищої цінності – життя людини – населення втрачає мотивацію до необхідності збереження й зміцнення здоров'я. Це веде до невтримного росту числа вбивств і самогубств, а проблеми моральної деградації, зловживання алкоголем, наркотиками, тютюнопалінням взагалі придбали масштаби національної трагедії. Намітилася стійка тенденція деградації й дегенерації населення. Але саме завдяки здоровому способу життя можна на 50-70% покращити здоров'я населення та подовжити активну фазу тривалості життя.

Збільшення різниці в доходах на душу населення в порівнянні із країнами постіндустріального світу формує різні цілі суспільства стосовно збереження здоров'я населення. Країни з високим рівнем доходу на душу населення йдуть шляхом загальної екологізації: поліпшення стану середовища перебування, збереження здоров'я й збільшення тривалості життя. У країнах з низьким рівнем доходів, до яких належить й Україна, здоров'я й екологія не посідають пріоритетного місця в системі цінностей як суспільства, так й окремих індивідів. У якості переважних висувуються первинні (життєзабезпечуючі) матеріальні потреби населення, яких вони досягають переважно за рахунок експлуатації власного здоров'я.

В Україні необхідно відновити аксіологічну ієрархію буття сучасної людини. А цілісне й ціннісне міждисциплінарне бачення проблеми здоров'я людини у світлі суперечливих реалій сучасного світу – необхідна умова її адекватного, гуманістичного рішення.

СУСПІЛЬНІ НАУКИ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ПОШУКИ, ДОСЯГНЕННЯ, ПРОЕКТИ, ГІПОТЕЗИ

Марія Дмитренко

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
НУЦЗ України
м. Черкаси*

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОВОРОТ У ДОСЛІДЖЕННІ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Комунікативний поворот у сучасній філософській антропології та філософії культури дозволяє здійснити антропологічний вимір корпоративної культури у констеляціях пізнього Модерну та концептуалізувати як мережу розгалужених комунікацій іззовні, а також усередині корпорації. Комунікація, що стала продуктивною силою, важлива також для викликів з боку «рефлексивної модернізації». І далі він робить висновок: «Триваючий модерн слід продовжувати спрямовувати усвідомлено і за допомогою політичної волі» [1, с. 238]. З цією метою Ю. Габермас запропонував власну теорію комунікативної соціальності. Початковим і центральним пунктом соціологічної концепції Юргена Габермаса є категорія «життєвого світу» (Lebenswelt), висхідна до феноменологічної традиції. «Життєвий світ» визначається Ю. Габермасом як нетематизований горизонт значень, який становить основу життєвого досвіду індивіда. Зовнішні впливи співвідносяться з цією основою, протиставляються їй, порівнюються по відношенню до неї.

Ю. Габермас стверджує, що у сучасному світі раціоналізація (як дії, так і системи) відбувається нерівномірно. Соціальна система раціоналізувалася рідше, ніж життєвий світ. В результаті виникає соціальне протиріччя: над оновленим життєвим світом починає панувати застаріла соціальна система. Внаслідок цього повсякденне життя людини стає усе більш убогим, життєвий світ — усе більш безлюдним. Сьогоднішні проблеми полягають в основоположному порушенні умов відтворення нашого життєвого світу.

Рішення проблеми, з точки зору Ю. Габермаса, лежить у соціальній «деколонізації» життєвого світу, що відкриває можливість раціоналізації у формі вільної комунікативної згоди.

Габермас досліджував проблеми інтеграції соціальної дії і соціальних систем як на гносеологічному, так і на онтологічному рівнях. У першому випадку він прагнув пов'язати теорію дії і теорію систем, у другому - обґрунтувати зв'язок між життєвим світом і соціальною системою.

Осмислюючи структурну трансформацію, яку переживає суспільство, Габермас ще на початку 1960-х років запропонував поняття, яке в кінці того ж десятиліття зробилося ключовим для цілого покоління революційної студентської молоді. Це поняття — публічність, громадськість (*ffentlichkeit*). Іншу важливу тему досліджень Габермаса утворює взаємозв'язок права і демократії. Ця тема обговорюється Габермасом в його книзі «Фактичність і значимість», де розвинене в попередніх роботах комунікативне поняття розуму застосовується до класичної теорії суверенітету. Стрижнем запропонованої ним теорії права є полеміка з ісхідним до К.Шмітта розділенням волі і розуму (*voluntas i ratio*). Згідно з Габермасом, формування національного суверенітету слід розуміти як раціональний процес, що включає в себе вироблення суспільної волі, яка зовні цієї раціональної процедури носила б анархічний характер.

Габермас розрізняє інструментальну та комунікативну раціональності. Поняття інструментальної раціональності запозичується у Макса Вебера.

Слід зазначити, що при цьому типологія дії Габермаса випробувала помітну трансформацію. Так, в роботах 60-х років головною парою понять для Габермаса були названі інструментальний і комунікативний типи дії. Згодом він, користуючись вже дещо іншими критеріями, виділив наступні чотири типи дії: стратегічна, норморегулююча, експресивна (драматургічна) і комунікативна. При цьому стратегічна дія включає в себе інструментальну і «власне стратегічну» дію. Орієнтація на успіх (чи необхідність рахуватися з неуспіхом), на використання засобів, що відповідають поставленим цілям, залишилися його загальними відмітними знаками. Але тепер Габермас дійшов висновку, що суто інструментальна дія відповідає такому підходу до людської дії, коли предметні, інструментальні, прагматичні критерії висуваються на перший план, а соціальні контекст і координати як би виносяться за дужки. Що ж до стратегічної дії у власному (вузькому) сенсі, то воно якраз висуває в

центр соціальної взаємодії людей, проте дивиться на них з точки зору ефективності дії, процесів рішення і раціонального вибору. У комунікативній дії, як і раніше, акцентувалася націленість «акторів», дійових осіб, перш за все і саме на взаєморозуміння, пошуки консенсусу, подолання розбіжностей.

Наступним важливим кроком розвитку концепції Габермаса (у роботах другої половини 70-х років, у «Теорії комунікативної дії» і в наступних творах) стало дослідження типів дії у зв'язку з відповідними їм типами раціональності. Аспекти раціональності, які проаналізував Габермас, дозволили уточнити саму типологію дії.

Підсумовуємо основні підходи теорії комунікативної раціональності Габермаса, можна зауважити наступне: 1. Габермас здійснює — звичайно, спираючись на концепцію «раціоналізації» Вебера (усунення релігійно-міфологічних картин світу) — «десубстанціалізацію» і деміфологізацію розуму, насамперед у боротьбі з ідеалістичними концепціями гегелівського типу. 2. Критично долаються суб'єктивістські тенденції трансценденталістської філософії, яка в виправданій боротьбі проти субстанціалістської метафізики перевела вчення про розум на рівень філософії свідомості. У боротьбі з помилками філософії свідомості Габермас бачить свою постійну задачу. 3. У боротьбі з субстанціалізмом і трансценденталістським суб'єктивізмом Габермас, однак, не готовий пожертвувати завоюваннями традиційного раціоналізму. Йдеться, швидше, про порятунок розуму. 4. Габермас, зокрема, бере до уваги будь-які посування традиційного раціоналізму як у бік розробки теорії дії, активності та суверенності діючих суб'єктів — особистостей, так і у бік дослідження інтеракції, інтерсуб'єктивності, тобто пізнавальних, морально-практичних, соціально-історичних аспектів людської взаємодії. Однак він вважає, що всіх цим темам, аспектам та вимірам філософія досі приділяла мало уваги. 5. Свою мету Габермас бачить в переплетенні «діяльнісного» підходу, в дослідженні розуму як конкретній раціональності дії, у вивченні, зокрема, інтерсуб'єктивних, комунікативних вимірів дії.

Комплексні типи дії, розмірковує Габермас, можна розглядати у світлі наступних аспектів раціональності: в аспекті інструментальної раціональності (раціонального вирішування технічних завдань, в якості конструкції ефективних засобів, які залежать від емпіричного знання); в аспекті стратегічної раціональності (послідовного вирішення на користь тих або інших можливостей вибору — при цих перевагах і максимах рішення і з урахуванням рішення раціональних контрагентів); в аспекті

нормативної раціональності «раціонального рішення практичних завдань у рамках моралі, що керується принципами»; в аспекті раціональності «експресивної дії». Іншими словами, поняття раціональності уточнюється відповідно до типології дії [2, с. 7–31].

Габермас пропонує таку загальну схему зв'язку «чистих» типів дії і типів раціональності:

Суттєвою відмінністю концепції раціональності Габермаса є те, що в неї органічно включаються і синтезуються:

- відношення діючої особи до світу (Aktor-Welt-Beziehung);
- відношення його до інших людей, зокрема, такий важливий чинник як процеси «говоріння», промови, висловлювання тих чи інших мовних пропозицій і вислуховування контрагентів дії.

А звідси Габермас робить висновок: поняття комунікативної дії вимагає, щоб дійові особи (Aktoren) були розглянуті, як суб'єкти, що говорять і що слухають, і які пов'язані якими-небудь відносинами з «об'єктивним, соціальним або суб'єктивним світом», та одночасно висувають певні претензії на значущість (Geltungsansprüche) того, про що вони говорять, думають, у чому вони переконані. Тому ставлення окремих суб'єктів до світу завжди опосередковані – і релятивовані – можливостями комунікації з іншими людьми, а також їх суперечками і здатністю прийти до згоди. При цьому дійова особа може висувати такі претензії: його висловлювання істинне (wahr), воно правильне (richtig – легітимне в світлі певного нормативного контексту) або правдоподібне (wahrhaft — коли намір того, що говорить, адекватно виражений у висловленні).

Філософи ХХ століття приходять до розуміння того, що діалогічність, комунікація з іншими, внутрішньо властиві культурній творчості суб'єкта, як і його самоперевершення – самотрасцендірованіє. Підкреслюючи важливість невідчуженого взаємозв'язку міжособистісного діалогу як передумови культурної комунікації, філософ М. Бубер писав: «Якщо я звернений до людини, як до свого Ти, якщо я кажу йому основне слово Я-Ти, то він не річ серед речей і не складається з речей» [3, с.8.]. Такий погляд є значущим при розробці практичних аспектів функціонування демократичної корпоративної культури, в основі якої етика відповідальності. Значення комунікації, на думку К. Ясперса, полягає в спільному пошуку істини: «Людина знаходить у світі іншу людину як одну-єдину дійсність, з якою він може об'єднатися в розумінні та довірі» [4, с. 442]. Як вже згадувалося, Ю. Габермас, як послідовний прихильник проекту модерну, розробляє в соціологічному ключі версію

комунікативної раціональності [5, с. 417]. Він бачить у сучасній суспільній раціональності втілення зростання публічної рефлексії. На його думку, дискусії об існуючих суспільних формах активно сприяють їхнім змінам, - це є спосібраціоналізації соціальних комунікативних практик.

Таким чином, комунікативний аспект корпоративної культури, яка, утворюючи мережу вертикальних та горизонтальних зв'язків, перетворюється на інтеркультурну комунікацію. Саме комунікативний поворот у дослідженні корпоративної культури надає імпульси оновленню, налагодженню симетричної комунікації та подоланню зон нерозуміння.

Список використаних джерел

1. Хабермас Ю. Концепции модерна. Ретроспектива двух традиций / Ю. Хабермас // Политические работы. / Сост. А. В. Денежкина; [пер. с нем. Б. М. Скуратова]. – М.: Праксис, 2005. – С. 238.
2. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект. / Ю. Хабермас // Политические работы. – М., 2005.–С. 7–31
3. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер – М, 1993. – С.8.
4. Ясперс К. Философская вера [Текст] / К.Ясперс // Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С. 442.
5. Хабермас Ю. К логике социальных наук. Теория коммуникативного действия [Текст] / Ю. Хабермас // Современная западная теоретическая социология (реферативный сборник). Вып. 1., М., ИНИОН РАН, 1991– С. 417.

Марина Василенко

*Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
м. Черкаси*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ, МОВНОГО І РЕАЛЬНОГО ЧАСУ

І до сьогодні розширюється коло вивчення часової категорії, оскільки вона позначається в мові не тільки системою часових форм дієслова, а й відображається певним чином за її межами. Розглядаючи категорію часу, варто, насамперед, зупинитися на таких поняттях як «темпоральність», «мовний час», «лінгвістичний час», позаяк вони по-різному визначаються в

науці. Більше того, за визначенням Ю. С. Степанова, час – це «поняття великого ступеня узагальнення й абстрактності, одне з базових понять науки, філософії і культури» [1, с. 248].

Лінгвістичне розуміння поняття темпоральності знаходить своє відображення в роботах А. В. Бондарко, Т. І. Дешерієвої, Г. А. Золотової, М. С. Кагана, Е. В. Тарасової та ін. Ось як визначає темпоральність А. В. Бондарко: «темпоральність – це семантична категорія, що відображає сприйняття і осмислення людиною часу позначуваних ситуацій та їх елементів щодо моменту мовлення мовця або іншої точки відліку» [2, с. 45]. Т. І. Дешерієва ототожнює темпоральність та лінгвістичний час, адже «лінгвістичним аспектом категорії часу, або лінгвістичним часом (= темпоральність), ми називаємо всю сукупність способів вираження засобами мови суті фізичного і філософського аспектів даної категорії» [3, с. 111]. Також і О. В. Тарасова під темпоральністю має на увазі мовний час, бо «Темпоральність (мовний час) – це своєрідна двопланова об'єктивно-суб'єктивна категорія, яку можна подати як особливу форму пізнання світу, що поєднує в собі властивості реального, перцептуального й індивідуального часу» [4, с. 35]. Проте (й разом із тим) О. В. Тарасова розділяє поняття темпоральності (мовний час) і лінгвістичний час. Мовний час – «це система різнорівневих засобів мови, його різноманітних одиниць і структур, що існують в мові незалежно від суб'єкта, що пізнає» [4, с. 27]. Така система є гетерогенною сукупністю мовних елементів, природа яких визначається системою правил переваг, що характеризують саме цю природну мову. А от лінгвістичний час – поняття «другого порядку», що відбиває метамовну функцію мови, що в цілому не суперечить доведенням М. С. Кагана [5] і Г. А. Золотової [6].

Лінгвістичний час виражає не лише наукове уявлення щодо характеру мовного часу, але й містить у собі сукупність поглядів і переконань, що допускає різні підходи та інтерпретації. Таке тлумачення лінгвістичного часу «становить собою мовну проекцію комплексу наявних у людства знань про цей феномен, від повсякденних до наукових» [7, с. 51].

Отже, темпоральність в мові являє собою мовне поле часу, що включає як граматичні, так і лексичні засоби вираження. Одночасно з цим мовний час є частиною реляційного часу, оскільки людство є частиною «великої» реальності. Однак і мовний час є особливою частиною реляційного часу. Тому слід вживати терміни «час», «тимчасовий», «темпоральність», «темпоральний» як синоніми. А лінгвістичний час відрізняється від реального суб'єктивною багатомірністю, образністю і модальністю, які не можна екстраполювати на фізичний час, адже він виражає відносини між

реальною дійсністю, діяльністю людини і мовою і бере участь в трансформації об'єктивного світу в суб'єктивний конструкт (картину світу, модель світу), що існує в людській свідомості [8, с. 52–67]. Відповідно, мова жодним чином не може бути домівкою буття, як на тому наполягав М. Хайдеггер [9], а тепер не критично повторюють лінгвісти.

Таким чином, навіть попереднє наближення до проблематики мовного відображення реального часу і мовно-часового формування об'єктивно-суб'єктивного світу людини та її темпоральної поведінки вказує на необхідність і навіть неминучість історичної розвідки в царині не просто лінгводидактичної, а саме лінгвофілософської думки.

Список використаних джерел

1. Степанов Ю. С. Время // Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – С. 248 – 268.
2. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола: значение и употребление. – М.: Просвещение, 1971. – 238 с.
3. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в его отношении к физическому и философскому аспектам // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 111-117.
4. Тарасова Е. В. Время как темпоральность. – Харьков: Основа, 1992. – 136 с.
5. Каган М. С. Время как философская проблема // Вопросы философии. – 1982. – № 10. – С. 117-124.
6. Золотова Г. А. К вопросу о релятивизации времени в тексте // Язык и культура: Факты и ценности: к 70-летию Ю. С. Степанова. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 335-345.
7. Дарбанова Н. А. Время в лингвистических исследованиях: предыстория и современность // Вестник Бурятского государственного университета. Педагогика. Филология. Философия. № 10. – 2010. – С. 50-55.
8. Мурьянов М.Ф. Время (понятие и слово) // Вопросы языкознания. 1978. – № 2. – С. 52-67.
9. Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.

POPULISME OU POLITIQUE NORMALE: LA CONCEPTION D'ERNESTO LACLAU

Le paysage contemporain du monde politique est imprégné de populisme, un témoignage significatif dont est l'ubiquité du «terme» populisme dans le débat public, qui est exacerbé par son ambiguïté sémantique et idéologique, car englobant un large éventail de phénomènes et de mouvements, le populisme est devenu un parapluie sous lequel toutes ou presque toutes les formes de discours politique peuvent être placées. Les discussions sur le populisme révèlent son caractère d'amalgame et les différences dans ses évaluations, qui ont lieu non seulement dans les médias-politique mais aussi dans le contexte scientifique. Cette dissonance génère les tentatives de conceptualisation du populisme, ou du moins de l'identification de ses caractéristiques essentielles avec lesquelles la communauté politique et la communauté de la science politique seraient d'accord. Il y a aussi un autre désir, à savoir: découvrir ce qui cause une poussée sans précédent de populisme dans le monde. Ce que c'est: est-ce un développement normal d'une société démocratique ou est-ce un signe que la société est en panne, et que la classe politique doit réagir en conséquence.

Ernesto Laclau est un célèbre philosophe politique argentin, post-marxiste, dont les deux concepts centraux du travail étaient le populisme et l'hégémonie.

En 1977 Ernesto Laclau, ayant l'intention de développer la théorie du populisme, a dû admettre: «Populisme est un concept insaisissable autant que récurrent. Peu de termes ont été aussi largement employés dans l'analyse politique contemporaine, bien que peu aient été définis avec une précision moindre. Nous savons intuitivement à quoi nous nous référons lorsque nous appelons populiste un mouvement ou une idéologie, mais nous éprouvons la plus grande difficulté à traduire cette intuition en concepts. C'est ce qui a souvent conduit à une sorte de pratique ad hoc: le terme continue d'être employé d'une façon purement allusive, et toute tentative de vérifier sa teneur est abandonnée» [1, p. 143].

Dans ses écrits ultérieurs sur le populisme (par exemple, *La raison populiste* (2005), E. Laclau suppose que toutes les tentatives de définir le populisme ont échoué parce qu'il était considéré comme une catégorie ontique (le concept de Martin Heidegger), bien que, à son avis, le populisme soit une catégorie ontologique, qui ne peut être définie que formellement, puisque toutes ses caractéristiques sont une méthode spécifique d'articulation, dans laquelle la logique

d'équivalence prévaut sur la logique de distinction, quel que soit le contenu réel qui ne peut être articulé. Et il n'est possible de parler de populisme qu'en présence de certaines pratiques politiques et discursives qui construisent le peuple comme sujet, dont la condition est la création d'une frontière qui divise le champ social en deux camps antagonistes, où la logique de cette division est subordonnée à la formation d'une chaîne d'équivalence, qui unit une série des demandes sociales dans lesquelles le moment de similitude domine sur le moment de discernement. De plus, la chaîne des équivalents n'est pas le résultat d'une coïncidence, mais elle est unie par un élément que Laclau désigne comme un signifiant vide qui assure l'intégrité de la chaîne. La logique de l'équivalence ne peut pas être formulée positivement, car le point commun à toutes les différentes demandes sociales ne peut être que leur opposition au pouvoir, qui se trouve à l'autre côté et laisse les demandes insatisfaites. Ce réarrangement des revendications sur une base négative est la première condition préalable du populisme, puisque le sujet est un sujet populaire. De plus, la construction d'un sujet populaire n'est possible qu'à partir de la production de signes qui cherchent à devenir des signifiants vides. En conséquence, la construction de peuple a tendance à être dévastatrice et se caractérise par une instabilité. On peut en dire autant de la construction d'un autre pôle, de pouvoir. C'est pourquoi les demandes populistes semblent floues. De même qu'un peuple pour qui et au nom de qui les populistes parlent n'existe pas.

Le populisme est l'opération qui tend à donner un contenu à ce «signifiant flottant» ou à ce «signifiant vide» qu'est le «peuple». Le peuple est le nom d'une plénitude inatteignable qui ne se laisse figurer, dès lors, que par des opérations partielles d'association entre des revendications insatisfaites, des «parties (du peuple) qui se donnent pour le tout» ou des «demandes locales» qui deviennent peu à peu des revendications engageant le tout, des tentatives pour «remplir» ce «manque» fondamental autour duquel s'ordonnent les discours politiques de contestation de l'ordre établi.

Ce schéma formel permet, selon Laclau, de combler le fossé entre l'espace communautaire hétérogène et la volonté politique commune, de comprendre l'omniprésence du populisme : sa capacité à émerger à différents points de la structure sociale et économique. Donc, il est faux d'essayer de savoir si un mouvement est populiste, il vaut la peine de se poser une autre question: dans quelle mesure tel ou tel mouvement est populiste.

Ainsi, les revendications non satisfaites constituent le peuple, le mouvement ou l'idéologie (discours) devient populiste, selon la mesure dans laquelle leur contenu est articulé par la logique de l'équivalence. À la suite aucun discours n'est privé de populisme, aucun n'échappe à l'appel du peuple contre l'ennemi du peuple à travers la création d'une frontière intérieure. Et dans ce cas, le populisme (comme

alternative radicale au sein d'un même espace communautaire) devient synonyme de politique telle qu'elle est, puisque la politique consiste à couvrir la situation actuelle comme le système et la proposition des alternatives à ce système. Donc, rejeter le populisme signifie rejeter la politique.

Ce modèle structurel de fonctionnement de la société est similaire de la conception de Claude Lefort, dans laquelle la séparation et le conflit entre les éléments de division deviennent constitutifs à la fois pour le peuple et pour la société, donnant une vitalité à cette dernière.

Mais tout schéma réduit la complexe réalité sociale à des éléments simples qui ne peuvent pas correspondre à l'actualité. C'est pourquoi Laclau attribue à sa construction l'incertitude, le dynamisme, l'instabilité des frontières, ce qui entrave en même temps la conceptualisation du populisme, car il est difficile d'imaginer logiquement comment quelque chose définie peut être déduit par l'incertitude. En conséquence, le populisme, assimilé à la politique en général, est éliminé comme concept. De plus, avec cette compréhension, nous devons reconnaître qu'il n'y a aucune autonomie politique, car le populisme peut émerger dans n'importe quel environnement où il y a la rhétorique « pour le peuple », y compris dans la science et dans l'art.

Laclau décide tout au long de son ouvrage de retourner ce stigmate du populisme, loin d'être un dérivé négatif du politique le populisme est au contraire l'origine du politique. Laclau rappelle en effet que la politique est une invention destinée à intégrer les « classes inférieures » dans la « cité des hommes ». L'auteur mentionne deux raisons principales qui, selon lui, inspirent une manière dédaigneuse de percevoir le populisme [2, p. 67]:

1) l'incertitude quant au public auquel il s'adresse, ainsi que dans son discours et ses principes;

2) le populisme n'est rien d'autre qu'une rhétorique ordinaire.

La rhétorique, à la discrétion de Laclau, est nécessaire pour l'unité intérieure de toute structure conceptuelle.

L'inexactitude et l'incertitude, à son avis, ne sont pas des erreurs dans le discours sur la réalité sociale, mais dans certaines circonstances, comme indiqué ci-dessus, peuvent être ancrées dans la réalité sociale elle-même.

Il est difficile d'être en désaccord avec ces arguments, mais essayons d'appliquer le schéma à la perception au niveau des événements. Si vous suivez le schéma de l'auteur, la rhétorique des populistes restera toujours uniquement rhétorique, car les interrogations du peuple ne pourront jamais être pleinement réalisées. Donc, les populistes, quels qu'ils soient, seront toujours ceux qui promettent et échouent: à la fois lorsque leur alternative échoue (par l'incapacité) et lorsqu'ils essaient d'incarner une vision alternative qui n'est pas entièrement

possible par hétérogénéité de la société et instabilité de la structure sociale (en raison du non-respect des promesses).

En plus la connotation péjorative du mot *populism* est très pratique pour les médias (suscite toujours de l'intérêt, comme tout ce qui est négatif). Et dans l'arène politique le mot *populist* est une arme efficace pour disqualifier un opposant politique.

Par conséquent, je pense que même si l'ouvrage de Laclau a apporté un courant revitalisant aux discussions sur le populisme, l'auteur n'a pu ni conceptualiser le populisme ni priver ce concept de son flair négatif.

Références

1. Laclau, E. (1977). *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism-Fascism-Populism*. London: NLB,
doi: <https://aklatangbayan.files.wordpress.com/2013/03/politics-and-ideology-in-marxist-theory.pdf>
2. Laclau, E. (2008). *La raison populiste*, Paris, Seuil, «L'ordre philosophique», (1ère éd. angl. 2005).

Микола Куницький

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ: АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження питань становлення та розвитку демократії вимагає попереднього уточнення базових дефініцій і відповіді на питання: що таке власне демократія? Визначення критеріїв для фіксації демократії і чіткої відмінності демократій від авторитарних режимів важливо з тієї причини, що питання рівня розвитку демократії можна ставити тільки до досліджуваних випадків, які вже відповідають мінімальним критеріям демократичності, тобто вже є демократіями.

Найбільш поширене розуміння демократії полягає у твердженні, що це політичний режим, заснований на владі народу. Однак конкретні механізми реалізації народної влади в історичній ретроспективі були найрізноманітнішими. Не дивно, що розуміння сутності демократії і

ставлення до різних демократичних моделей залишаються на сьогодні одними з найбільш дискусійних питань політичної науки.

Вивчивши дослідження вчених і мислителів в різні історичні епохи, ми дійшли висновку, що демократичний режим повинен відповідати наступним критеріям і включати такі компоненти як: а) наявність інтенсивної і широкої конкуренції серед індивідів і організацій за основні владні позиції, функціонує на регулярній основі і без застосування сили; б) широке включення населення в електоральний процес, виражене через наявність загального виборчого права і можливості політичної участі для всіх дорослих громадян; в) наявність широких громадянських свобод, що забезпечують конкуренцію в ході електорального процесу і політичну включеність більшості населення. На практиці всі ці умови можуть виконуватися при наявності регулярних вільних, конкурентних, чесних і справедливих виборів.

Сфера дослідження факторів і детермінант демократизації в політичній науці є однією з найбільш розроблених, але і найбільш дискусійних. Усю сукупність детермінант становлення демократії в політології прийнято розділяти на структурні та політичні (процедурно-агентські). Під структурними факторами розуміються об'єктивні параметри суспільства, тобто соціальні, економічні чи культурні структури, які зумовлюють політичний процес і створюють сприятливий соціально-економічний та культурний контекст для демократизації, або, навпаки, ускладнюють становлення демократії. Політичними факторами визначають менш довготривалі і суб'єктивно обумовлені детермінанти, які не пов'язані з соціально-економічними структурами. В даному випадку мова йде про стратегії і конкретні дії політичних гравців, взаємодія яких може відкрити «вікно можливостей» і запустити процес демократизації. Інші рішення політичних акторів і структура відносин між ними можуть, навпаки, створити процедурні обмеження для становлення демократії.

До основних структурних детермінант демократизації, як правило, відносять економічні, історично-інституційні, культурно-релігійні і географічні фактори.

Економічні детермінанти демократизації. Одним з найбільш розповсюджених факторів демократизації, на який вказують дослідники, є комплекс соціально-економічних змінних, пов'язаних з поняттям «модернізація». Теорія модернізації, витоки якої сягають до праць М. Вебера [17], остаточну концептуалізацію отримали в роботах М. Ліпсета [12]. В рамках даної теорії ключовими детермінантами демократизації визнаються такі змінні, як рівень доходів і добробуту населення, ступінь індустріалізації та урбанізації, розмір середнього та робітничого класів, частка освічених

верств у загальній структурі суспільства. Високі показники цих змінних розглядаються як ключові детермінанти успішної демократизації.

У своїй знаменитій роботі М. Ліпсет на основі статистичного аналізу виявив взаємозв'язок між зростанням валового внутрішнього продукту і демократизацією. На думку автора, ця кореляція має причинно-наслідковий зв'язок. Її суть у тому, що зростання доходів населення дозволяє громадянам інвестувати в освіту і веде до зростання загального споживання [12].

Проте, якщо звернутися до стартових умов процесу демократизації, то Україна, з-поміж посткомуністичних країн, мала чи не найпривабливіший вигляд. Маючи високий рівень промислового розвитку, п'яте місце за рівнем ВВП з-поміж радянських республік, науково-технічний і кадровий потенціал, відсутність зовнішніх боргів (для порівняння – Польща мала 47 млрд. дол. зовнішніх боргів), вигідне геополітичне становище, українське керівництво не змогло вивести країну на належний рівень розвитку [16].

Ряд дослідників висунули аргументи, згідно з якими економічні фактори дійсно відіграють ключову роль у процесах утвердження демократії, але головні з них пов'язані не стільки з загальним зростанням добробуту населення і параметром ВВП на душу населення, скільки з показниками нерівності і характером базових доходів держави.

Новітні дослідження конкретних емпіричних випадків знаходять підтвердження описаних взаємозв'язків між економічною зміною у вигляді рівня соціальної нерівності і демократизацією. Так, К. Хоул звертає увагу на політичний досвід Перу в період після другої світової війни. За останні роки країна демонструвала три спроби демократичного переходу, але кожен з них виявився невдалим. Дослідник пояснює ці невдачі високим рівнем соціальної нерівності, який був характерний для країни. Нездатність вирішити демократичними урядами Перу проблеми нерівності призводила до суспільного розчарування і зниження популярності демократичного проекту. Інститути демократії переходили до дефектного функціонування. У підсумку тенденції демократизації приходили в глухий кут і завершувалися становленням нового авторитарного режиму. Порівнюючи післявоєнний досвід розвитку Перу з Індією, К. Хоул вказує, що в останньому випадку досвід демократизації виявився куди більш успішним. Причиною дослідник бачить низький рівень нерівності суспільства Індії. Таким чином, навіть при збереженні високих показників загального рівня бідності (як в Індії) низький рівень соціальної нерівності може забезпечити успішний демократичний транзит і стабільне функціонування демократичних інститутів. Навпаки, низький рівень нерівності, як правило, призводить до невдалих спроб демократизації, навіть якщо загальний рівень доходів населення вище [8].

З початком пострадянських трансформацій політичні дослідники почали вивчати вплив економічних чинників і ефектів модернізації на режимну динаміку на основі аналізу досвіду країн колишнього СРСР та Східної Європи. Враховуючи специфічні умови політичного переходу, дослідники вказували, що вплив економічних факторів на політичні процеси в умовах пострадянських трансформацій можуть мати різного роду своєрідні характеристики. Головною специфічною рисою країн колишнього СРСР на старті реформ дослідники називали так звану проблему «потрійного переходу». Під цією проблемою малася на увазі необхідність пострадянським урядам вирішувати одночасно відразу три завдання:

1. Реформувати планову економіку і будувати ринкові економічні відносини.

2. Реформувати політичну систему і будувати основні демократичні інститути.

3. Реформувати радянську ідентичність і формувати нові символи національної ідентичності населення.

Як вказували політологи, колишні етапи демократизації характеризувалися роздільним і послідовним рішенням кожної з цих задач окремо один від одного. Саме необхідність вирішувати три завдання одночасно характеризувало головну специфіку ситуації пострадянського транзиту. Ряд дослідників на цій підставі стверджували, що необхідність вирішувати всі ці три завдання одночасно робить неможливою демократизацію в пострадянських країнах. Пріоритетним в цих умовах має стати завдання ринкового реформування економіки, що призведе до соціальних витрат. Це означає, що послідовний курс реформ в умовах економічного спаду і суспільного розчарування вимагає «жорсткої руки» і обмеження розвитку демократії.

У свою чергу, порівняльний аналіз Росії, Білорусії, України та Литви, проведений В. Фрітц [5], показав, що економічне зростання залежить не стільки від характеру політичного режиму, скільки від здатності держави захистити себе від захоплення рентаорієнтованих груп впливу, що вимагає формування формальних інститутів та мінімізації неформальних практик. Ця задача може вирішуватися як на засадах зміцнення демократичної державності, так шляхом авторитарної консолідації. Як вказує автор, Литва і Білорусь можуть розглядатися як своєрідні «історії успіху» з точки зору ефективності економічного курсу. При цьому схожий економічний успіх розвитку в цих двох випадках був досягнутий в рамках абсолютно різних режимних форм. Якщо Литва уникла захоплення держави з боку неформальних груп впливу за допомогою ринкового реформування і

демократизації політичного процесу, то Білорусія подібного результату досягла шляхом повернення до етатизму і реанімації авторитаризму при А. Лукашенко. В обох випадках зупинка розпаду державних інститутів дозволила елітам створити ефективні податкові та розподільні інститути, що призвело до економічного зростання. Росія і Україна демонструють інший вектор пострадянського розвитку, коли зростання впливу олігархів в 1990-ті роки привів до ослаблення держави і захоплення його з боку груп впливу. Це призвело до масштабної корупції, хаотичності ухвалення державних рішень і загальної економічної дестабілізації. Все це обумовлювалося перехідними (гібридними) характеристиками політичного режиму, логіка розвитку якого вела до ерозії державних інститутів, зростання корупції та високим соціальним витратам.

Таким чином, збереження державного потенціалу є досить важливим для ефективного економічного розвитку. Дана змінна в умовах радикальних трансформацій виявляється більш значущою з точки зору економічної ефективності, ніж режимні характеристики держави. Як показав досвід пострадянських Литви і Білорусії, економічне зростання можливе як в умовах успішної демократизації, так і при збереженні авторитарного політичного режиму.

Географічний детермінізм як зовнішній фактор впливу. Політологи звертають увагу на роль екзогенних факторів, які визнаються вкрай важливими в процесі старту демократизації і мірою успіху цього процесу. Так, наприклад, С. Хантінгтон вказує на той факт, що демократизація рідко відбувається в одній окремо взятій країні. Частіше цей процес зачіпає відразу цілу групу сусідніх країн одночасно. Вчений пояснює цей феномен взаємовпливом однієї країни на іншу. Успішна демократизація в одній державі породжує спроби копіювання досвіду в сусідніх країнах, під впливом демонстраційного ефекту. В результаті відбувається цілий каскад обвалення авторитарних режимів і спроб демократизації, які утворюють хвилі демократизації [20].

Розвиваючи ці положення, ряд вчених підкреслюють важливість географічного розташування держави з точки зору успіху демократизації. Стверджується, що оскільки більш близька локалізація країни до епіцентру початкової демократизації створює більш інтенсивний демонстраційний вплив, то, чим ближче держава розташована на точці початкової демократизації, тим вище шанси успішного копіювання цього досвіду і повторення аналогічного результату. У контексті вивчення пострадянських країн центром демократичних традицій і сильного зовнішнього впливу визнається Європейський Союз, близькість до якого підвищує шанси на успіх

демократичного експерименту, а віддаленість, навпаки, мінімізує ці можливості. Ряд досліджень, покликаних перевірити цю гіпотезу, дійшли висновку, що дійсно статистична значимість кореляції між двома змінними – відстанню держави від європейського центру і ступенем демократичності режиму – досить висока і є статистично значущою.

Ще одна впливова інтелектуальна традиція дослідження факторів демократизації пов'язана з теоретичною парадигмою, яку можна визначити як *історичний інституціоналізм*. Відповідно до цього підходу, спадщина минулого та інституціональні традиції старих порядків відіграють ключову роль у детермінації режимних трансформацій. Саме характер інституційної спадщини минулого задає певні рамки можливостей в період режимних переходів і фази невизначеності. В одних випадках спадщина минулого благотворно впливає на становлення демократії. В інших, навпаки, «стежка залежності» блокує демократичну траєкторію, зберігаючи авторитарний вектор розвитку держави.

Досліджуючи посткомуністичні траєкторії розвитку держав Східної Європи та колишнього СРСР, представники історичного інституціоналізму приділяють увагу радянській спадщині і впливу на пострадянські режими різних факторів, успадкованих новими урядами з минулого. Наприклад, широку популярність одержала типологія радянських режимів, розроблена Х. Кітчелтом. Вчений класифікував їх, використовуючи два критерії: рівень конкуренції еліт та ступінь формальної інституціоналізації бюрократичного апарату. При низькій конкуренції еліт, але високого ступеня інституціоналізації бюрократії, він визначав режим як «бюрократично-авторитарний». При низьких показниках обох змінних режим визначається як «патримоніальний». Нарешті, за умови наявності високої елітної конкуренції і розвиненим рівнем інституціоналізації бюрократичного апарату він зараховує режим до типу «національно-консенсусного». Саме останній різновид комуністичного режиму, на думку Х. Кітчелта, створює найсприятливіші умови для демократичного результату політико-режимних трансформацій [10].

Послідовники Х. Кітчелта, використовуючи його методологію і типологію комуністичних режимів, розкрили причино-наслідкові взаємозв'язки між конкретним набором інститутів зі сфери «спадщини минулого» і подальшим ходом режимних трансформацій. Так, наприклад, Дж. Ішіяма знаходить, що високий рівень неформальних відносин серед еліт у пострадянський період створював сприятливі умови для політичного виживання старих еліт, які, користуючись своїми неформальними ресурсами, змогли інтегруватися в нову політичну пострадянську реальність і зберегти

вплив на розробку політичного курсу країни після краху КПРС [9]. В тих випадках, де масштаби поширення патримоніальних практик були менше, старі еліти зустрічали більш потужну конкуренцію з боку опозиційних гравців і їх вплив виявлявся істотно меншим. Вчені вказують, що спадщина комуністичних режимів сильно впливає на більшість політичних аспектів розвитку нових держав, що утворилися після розпаду СРСР. До цих аспектів відносять як ідеологічний вплив політичного монізму, так і специфіку розвитку партійних структур в пострадянських державах. Крім того, вчені відносять до виду радянської інституційної спадщини результати радянських реформ 1970-х років, які мали специфіку в кожній конкретній республіці СРСР і результати яких по-різному стали відбиватися в пострадянський період.

Ще одним важливим фактором структурного порядку з області спадщини минулого дослідники називають ціннісно-нормативні та *культурні параметри суспільства*, які впливають на процеси демократизації.

Своєрідними версіями культуроцентричного підходу є пояснювальні схеми становлення демократії, в яких головним фактором успіху режимної демократизації визнається рівень національної консолідації суспільства і характер впливу такого соціального феномену як націоналізм. Вперше на чинник національної консолідації суспільства як важливої умови демократизації вказав у своїй динамічній моделі становлення демократії Д. Растроу. Вчений підкреслює, що демократія не може функціонувати без спочатку укладеного договору всіх громадян про єдність політичної одиниці. Без згоди про територіальні межі та цілісності державної освіти демократія стає неможливою, оскільки в іншому випадку неминучі загрози сепаратизму і внутрішні силові зіткнення, що несумісне з демократичним процесом [18].

Теза про ролі націоналізму та рівень національної консолідації як факторів, що визначають вектор режимних трансформацій, виявився дуже плідним для аналізу пострадянських політичних процесів. К. Дарден і А. М. Грзимма-Бюссе присвятили окреме дослідження для того, щоб з'ясувати причини різних політичних і електоральних результатів на початковому етапі трансформаційних процесів у пострадянських країнах. Їх відкриття полягає в тому, що крах комуністичної влади на перших конкурентних виборах республіканських Верховних Рад, які пройшли в 1990 р., був обумовлений рівнем національної консолідації більшості республіканського населення [7]. У тих республіках, де рівень масової підтримки ідей націоналізму і національних опозиційних рухів був високий, комуністам вдалося завдати електоральної поразки. В республіках, які характеризувалися незавершеністю процесу національної консолідації і де релігійні, регіональні і субетнічні

ідентичності домінували над національною згуртованістю, комуністична еліта зберегла владні позиції і в подальшому стала гальмом демократичної еволюції держави. У свою чергу, ступінь національної консолідації населення і рівень масової популярності націоналізму залежав від такого фактору як частка населення, яка здобула освіту на титульній мовою в дорадянський період. Альтернативна точка зору щодо ролі національної консолідації як фактору демократизації полягає в тому, що занадто монолітна національна структура суспільства може не створювати основи для народження демократії, а, навпаки, перешкоджати цьому. І. Брадні і Е. Фінкель за допомогою порівняння України та Росії вказують, що витокami політичного поліцентризму першого випадку є якраз національна неоднорідність українського соціуму і об'єктивні етнічні розколи по лінії Схід-Захід [1].

Аналогічну точку зору висловлює Д. Вей, який етнічну гетерогенність суспільства схильний оцінювати як позитивний фактор для демократизації [15]. І хоча цей же фактор може породити розколи і політичні конфлікти, небезпечні для демократії, соціальний або етнічний плюралізм створюють об'єктивні перешкоди для авторитарної консолідації. З точки зору вчених, хоча міжетнічну конкуренцію не можна визначити як демократію, але ситуація «аморфного плюралізму» або «плюралізму за замовчуванням» на думку авторів є більш кращою передумовою для потенційної демократії, ніж взагалі відсутність такої.

Наступний культурний фактор з розряду історично обумовлених, на який багато дослідників звертають увагу при поясненні логіки режимних трансформацій пострадянських країн – це *релігійні традиції суспільства*. М. Вебер став одним з перших хто концептуально спробував довести різний вплив на соціальні процеси різних релігійних конфесій. З його точки зору, розвиток капіталізму в Європі і подальша демократизація стали багато в чому наслідком релігійної революції і народження протестантизму, ціннісні постулати якого відкрили свободу підприємницької активності масовим верствам населення. Католицька, ісламська або конфуціанська релігійні системи, на думку М. Вебера, не створювали таких основ. Таким чином, специфіка релігійних систем в теорії вченого виступає як найважливіший фактор успіху демократичного розвитку суспільства [17].

Розвиваючи ці ідеї, С. Хантінгтон вказує на різне трактування з боку різних релігій і цивілізацій таких базових демократичних цінностей як права людини і свободи особистості. Це дає йому підстави вважати християнство як релігійну систему, яка в цілому більш схильна до адаптації демократичних цінностей, ніж інші види релігій. Відповідно, передбачається, що країни з

домінуючим християнським населенням швидше і легше створять основи демократії, ніж суспільства з іншим досвідом релігійних традицій [19].

Нарешті, ще один важливий фактор структурного порядку вказується політичними дослідниками у контексті вивчення режимних переходів. Мова йде про *державний потенціал*, тобто рівень формалізації державних інститутів, верховенство права, можливість бюрократії уникнути політизації та впливу різних неформальних груп впливу. Дослідники стверджують, що сильна держава є важливою умовою демократії, без якого її становлення неможливо []. Тому при слабких державних інститутах авторитарні тенденції отримують свій новий розвиток. Так, С. Холмс вказує, що слабкість державних інститутів так само небезпечна для демократизації, як і авторитарні тенденції політичного лідерства. «Роздержавлення» не стільки вирішує проблеми, скільки їх породжує». Дослідники відзначають, що демократизація пов'язана з сильною державою і адміністративним апаратом, в рамках якого ретроорієнтовані прагнення еліти інституційно обмежені [8].

Альтернативна точка зору представлена С. Левітським і Л. Веєм, які вказують, що державний потенціал є причиною формування різних режимних форм. Вони відзначають, що парадоксом режимних трансформацій є те, що при слабкій державі і слабкій опозиції транзит призводить до авторитаризму, а не демократії. Демократичний результат більш імовірний при сильній державі і сильній опозиції. Вчені роблять висновок, що сильна держава може бути як передумовою демократії, так і фактором формування авторитарного режиму [11].

В цілому сьогодні можна говорити про досягнення консенсусу всередині політології, згідно з яким важливе врахування не тільки самого державного потенціалу, але і якості державних інститутів. Саме змістовна природа держави більшою мірою визначає напрямок режимного переходу.

Однак, на думку ряду політологів, поряд зі структурними факторами не менш важливий вплив на траєкторію режимних трансформацій мають фактори політичного характеру.

Детермінанти політичного характеру в контексті проблематики демократизації зводяться до аналізу впливу інститутів на трансформаційні процеси, конфігурації елітних угруповань і конкретних рішень політичних суб'єктів (акторів), характер яких обумовлює специфіку режимного розвитку. Іншими словами, якщо структурні теорії ключовими детермінантами демократичного переходу вважають об'єктивні макропараметри соціуму економічного і культурного плану, то прихильники теорій політичних детермінант вказують на важливість конкретних рішень і взаємодій політичних гравців, які, незважаючи на структурні обмеження, можуть

долати опір середовища і своїми стратегічними кроками створювати поле можливостей для демократизації. При цьому, оскільки в даному випадку мова йде про індивідуальні інтеракції політичних гравців, то це поле може створюватися навіть у тому випадку, коли спочатку структурні параметри є несприятливими для успішної демократизації.

Дану теоретичну парадигму прийнято позначати акторським підходом, всередині якого можна виділити дві теорії, які скоріше доповнюють, а не виключають одна одну. Це, по-перше, елітістські теорії і тісно пов'язана з ними теорія раціонального вибору. І, по-друге, теорія неінституціоналізму.

Представники елітизму, неінституціоналізму та теорії раціонального вибору (Т. Фрай, А. Грзимал-Бюссе, А. Асемоглу, Дж. Робінсон) виділили низку політичних чинників, роль яких як джерел демократизації можна визнати дуже значною. У цьому ряду три фактори є найбільш аргументованими. Зокрема, це:

1. Структурна композиція еліт, яка обумовлює інституційний вибір.
2. Інституціональний дизайн політичної системи, визначає логіку політичної гри і подальшу трансформацію режиму.
3. Рівень партизації політичного процесу, який зумовлює характер елітної взаємодії та ступінь автономії еліт від електоральних уподобань.

Висновок. Таким чином, підбиваючи підсумки, відзначимо, що представлений огляд існуючих концептів і пояснювальних теорій демократизації дозволяє виділити основні структурні чинники демократизації, є найбільш релевантними для аналізу пострадянських політичних трансформацій взагалі, і України, зокрема. З нашої точки зору такими ключовими структурними чинниками можна визнати десять, а саме: 1) фактор урбанізації; 2) фактор добробуту; 3) економіко-сировинний фактор; 4) географічний фактор; 5) релігійний фактор; 6) фактор національних традицій; 7) фактор радянської політичної спадщини; 8) етнічний фактор; 9) рівень етнічної і міжрегіональної консолідації і 10) рівень національної консолідації.

Завершуючи огляд основних теоретичних підходів і пояснювальних аналітичних схем, покликаних визначити ключові фактори демократизації, слід зазначити, що на сучасному етапі в політичній науці дискусія щодо цього питання далека від завершення. Сьогодні рано ставити остаточну крапку в суперечці про те, які саме чинники – структурні або політичні – є більш важливими з точки зору розуміння процесів демократизації та утвердження засад демократичної політичної системи. У зв'язку з цим, створюючи аналітичну схему дослідження процесів демократизації в пострадянських державах, ми вважаємо за доцільне не вставати однозначно

на позиції одного з підходів, а спробувати врахувати всі висловлені гіпотези про фактори демократизації.

Список використаних джерел

1. Brudny Y., Finkel E. Why Ukraine Is Not Russia : Hegemonic National Identity and Democracy in Russia and Ukraine // East European Politics and Societies. 2011. Vol. 25. № 4. P. 813-833.
2. Darden K., Grzymala-Busse A. M. The Great Divide: Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse//World Politics. 2006. Vol. 59. P. 83-115.
3. Downs A. An Economic Theory of Democracy. N.Y., 1957.
4. Fortin J. Is There a Necessary Condition for Democracy? The Role of State Capacity in Postcommunist Countries // Comparative Political Studies. 2012. Vol. 45. № 7. P. 903-930.
5. Fritz V. State-Building: A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia. Budapest, Hungary, 2007. P. 232-245.
6. Frye T. A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies// Comparative Political Studies. 1997. Vol. 30. № 5. P. 523-552.
7. Grzymala-Busse A. The Discreet Charm of Formal Institutions: Postcommunist Party Competition and State Oversight // Comparative Political Studies. 2006. Vol. 39. № 3. P. 271-300.
8. Houle C. Inequality and Democracy: Why Inequality Harms Consolidation but Does Not Affect Democratization // World Politics. 2009. Vol. 61. № 4. P. 589-622.
9. Ishiyama J. The Sickle or the Rose? Previous Regime Types and the Evolution of the Ex- Communist Parties in Post-Communist Politics // Comparative Political Studies. 1997. Vol. 30. № 3. P. 299-330.
10. Kitchelt H. Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions // Party Politics. 1995. Vol. 1. № 4. P. 447-472.
11. Levitsky S., Way L. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. Cambridge, 2010. P. 354-358.
12. Lipset S. Political Man. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1960.
13. McFaul M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World // World Politics. 2002. Vol. 54. № 2. P. 212-244.
14. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe // Social Research. 1991. Vol. 58. № 4. P. 865-892.
15. Way L. Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine // World Politics. 2005. Vol. 57. № P. 231-261.
16. Бабкіна О. В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства / О. В. Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика

- викладання соціально-політичних дисциплін. – 2015. – Вип. 17. – С. 3-11.
17. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 44-271.
18. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5-15.
19. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2003. С. 298-307.
20. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М., 2003.

Сергій Тимофєєв
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси

УСВІДОМЛЕНІСТЬ ЯК СТАН, ПРОЦЕС ТА РЕЗУЛЬТАТ

На сьогодні концепт усвідомленості вживається у різноманітних сферах науки та формується під впливом окремих досліджень. Вітчизняне розуміння усвідомленості натеper відрізняється від західних аналогів та має більш значне семантичне навантаження, інколи поєднуючи в собі два окремих близьких за сенсом західних термінів *mindfulness* та *awareness*.

Д. Кабат-Зінн дає таке визначення: усвідомленість (англ. – *mindfulness*) – це безоцінкова обізнаність, що виникає в результаті свідомого спрямування уваги на цю мить. У деяких інтерв'ю він говорить про усвідомленість не просто як про статичний стан, але як про спосіб життя. Можливо, звідси й поширюються розбіжності у думках та трактуванні усвідомленості: що це таке – стан, процес або результат?

Якщо розглядати погляд на проблему усвідомленості викладений С. Хейсом та К. Уілсоном, можна побачити, що вони виділяють декілька сенсів усвідомленості, а саме:

- технічний прийом;
- метод або набір технік;
- психологічний процес, який може привести до результатів;
- окремий результат, який може розглядатися сам по собі.

С. Бішоп зі свого боку розуміє усвідомленість як метакогнітивну здатність, під час якої існує можливість спостерігати власний досвід, перебуваючи у стані відстороненості та прийняття.

Повернемося до того, що мав на увазі під усвідомленістю як способом життя Д. Кабат-Зінн. На нашу думку, підхід до усвідомленості як до способу життя розкриває інший аспект усвідомленості – процес. Сама по собі

усвідомленість навряд належить до процесу як такого, окрім перебування у стані усвідомленості, але дії можуть мати усвідомлений характер, тобто бути більш свідомими та менш автоматичними чи інстинктивними.

На нашу думку, можна сказати, що коли такий конструкт, як усвідомленість, з'являється у будь-якому науковому вимірі, завдяки своїм властивостям, він допомагає виявляти актуальні проблеми та слабкі сторони у різних галузях. Наприклад, усвідомленість в соціальному аспекті може виступати у якості двигуна суспільного розвитку та індивідуальної самосвідомості. Під соціальною усвідомленістю можна розуміти громадську відповідальність, соціальну самоідентифікацію особистості та не тільки сліпе дотримання встановлених морально-етичних норм, але й усвідомлення важливості та сенсу такого дотримання. Усвідомленість має прямий вплив на соціальну відповідальність, даючи змогу працювати над якісними морально-етичними аспектами, які повинен плекати у собі кожен окремих член соціуму.

Вищезазначені прояви усвідомленості можна розглядати як процес, адже людина обирає свою поведінку перманентно й приймає моральні виклики тим чи інакшим чином кожного дня.

В педагогічному аспекті усвідомленість сприяє розвитку критичного мислення. Наприклад, С. Терно розглядає усвідомленість у якості системотворчої властивості критичного мислення. Він вважає що завдяки усвідомленості та іншим дотичним властивостям людина може усвідомлювати необхідність цілеспрямованої зміни обставин, своїх способів діяльності, знань, умінь і навичок, потреб і здібностей. Саме усвідомлення будь-якої проблеми започатковує цей процес та процес критичного розміркування в цілому. Автор підкреслює, що без усвідомленості не може бути справжніх самостійності, самоаналізу, цілеспрямованості та контрольованості, що усвідомленість уможливує реалізацію інших властивостей критичного мислення, які спираються на неї та з неї витікають.

Звертаючи увагу на все вищезазначене, усвідомленістю у якості результату можна вважати якісні зміни у поведінці людини, звільнення від «сліпих зон» світогляду, здатність до критичного мислення, постійне усвідомлення власних цілей, мотивів та змога дотримуватися їх.

Можна сказати, що усвідомленість є дуже важливим фактором для кожної окремої людини та суспільства в цілому. Перебування в усвідомленості як у певному стані дозволяє відстежувати аморальні дії та думки, ставати більш соціально відповідальним та людяним. Зі свого боку, процес використання усвідомленості дає можливість закладати вищий рівень цінностей в різних суспільних групах і підвищувати ефективність

еволюційного розвитку. Як результат усвідомленості, людина може отримати підвищення якості життя у цілому, більш ефективно досягати цілей, отримати взаєморозуміння із самістю і навколишнім світом за допомогою свідомих дій, розвивати у собі критичне мислення та свідому постановку мети. Інакше кажучи, у нашому розумінні, перебувати в усвідомленні, як у стані не можливо, адже усвідомлення – це завершений процес, результат. Перебувати в усвідомленості можна, адже це є стан близький до інтроспекції. Поки стан триває і підтримується – це процес, і коли цей процес триває, кожен хто у ньому знаходиться може дотримуватись більш високого рівня цінностей і ефективніше еволюціонувати.

Список використаних джерел

1. Kabat-Zinn in Purser, 2015.
2. Chen KW, Berger CC, Manheimer E, Forde D, Magidson J, Dachman L, Lejuez CW. Meditative therapies for reducing anxiety: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials, 2012.
3. Ong JC, Manber R, Segal Z, Xia Y, Shapiro S, Wyatt JK A randomized controlled trial of mindfulness meditation for chronic insomnia, 2014.
4. Reiner K, Tibi L, Lipsitz JD Do mindfulness-based interventions reduce pain intensity? A critical review of the literature, 2013
5. Cardaciotto L1, Herbert JD, Forman EM, Moitra E, Farrow V. The Assessment of Present-Moment Awareness and Acceptance: The Philadelphia Mindfulness Scale
6. Терно С. У чому секрет пропаганди, або усвідомленість – системотвірна властивість критичного мислення // Постметодика. – 2014. – № 4. – С. 13-20.

*Ольга Ігнатієва, Олена Ланських
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

АНГЛІКАНСЬКА ЦЕРКВА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ПОЛІКОНФЕСІЙНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЇ

У контексті європейських сподівань сучасної України особливої актуальності набуває знайомство з етнокультурними традиціями європейських країн, які формувались під потужним впливом системи

християнських цінностей. Евристично плідним в цьому контексті є звернення до аналізу сучасного стану духовної культури Великої Британії, зокрема особливостей релігійних течій, їх впливу на світоглядні уподобання і спосіб життя англійців.

Слід відзначити, що стан релігійності сучасної Англії, місце різних релігійних течій, і насамперед англіканства як найвпливовішої з них, в британському соціокультурному просторі не знайшли достатнього висвітлення в українській релігієзнавчій літературі.

Англіканська церква посідає провідне місце в соціокультурному та поліконфесійному просторі Англії кінця ХХ – початку ХХІ ст., що зумовлено історією цього релігійного об'єднання, його тісним зв'язком з духовними традиціями англійського суспільства, впливом на формування суспільних та ціннісних пріоритетів англійців, виконанням Церквою Англії функції державної церкви цієї країни.

Особливої уваги заслуговує той факт, що взаємини між Церквою Англії та державною владою є неоднозначними. З одного боку, зберігається вплив Корони на призначення ієрархів Церкви, парламентський контроль за реалізацією Генеральним синодом його особливих законодавчих повноважень з церковних питань, з іншого, Церква є на практиці фінансово незалежною від держави, оскільки державне фінансування є вкрай обмеженим, має можливість формувати свою власну позицію (яка часто є досить критичною) стосовно різних напрямів діяльності англійського уряду, зокрема щодо його колоніальної політики, а в останній час – реформ у сфері охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення. Крім цього за умов поліконфесійності сучасної Англії на порядок денний подається питання, яке активно дебатують, про можливу зміну статусу самої Церкви Англії і статусу монарха стосовно неї – із «захисника віри» і офіційного глави цієї однієї церкви до захисника всіх релігій, які сповідує населення Об'єднаного королівства. Це по суті призведе до позбавлення Англіканської церкви її привілейованого державного статусу і втрати впливу англіканства.

Водночас, Англіканська церква постає як досить динамічне релігійне об'єднання, відкрите до нового прочитання Слова Божого з врахуванням реалій сьогодення, тих змін, що відбуваються в житті Англії та у світі. В останні десятиліття спостерігаються суттєві трансформації в релігійному житті Церкви Англії, свідченням демократизації якого є більш активна участь мирян у житті Церкви – в богослужінні і церковному управлінні, розширення прав і свобод членів релігійної громади в прийнятті рішень, які стосуються церковного життя, літургічне оновлення, переосмислення

ролі інституту чернецтва, турбота самої Церкви про зростання власного морального авторитету в суспільстві. Особливо це важливо за умов, коли в Англії, як і в інших західноєвропейських країнах, зменшується відвідуваність церков, релігійні питання у житті звичайних британців все більшою мірою витісняються питаннями моралі і громадянської відповідальності, а з іншого боку, спостерігається зростання чисельності прибічників католицизму, ісламу та деяких інших релігійних течій, і певне зменшення послідовників англіканства.

Виявлено, що одним із напрямів активної участі Церкви Англії в житті соціуму, в розв'язанні наявних в ньому проблем є її соціальна робота. Мається на увазі церковна присутність у школах, лікарнях, в'язницях, соціальних закладах, органах управління, допомога церкви та її служителів і послідовників у розв'язанні сімейних проблем, піклування про самотніх і знедолених, жертв пияцтва і наркоманії, застосування при цьому засобів профілактики і реабілітації. Значною є роль Англіканської церкви у здійсненні благодійницької діяльності, спрямованої на надання допомоги певним прошаркам суспільства, реалізації важливих соціальних проектів.

Список використаних джерел

1. Релігії світу / Пер. з франц. П.Балта, Ж.Боттеро, К.Шадефо та ін. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 260 с.
2. Anglican religious life 2010-11/Anglican Religious Communities.- London: CPN, 2009. – 208 p.
3. Chapman M. Anglicanism. A Very Short Introduction. – New York: Oxford University Press, 2006. – 168 p.
4. Kaye B. An Introduction to World Anglicanism. – N.-Y. : Cambridge University Press, 2008. – 272 p.

М. Вольчева, О. Петінова
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса

КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ: ВИМІР ФІЛОСОФІЇ

Багатьох вчених цікавило питання про виникнення Всесвіту. Різні науковці висували свої теорії («*Душа першої людини від Бога, від Нього ж і*

всі душі наступних людей; всі – дихання Його Божественного Духу», «Категорія абсолютного духа» Г. Гегель) [4, с. 23], мозок («Свідомість є результатом діяльності цілісного мозку. Свідомість є близькою до матерії») [2], ідея («Бути, існувати, значить, «пропускати через свідомість», К. Юнг) [6, с. 76] чи природа («Першоелемент – природа, що розглядалась за законами механіки, які поширювались на всі явища, зокрема, і на людину») [7].

Згідно з теорією стаціонарного стану, яка була запропонована у 1948 році, Всесвіт існував вічно. Згідно з іншими гіпотезами, Всесвіт міг виникнути із згустку нейтронів внаслідок «Великого Вибуху» (теорія «Великого вибуху»), яку припускали ще у Стародавній Греції. З філософської точки зору, наука не може спростувати гіпотезу про божественне створення світу. Поняття «доказ» дорівнює трактуванню від прийнятого у сучасній науці. Серед концепцій походження світу виокремлюють такі:

- 1). Креаціонізм – створення життя і світу надприродною істотою;
- 2). Теорія стаціонарного стану – життя існувало завжди;
- 3). Мимовільне зародження – життя виникло з неживої істоти;
- 4). Панспермія – життя занесене на планету ззовні;
- 5). Еволюція – життя виникло з неживої природи в результаті біохімічних процесів [1; 4, с.26].

Категорія «світ» разом з іншими категоріями філософії утворює смислове ядро світогляду в усіх його історичних типах. Вона увібрала в себе уявлення про граничні для людини основи суцього. Світ у філософсько-світоглядному розумінні визначає межі абсолютності явищ від універсальності, що мислиться як проекція усіх можливих світів на якісно безмежну реальність до внутрішнього світу людини. Проте світ не може бути ототожненим із тим або іншим явищем, оскільки разом із внутрішньою визначеністю буття йому притаманні невизначеність, відносність, зовнішня обумовленість концепцій має свій сенс і має право на існування [7].

Типологія світу, в якій людина – це мікрокосмос, а Всесвіт – макрокосмос, бере початок з міфологічного ототожнення природного та людського буття. Пізніше в цю типологію було включено сакральний світ символічного буття, що відповідав уявленням про місце надприродних сил у структурі універсальності, так званого ставлення Бога до світу. З появою людини на вищому етапі розвитку матерії структура буття зазнає докорінних змін. Наявність людського світу позначається передусім на типології світу, який поділяється на: матеріальний, духовний, об'єктивно-реальний, суб'єктивно-ідеальний [7].

Розглянемо детальніше матеріалістичний початок та ідеалістичний

початок. Почнемо з матеріалізму.

Матеріалізм – це один з основних напрямків філософії, який у відповідь на основне питання філософії стверджує, що буття, природа, матеріальне є первинним, а дух, свідомість, ідеальне – вторинним. Визначення первинності і вторинності відрізняється у різних філософів [6, с.78].

Визнання первинності матерії і вторинності свідомості – це визнання матеріалізмом того, що основою світу є об'єктивна реальність, що саме її розвиток – умова виникнення і розвитку свідомості. У визначенні Енгельсом предмета філософії поєднується матеріалізм та діалектика [8, с. 13-14].

Матеріалістичні вчення в античній філософії – це Мілетська школа в Греції VI ст. до н.е. (Анаксимен, Анаксимандр, Фалес), атомістична теорія Демокріта у V-VI ст. до н.е., матеріалістична діалектика Геракліта у VI - на початку V ст. до н.е. [8, с.26].

У філософії Нового часу матеріалізм був основою поглядів Фр.Бекона, Т.Гоббса, Дж.Локка в Англії. У Франції XVIII ст. — матеріалістами були Д.Дідро, П.Гольбах та інші. У Німеччині XIX ст. — це Л.Фейєрбах, К.Маркс, Ф.Енгельс та інші. [8, с.26].

В історії розвитку філософської думки поняття матерії проходить складний шлях розвитку, постійно уточнюється, поглиблюється, збагачується новими властивостями, відображає рівень розвитку пізнання людиною світу. Поширене визначення матерії як філософської категорії для означення об'єктивної реальності, що дана людині у її відчуттях, відображається нашими відчуттями та свідомістю й існує незалежно від них, певною мірою є обмеженим, оскільки зосереджується на гносеологічних аспектах матеріального, не враховуючи притаманний йому онтологічний зміст. Узагальнене визначення категорії «матерія» має базуватися на тому, що це – об'єктивно реальне буття світу в часі, просторі, русі, детерміноване і пізнаване людиною [3, с.172].

На противагу матеріалізму, ідеалізм – це такий тип і спосіб філософствування, який підпорядкований виключно духовному началу, визнаючи лише за ним здатність до саморозвитку. Ідеалізм не заперечує матерію, але розглядає її як нижчий рід буття, не як первинне творче начало, а як вторинне утворення. Незважаючи на велику кількість різних шкіл і течій, ідеалізм постає у філософії в двох основних формах – об'єктивній і суб'єктивній. *Об'єктивний ідеалізм* (Платон, Гегель, Шеллінг та інші) вважає, що природа є продуктом певного об'єктивного, незалежного від людей, духовного начала (світу, ідей, абсолютної ідеї, «світового духу»). *Суб'єктивний ідеалізм* відрізняється від об'єктивного тим, що вважає світ породженням людської свідомості, відкидаючи тим самим незалежне

існування речей від свідомості суб'єкта, перетворюючи речі, предмети в комплекси відчуття людини або у втілення його ідей. Ці основні напрями ідеалізму, що розрізняються у вирішенні низки питань, сходяться в основному і головному: вони однаково відкидають існування матерії до і незалежно від якої б то не було свідомості, і є тому так само антинауковими. Ідеалізм спекулює на досягненнях науки, намагаючись часто довести, що вони підтверджують його помилкові посилки, і ще більшою мірою спекулює на труднощах розвитку науки, які використовуються ним для «доказу» нездатності людини пізнати світ, необхідності «обмежити» наукове пізнання. Отже, ідеалізм за своєю сутністю ворожий науці [5, с. 23-24].

Викликають інтерес релігійні концепції створення світу. Так, наприклад, в Японії, серед основних положень можна виокремити наступні: світ зародився сам собою, ніхто його не створював; силу життя поклали боги: все що природно, те не огидне; єдність природи та історії; Бог Сінто створив тільки японців. У Древньому Єгипті, вважали, що люди утворилися зі сліз бога Сонця – Хепра, чи Ра. Люди, що жили в давнину у Північній Америці вважали, що люди могли походити від ведмедів, а у Індонезії – що від людиноподібних мавп. Саме там до мавп відносились як до рівних, як до якогось лісного народу.

Поряд із версіями щодо виникнення і розвитку життя на землі існує і така, що життя розвилось у космічному просторі, а вже потім було занесено на Землю [2].

Дуалізм – це світогляд, що вбачає у світі прояв двох протилежних один одному початків, боротьба між якими створює все те, що є в дійсності. Цими початками можуть бути різні: Бог і Світ; Дух і Матерія; Добро і Зло; Біле і Чорне; Бог і Диявол; Світло і Пітьма; Інь і Янь; Чоловіче і Жіноче та ін. Дуалізм притаманний багатьом філософам і філософським школам [2].

На нашу думку, до кінця це питання неможливо поки вирішити, недарма воно було, є, і, мабуть, буде основним питанням філософії.

Список використаних джерел

1. Концепції походження світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Концепції_походження_життя.
2. Основні філософські течії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/2403929/page:2/>
3. Петінова О. Б. Філософія: навчальний посібник / О. Б. Петінова. – Одеса: Видавництво «Магістр», 2019. – 304 с.
4. Плахотна С. Б. Походження і розвиток Усесвіту. 11 клас / С. Б. Плахотна

- // Фізика в школах України: наук.-метод. Журнал. 2003 – . 2013. №8. – С. 21-27.
5. Пунченко О.П., Стокяло В.А. Основи філософії: Курс лекцій. – Ч. 1. – Одеса: УДАЗ ім. О.С. Попова, 2000. – 176 с.
 6. Сепетий Д. П. Три найвпливовіших аргументи проти матеріалізму у сучасній філософії свідомості / Д. П. Сепетий // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. – №4. – С. 75-83.
 7. Філософське розуміння світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/34.htm>
 8. Філософія: Навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.

Олександр Кулешов

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

THE LANGUAGE OF METAPHYSICS AND THE METAPHYSICS OF LANGUAGE

Metaphysics traditionally is positioned as the most general and fundamental description of that reality, in which the readers of metaphysical texts usually discover themselves. The possibility of such a description is problematic due to its extreme abstractness. The problem lies within the correlation of the metaphysical description purpose and its linguistic means. To solve the problem is to find a certain minimal set of language tools that can describe everything existing or to explain the impossibility of finding such tools. In other words it goes about the basic, most elementary and, at the same time, the most effective language of metaphysics.

Is a language adequate to the tasks of metaphysics possible? Such a language should be referentially transparent (its referents should be obvious), monosemantic (absolutely unambiguous in its meanings), pre-predicative (devoid of predication as a structural basis). It should be an absolute language, fully consistent with reality, a language in which form and content coincide.

The referents of the desired metaphysical language are ultimately abstract (and therefore – general) objects. Accordingly, to indicate such ultimately abstract and general referents, we must have (or create) the same extremely abstract and general language units or terms. These terms supposedly constitute the basic structure of metaphysical terminology. In another way, they could be called

semantic primitives. The aim is to single out the fundamental feature of such terms, which defines them entirely. In a state of ultimate abstraction (and ultimate generalization), the referent is reduced to its attribute, moreover, to the only attribute. The referent and its attribute coincide. The referent is the attribute, and the attribute is the referent.

This is a fundamental principle and it completely determines the ultimate level of abstraction and generalization. The referent, and, consequently, the term in its semantic aspect is absolutely simple. This is precisely what makes terminology and the language based on it *metaphysical*.

The distinguished class of metaphysical terms meets all the given conditions for the absolute language we are looking for. Extremely abstract metaphysical terms are referentially transparent; they indicate what they call. Their form is their reference, therefore they cannot but have a referent. In other words, these terms are self-referential. They indicate a referent that is included in everything that exists, therefore, is included in the sign pointing to it. The sign, at least in part, points to itself. As a result, metaphysical terms are also self-grounded. They indicate themselves as that which exists as a referent, that is, exists both as a sign and as an extra-sign reality. Describing itself, the language of metaphysics describes, at the same time, a special metaphysical reality. Such a reality is confirmed by the very presence of a metaphysical language.

Ultimately abstract metaphysical terms are monosemantic (unambiguous). Their uniqueness is the result of the extreme semantic simplicity of these terms. Their sense coincides with their meaning. Therefore, it is impossible to interpret them in different ways. Due to the coincidence of the attribute and the referent, any context cannot distinguish anything other than any other context in them.

Ultimately abstract metaphysical terms are predicative. Due to the coincidence of the referent and its only attribute, there is no and cannot be a predication as a structure-forming relationship in the language. The distinction between a substantial attribute and particular characteristics of a referent is the reason for predication. This reason is missing under the given conditions. It is impossible to separate the referent as a whole and the referent as its attributes (all or part), since it is one and the same.

What terms exactly correspond to the formulated conditions? There are only a few such terms at our disposal. They are «being», «difference», «identity», «existence», «the existing». Only they are completely unambiguous, referentially and predicatively transparent (that is, they clearly indicate the basis of their referentiality, predicativity or its absence). It is permissible to qualify them as the basic terms of an effective metaphysical language. This means that any metaphysical statement can presumably be reduced to these basic terms, and,

accordingly, it seems possible to develop metaphysical discourses based solely on them.

Вікторія Бінецька

*Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

КОНЦЕПТ ГАРМОНІЇ У ФІЛОСОФІЇ НЕОКОНФУЦІАНСТВА

Поняття гармонії є однією з головних категорій класичної філософії, науки і усієї культури Китаю. У гармонії, як вищій цінності, укладений принцип «прагнення до єдності при збереженні наявних відмінностей». Ще в давнину вважали, що гармонія будується на принципах співіснування, і «одне доповнює інше». У традиційній китайській думці поняття *гармонія* виражалася в трьох основних принципах : «єдність Неба і людини», «єдність усіх людей» (у Піднебесній), «гармонія усередині самої людини» (як гармонія душі й тіла) [6, с.106].

Як категорія китайської філософії гармонія (*хе*), в широкому сенсі, передбачає динамічну рівновагу і близька західному поняттю *гомеостаз*. Як умова онто- або космогенезу ідея гармонії оформилася вже в пам'ятниках V-II ст. до н. е. Згідно з «Лі цзи», гармонія – це «причина усіх перетворень речей», а Цзя І (II ст. до н.е.) визначав гармонію як «належне співвідношення між твердістю і м'якістю», тобто між протилежними початками, що виражаються в загальнокосмічній субстанції – пневмі (*ци*). Найбільш адекватним вираженням гармонії зазвичай вважалася музика («Лі цзи», «Го юй», V-III ст. до н. е., «Сюнь-цзи», IV-III ст. до н. е. та ін.) [5, с. 395].

Внесок в осмислення даного поняття конфуціанським напрямом було розпочато самим Конфуцієм (VI-V ст. до н. е.), продовжено представниками ханьського конфуціанства (Дун Чжуншу II ст. до н. е.) і переосмислено представниками неоконфуціанства (Чжан Цзаєм (XI ст.), Чжу Сі (XII ст.), Ван Чуаньшанєм (XVII ст.), Кан Ювеєм (IX-XX ст.) та ін. У новітній час триває осмислення поняття гармонії представниками постконфуціанства (Фен Юлань).

Поняття гармонії зустрічається ще у стародавніх пам'ятниках китайської літературної думки таких як : «Го Юй», «Шу цзин», «Цзо Чжуань», «Чжоу лі», «І цзин». Згідно з «Го юй» («Розмови царств»), положення про гармонію (*хе*) як джерело і вираження усього різноманіття речей та явищ, їх збалансованій взаємодії було сформульовано Ши Бо (VIII

ст. до н. е.) – історіографом династії Чжоу. «Гармонія, по суті, народжує усі речі, тоді як одноманітність (*тун*) не приносить потомства» [5, с. 497]. Саме у «Го юй» уперше сформовано протиставлення категорій *хе* і *тун* (єднання, сумісність, тотожність), тобто динамічній «урівноваженості» (*нін*) усіх протилежностей протиставлено зведення різних елементів в деяку статичну єдність [5, с. 395]. У «Го юй» сказано: «взаємодоповнювальне є джерелом речей, а те, що збігається, приречене на загибель. Взаємодоповненням назвемо вирівнювання несхожого несхожим. Саме тому воно може зростати й процвітати і усе живе наслідує його. Якщо ж додавати однакове до однакового, то врешті-решт воно вичерпається» [2, с. 298].

У «Лунь юї» (V ст. до н. е.) теж присутня дихотомія *хе–тун*, яка спроектована на соціально-етичну сферу: «Благородний муж прагне до єднання через різнодумство (*хе*), але не прагне до єднання через слухняність (*тун*). Маленька людина прагне до єднання через слухняність (*тун*), але не прагне до єднання через різнодумство (*хе*)». («Лунь юй», XIII, 23). Під слухняністю *тун* мається на увазі небажання людини самостійно мислити, бездумна згода і готовність схвалювати будь-яке починання, що йде від правителя [7, с. 20].

Загалом, у вченні Конфуція гармонія (*хе*) складає всепроникне *дао* Піднебесної, що конкретизується в п'яти видах стосунків: між правителем та підданими, батьком та дітьми, чоловіком і дружиною, старшими і молодшими братами, між товаришами. Здійснюється це *дао* за допомогою знання, гуманності та мужності – триєдиної всепроникної «великої благодаті» (*та де*) Піднебесної [3, с. 221-222].

Отже, інспірований Конфуцієм ідеал гармонії полягає в тому, що взаємини між членами сім'ї, громадянами й країнами, а також між людьми та природою є ключовими для процвітання людства, а в моральному сенсі для формування соціальних зобов'язань [1, с. 63].

У коментарях «Цзо-чжуань» (V-II ст. до н. е.) до хроніки «Чунь-цю» наводиться вислів державного діяча на ім'я Янь-цзи (V ст. до н. е.), в якій він визначає відмінність між гармонією та одноманітністю. Гармонія, говорить він, подібна до приготування їжі. Так, для того, щоб приготувати рибу, беруть воду, оцет, маринади, сіль і сливи. З усього цього виникає новий смак, не схожий ні на оцет, ні на маринади. Одноманітність же можна порівняти із спробою підсолодити воду водою або звести мелодію до однієї ноти [9, с. 198].

У «Чжун юн» («Вчення про середину», III ст. до н. е.), поняття гармонії представлено як «серединна міра прояву усіх емоцій». У «Чжун юні» сказано: «Коли веселощі, гнів, печаль і радість ще не розійшлися, зветься це

серединою». [7, с. 128] Не «бити ключем» – означає бути у стані *чжун*. Якщо ж ці почуття б'ють ключем, але в правильній рівновазі – це означає бути в стані гармонії (*хе*). *Чжун* – це основа Піднебесної, *хе* – великий шлях для Піднебесної. Коли *чжун* і *хе* встановлені, Небо і Земля займають правильне положення, і усі творіння процвітають». Гармонія народжується з *чжун*, і саме *чжун* приводить до гармонії те, що в іншому випадку знаходилося б в неузгодженості [9, с.198].

В «Чжоу лі» гармонійність в тому ж значенні, що і в «Чжун юні», включена в перелік засадничих «шести чеснот» разом з розумністю (*чжи*), гуманністю (*жень*), досконалою мудрістю (*шен*), обов'язком/справедливістю (*і*) та вірністю (*чжун*). В ньому ж гармонізація тлумачилася як зміст добродісного й дієвого навчання (*цзяо*), яке «обмежує чуттєвість народу» [5, с. 396].

У II ст. до н. е. ханський філософ Дун Чжуншу вичленував із вчення Конфуція п'ять основних понять: *жень* (людинолюбство), *і* (обов'язок), *лі* (правила), *чжи* (знання) і *сін* (віра) та об'єднав їх у категорію *у чан* (п'ять постійностей). Вони повинні були символізувати основні моральні цінності і гармонію дій п'яти стихій в соціумі [7, с. 47].

У VI-IV ст. до н. е. в коментаторській частині «Чжоу і» (комент. «Туань чжуань») був введений термін *Велика гармонія (тай хе)*, що означає гранично гармонізований стан (при цьому допускалося і натурфілософське, і антропологічне тлумачення). Особливого значення це поняття набуло в неоконфуціанстві, що тяжіло до онтологізації етики [9, с. 300].

Неоконфуціанство – термін західного походження (англ. *neocofucianism*), що означає один з головних напрямів далекосхідної філософії, оновлене і перетворене конфуціанство, що в систематизованому вигляді виникло в Китаї у XI ст. та завершило формування духовно-ціннісного ядра традиційної культури Далекого Сходу [5, с. 240].

Так, у вченні Чжан Цзая (XI ст.) повна просторово-часова збалансованість – сукупна Велика гармонія – прямо визначається як *дао*. У своєму головному творі «Чжен мен, або Настанови безрозсудним», він говорить: «Велика гармонія зветься *Дао*, природою взаємоперетворення спливання та занурення, підйому і падіння, руху та спокою; початком породження діючих сил, які перемішуються один з одним, перевершують один одного і зменшуються або збільшуються у відповідності один з одним». [9, с.300].

Головний творець вчення про принцип (*лі сюе*) Чжу Сі (XII ст.) іменував Велику гармонію «[станом] пневми [при] зустрічі і з'єднанні тих, що зіткнулися і гармонізувалися [субстанцій] інь ян». [5, с. 396]. Чжу Сі розділяв

усі речі на метафізичні (*сін ер шан*) та фізичні (*сін ер ця*). Ці елементи в системі переконань філософа взаємозв'язані і не знаходяться в антагоністичному протиріччі. У цьому сенсі філософ наслідував основну тенденцію конфуціанської думки, яка прагнула зводити до гармонійної єдності усі видимі відмінності.

Так, у вченні Чжу Сі є присутніми два начала – принцип (*лі*) і пневма (*ци*), які будучи різними сутностями, є присутніми в речах злитими воєдино і не можуть бути розділені. На його думку, принцип (*лі*) потрібний для пояснення реальності і універсальності речей. Він безтілесний, єдиний, вічний, незмінний, створює основу речей, не руйнується і благий. З іншого боку, *ци* потрібне для пояснення фізичної форми, індивідуальності та трансформації речей. *Ци* – фізичне, численне, перехідне і змінюване, нерівне в окремих речах, що створює їх фізичну субстанцію, підлягає руйнації; це механізм і матеріал для творення, що включає і добро, і зло. У всесвіті не може існувати *лі* без *ци*, а *ци* без *лі*, які врешті-решт зводяться до єдиного початку *тай цзи* [8, с. 126-127].

Ван Чуаньшань (XVII ст.) виділяв дві складові Великої гармонії – пневму і дух. Останній ототожнений із структуротворним початком – принципом (*лі*) чистого [взаємопроникнення двох пневм (*інь* і *ян*) і не може бути виражений в образі (*сян*) – зовнішньому знаку. Зате дух – принцип – перебуває усередині образу, невідривного від пневми. Відповідно Велика гармонія – це «всеосяжна гармонія *інь* і *ян*, пневми і духу (внутрішнього і зовнішнього) доведена до межі» [5, с. 396]. Водночас Велика гармонія невід'ємна від стану первісного хаосу (*хунь дунь*), але вже має в ньому наявну динаміку «розділення і об'єднання *інь-ян*», що переводить його в деякий граничний стан [2, с. 513]. Ван Чуаньшань пише: «Велика порожнеча – це частки, сутність первинно створеного всесвіту». Первинно створений всесвіт – початковий стан до розділення великої гармонії на темне і світле начала; взаємне пригнічення двох начал – їх неминучий принцип і положення». Розвиваючи погляди Чжан Цзяя, Ван Чуаньшань продовжує: «У великій гармонії є частки, є і дух, дух – не що інше, як принцип, проникаючий в темні і світлі частки. Те, що не може створити образ, полягає в самому образі» [4, с. 398].

Кан Ювей (1868-1927) – філософ-реформатор, головна праця якого – «Книга про Велике єднання» («Та тун шу», 1884-1902) – ознаменувала собою виникнення в Китаї нової політичної філософії. Мислитель ототожнив два верхні ступені встановлення світової гармонії за вченням про «три ери» у версії Хе Сю (II ст.): еру «Народжуваної рівноваги» (*Шен пін*), «Великої рівноваги» («Великого спокою») – (*Тай пін*) з епохами відповідно «Малого

процвітання» (*Сяо кан*) і «Великого єднання» (*Да тун*), про які говориться у каноні «Лі цзи». Сучасну йому ситуацію Кан Ювей характеризував як «Встановлення хаосу».

Якщо в «Лі цзи» «Велике єднання» належить до золотого віку міфічного минулого, то Кан Ювей представив його як ідеал майбутнього всього світу, орієнтир «звільнення людства від страждань і досягнення вищого щастя» [5, с. 144].

Сучасний китайський філософ Фен Юлань пише: «Гармонія – це примирення відмінностей в єдності [...] Але ці відмінності мають бути у відповідній пропорції, щоб досягти гармонії. Добре організоване суспільство – це органічна єдність, в якій люди різних талантів і занять займають належні їм місця, виконують належні їм функції; їх бажання в рівній мірі задоволені, і вони не мають протиріч один з одним. Ідеальний світ – ця теж гармонійна єдність» [9, с.198-199].

Як видно з короткого огляду, поняття гармонії в китайській філософії не мало однозначного тлумачення упродовж усього періоду філософської думки. Але мета звернення до нього для усіх китайських мислителів була одна – втілення в життя ідеалів гармонійного устрою Піднебесної. Гармонія – це щонайменше мирний порядок. І в сучасному Китаї, де основною метою є завдання побудови «соціалізму з китайською специфікою» поняття соціальної гармонії не є абстрактним. Для сучасних китайських політиків це цілком досяжна мета як в масштабах однієї країни, так і в масштабах усього людства.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Політична меритократія та межі демократії / Деніел Белл; [пер. з англ. О. Дем'янчук]. – К.: Наш формат, 2017. – 312 с.
2. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х т. – Т1. – М.: Издательство «Мысль», 1972.
3. Духовная культура Китая. Т.1: Философия / Под ред. М. Л. Титаренко, А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова. – М.: «Восточная литература» РАН, 2006.
4. История китайской философии. /Пер.с кит. [Общ. ред. М.Л. Титаренко]. – М.: Прогресс, 1989. – 552 с.
5. Китайская философия: Энциклопедический словарь / РАН. Ин-т Дальнего востока; гл. ред. М.Л. Титаренко. – М.: Мысль, 1994. – 573 с.
6. «Китайская мечта» как культурная стратегия КНР по повышению «мягкой силы» государства на международной арене. [Электронный ресурс]. – Режим. Доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya->

mechta-kak-kulturnaya-strategiya-knr-po-povysheniyu-myagkoy-sily-gosudarstva-na-mezhdunarodnoy-arene/viewer

7. Конфуцианское «Четверокнижье» («Сы шу») / [Пер. с кит. И комент. А. И. Кобзева, А. Е. Лукьянова, Л. С. Переломова] Ин-т Дальнего востока. – М.: Вост. лит., 2004. – 431с.
8. Конфуцианство в Китае: проблемы теории и практика /Под ред. Л. П. Делюсина – М.: «Наука», 1982.
9. Фэн Ю-лань. Краткая история китайской философии / [Пер.на рус.: Котенко Р. В.; Научный редактор: доктор фил. наук, проф. Торчинов Е. А.] – СПб.,1998. – 376 с.

Марина Бугеря

*Черкаський обласний краєзнавчий музей,
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ДО ПИТАННЯ ДИХОТОМІЇ «ВЛАДА-ЛЮДИНА» У ЗАКРИТИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Вивчення питання механізмів влади та буття людини завжди актуалізується у світлі соціально-політичних змін, державотворчих процесів чи нового колективного досвіду. Окрему зацікавленість науковців суспільствознавчих дисциплін складає тоталітарний і авторитарний історичний досвід.

Британський історик Джеффри Хоскінг виділяє наступні характерні риси тоталітаризму як політичної системи: централізоване управління економікою, однопартійність, монополія держави на засоби масової інформації, терористична таємна поліція, поклоніння вождеві, єдина офіційна ідеологія, постійна «чистка». Маючи на увазі сталінізм, науковець зазначає, що дані характеристики правомірно стосуються політичних систем Німеччини та Італії першої половини ХХ ст. і комуністичного післявоєнного Китаю [1, с. 193].

Послугуючись термінологією, запровадженою Карлом Поппером у книзі «Відкрите суспільство та його вороги» [2], дані історичні приклади державно-політичних конструкцій можна віднести до категорії «закритого суспільства». Поняття «закритості» має не стільки загальнофілософське, скільки концептуальне навантаження. Мається на увазі не лише зовнішня ізолюваність даних систем, а й певна внутрішня нежиттєздатність, їх не

здатність до еволюції. І тут принциповим питанням, що потребує з'ясування, виступає екзистенційна складова життя індивіда і суспільна свідомість, що формується у політичних системах «закритого» типу.

Даний підхід актуалізується у руслі філософії історії або «нових підходів до історіописання», запропонованих професором історії культури Кембриджського університету Пітером Берком [3]. Науковець актуалізує тенденцію відмови від «подієвої історії» і важливості вивчення «історії знизу», тобто з точки зору пересічних людей та їх досвіду соціальних змін. Методологічну можливість такого поступу вчений вбачає у міждисциплінарних дослідженнях соціальних антропологів, літературних критиків, психологів і соціологів. Зокрема, як один з міждисциплінарних підходів він наводить приклад діяльності «психоісториків» у США та включення концепту Фрейда до історичної практики.

Історичний прецедент створення суспільства «закритого» типу шляхом узурпації влади і встановлення культу особи дослідив американський політолог, історик Роберт Такер, створивши одну з найповніших психобіографій Сталіна [4]. Дослідник вбачає підґрунтям для втілення ідеї тотального управління індивідуальні схильності «вождя» (прагнення до слави, влади, управління) та маніпуляційні техніки (трактування минулого та ідеологічних питань, ярликування опонентів).

Аналіз формування режиму авторитарної влади Сталіна і його культу дозволяє стверджувати, що означений державно-політичний конструкт утвердився передусім в партії. Механізм сталінської політики власного просування до влади базувався на стратегії використання секретаріату для створення в провінції надійної партійної клієнтури і подальшого перетворення місцевої сили на силу центру. Працівники, відібрані інструкторами за рекомендаціями центрального комітету, робили політичну кар'єру в місцевих партійних організаціях і залишались зобов'язані керівництву партії. Місцеві секретарі та інші посадові особи (у термінології Р. Такера – «апаратники»), обрані на свої посади завдяки рекомендаціям ЦК, приїздили до Москви у якості делегатів щорічних партійних з'їздів, брали участь у формуванні нового ЦК, впливаючи нерідко і на склад політбюро. У 1920-ті роки Сталін, користуючись посадою генерального секретаря, створив корпус особистих помічників (асистентів секретарів ЦК), відібраних не стільки в силу таланту чи кмітливості, скільки відданості. Вони і стали зв'язуючою ланкою між генсеком і бюрократичним апаратом.

Неосяжна влада апаратного характеру могла виникнути лише за умов надцентралізації. Фракційність, офіційно заборонена 1921 року, фактично продовжувала існувати в партії у вигляді усталеної звички. Фракційна

діяльність стала більш прихованою і, відповідно, більш небезпечною. Фракція, яка отримала перевагу, могла від «імені партії» звинуватити у фракційній діяльності угруповання, що зазнало поразки, і вимагати застосування до нього санкцій, передбачених пунктом сьомим резолюції про єдність партії. Саме так вчинила фракція Сталіна наприкінці 1920-х років із своїми суперниками.

Таким чином, узурпація влади Сталіним стала можливою шляхом використання секретаріату як інструменту політичних маніпуляцій, створення в партії власної політичної машини, вправні інтриги, заступництво, спритне маневрування в ході фракційного суперництва (використання так званої коаліційної стратегії). Сталін виступив у ролі охоронця ленінізму, використав авторитет Леніна у внутрішньопартійній боротьбі, поділяючи людей на «ленінців» та «антиленінців». До цього слід додати чистки 1920-х років і створення каральної машини НКВС в 1930-х роках.

Важливо наголосити, що встановлення влади (диктатури) відбувається як у малих (елітарних) групах, так і на рівні суспільства й окремого індивіда. Функція влади, згідно концепту французького філософа Мішеля Фуко, забезпечується через контроль. Критеріями функціонування влади є організація нагляду, контролю, дисципліни, а також обмеження свободи. Крім політичних, соціальних та економічних умов встановлення авторитарних режимів, для розуміння дихотомії «влада-людина» важливо артикулювати коріння деструктивності, ненависті і жадоби влади з позицій соціальної психології. Відомий філософ і психолог Еріх Фромм у книзі «Втеча від свободи» констатує: «Ми мусимо визнати, що мільйони людей у Німеччині бажали зректися своєї свободи так само, як їхні батьки ладні були боротися за неї, і замість того щоб прагнути свободи, мільйони намагалися знайти шляхи втечі від неї... Якщо ми хочемо здолати фашизм, то мусимо його зрозуміти» [5, с. 17]. Філософ актуалізує питання природи підкорення і жаги до влади.

Художнє висвітлення означеної проблематики знаходимо у романі-антиутопії Джорджа Орвелла «1984» [6]. Відомий український філософ М. Попович називає творчість британського письменника здобутком аналітичного і політологічного сенсу [7, с. 298]. Важливо, що через внутрішні монологи головного героя авторові вдалося відтворити світовідчуття людини у «закритому» суспільстві.

Візію теми людини в суспільстві, її знеособлення, свободи й неволі, особистості й натовпу знаходимо також в художньому наративі українського письменника Володимира Дрозда, а саме, в оповіданні «Білий кінь Шептало»

[8]. У метафоричному образі білого коня письменник гостро піднімає питання про травмованість вольової сфери та інстинкт залежності. Залишається риторичним що більше втілено автором у художньому образі: керування суспільною поведінкою шляхом насилля чи свідома відмова від самоствердження.

Отже, висвітлення дихотомії «влада-людина» можливе шляхом комплексного дослідження як історії держави, так і історії повсякденного життя, наративу усної історії і колективної пам'яті. Одним із завдань вивчення досвіду функціонування суспільств «закритого» типу вбачаємо не лише наведення історичних аналогій та формування ціннісних категорій, а й здійснення історичної проєкції і прогнозування майбутнього. Адже сьогодні в умовах «суспільства нагляду», за означенням М. Фуко, своєрідним паноптикумом стає медіапростір.

Список використаних джерел

1. Хоскінг Дж. История Советского Союза. 1917-1991 / Джеффри Хоскінг ; пер. с англ. П. Куценкова. – Смоленск : Русич, 2001. – 496 с.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1 / Карл Поппер ; перекл. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – 444 с.
3. Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка : пер. з англ. – К. : Ніка-Центр, 2013, – 368 с.
4. Такер Р. Сталин : Путь к власти. 1879-1929. История и личность : / Роберт Такер. [Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. В.С. Лельчука]. – М. : Прогресс, 1991. – 480 с.
5. Фромм Е. Втеча від свободи / Еріх Фромм ; перекл. з англ. М. Яковлева. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. – 288 с.
6. Оруэлл Д. 1984 : роман. Скотный двор : сказка-аллегория : [пер. с англ.] / Джордж Оруэлл. – М. : АСТ : Астрель, 2012. – 361 с.
7. Попович М. В. Філософія свободи. Философия свободы / Мирослав Попович ; упоряд. : Л.Ф. Артюх, Н.Б. Вяткіна ; передмова Н.Б. Вяткіної. – Харків : Фоліо, 2018. – 524 с.
8. Дрозд В. Вибрані твори : у 2 т. / В. Дрозд. – К. : Рад. письменник, 1989. – Т. 1 : Оповідання. Романи. – 462 с.

*Віра Аксьонова,
Льотна академія Національного авіаційного університету,
м. Кропивницький
Ігор Скловський
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського
м. Одеса*

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ: КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасна цивілізація у складному процесі поглиблення глобалізації, становлення правової держави і демократичного розвитку країн світу у свій час зіштовхнулися з гострою необхідністю створення людини як носія правової та політичної культури, що допомогло б активізації процесу перетворення народонаселення у громадянське суспільство. Формування правової та політичної культури особистості на її шляху до демократії відбувалося поступово, креативне, іноді драматично, про що свідчить досвід буржуазних революцій та громадянських війн у добу Нової та Новітньої історії європейських країн [2;8;9], які декларували війну політичному абсолютизму, феодальному укладу в економіці, консерватизму ідеології, теологічному догматизму та інквізиції.

Одним з важливих соціально-гуманітарних та філософських аспектів розвитку громадянського суспільства у Західній Європі, попри деспотизму абсолютистської влади, стає фундаментальна теорія суспільного договору, яку розвинули французькі філософи-просвітники Ж.-Ж. Руссо, Ш.Монтеск'є, Ф.М.А. Вольтер та ін.. Надзвичайним політико-правовим результатом її втілення стало прийняття Конституції часів Великої революції у Франції. Саме в умовах антропологічного песимізму Т.Гоббс намагається сформулювати правові положення, які здатні врегулювати жорстке протистояння між абсолютною монархією та парламентом у боротьбі за політичну владу у Великобританії.

Активний пошук дослідниками України (Є.Борінштейн, І.Скловський, Б.Стецюк та ін..) шляхів осмислення світоглядних проблем сучасності обов'язково торкається аналізу суб'єктно-об'єктних чинників громадської свободи національного суспільства у процесі розвитку цивілізованого громадянського суспільства, що репрезентоване концепціями видатних європейських мислителів (Арістотель, Е.Кассіпер, І.Кант, Платон, Г.Сковорода).

Другим надзвичайно важливим соціально-гуманітарним та філософським аспектом розвитку громадянського суспільства Західної Європи є фундаментальна ідея послідовника та систематизатора філософсько-правової спадщини Т. Гоббса, англійського філософа-юриста Дж. Локка, щодо розподілу влади на законодавчу, виконавчу (у тому числі, судову) та федеративну. Третім аспектом виступає діалектична онтологія, фундаментальні ідеї якої були закладені у період бурхливого розвитку німецької класичної філософії, зокрема моральний імператив І.Канта, а також його ідеї про трансцендентальність буття людини та філософія права В.Г.Ф. Гегеля. Саме тоді діалектика припиняє своє стихійне існування, перетворюючись на універсальні закони розвитку природи, суспільства, особистості (закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні, закон заперечення).

Гуманітарні науки після електоральної «тихої революції» (2019 р.) в свою чергу досліджують, аналізують зв'язок правових норм з нормами суспільної моралі в історії та сучасності української держави [3;4;5].

У давньогрецькій історії під час розвитку міфології – самої ранньої форми духовної культури людства – богиня правосуддя Феміда прийшла на допомогу еллінам з метою створення балансу між громадянином і суспільством, завдяки якому окремі особистості навчаються підкорятися закону як вищому логосу. Тому, четвертим філософсько-правовим аспектом розвитку громадянського суспільства відмітимо створення верховенства права.

Сучасні науковці вважають, що застосування реформ як законів соціального буття на практиці охоплює конституювання чотирьох операцій: 1) юридичний аналіз конкретних випадків, які мають бути вирішені; 2) критику справжності застарілих норм; 3) сучасне політико - соціологічне тлумачення норм; 4) історико-логічний розвиток норм.

Людськість, на думку Ф.Ніцше, визначається як «тлумачення за схемою, від якої ми не можемо звільнитися», і цінність світу опиняється укоріненою у нашій інтерпретації. Критично ставлячись до позитивізму, який значно вплинув на формування правової культури у Західній Європі, Ф.Ніцше наголошував на тому, що ідеальних факторів не існує, але є лише інтерпретації. Люди неспроможні встановити будь-якого факту «у собі». Завжди існує можливість запропонувати нові змісти, «перспективи» і «засоби» розташувати феномени за визначеними критеріями. «Світ», – стверджував Ф.Ніцше, – «не має будь-якого певного змісту, але являє собою безкінечні змісти» [6].

Подібно до трансцендентальної схеми І.Канта, або символічної форми Е.Кассирера, «перспектива» філософа Е. Панофського встановлюється виключно суб'єктом [7]. Вона зводить художні феномени до жорсткого, математично точного правила, але саме вона робить його залежним від людини, від індивідуума, оскільки спосіб її дії є визначеним, вимушено обраним місцеположенням суб'єктивної точки зору» [1; 7].

Таким чином, герменевтика, як стародавня філософська доктрина, являє собою кульмінаційний аспект створення та розвитку в Україні після «електоральної революції» (2019 р.) шляху кардинальних змін громадянського суспільства, та є квінтесенцією політичної та юридичної діяльності. Юридичне тлумачення, спираючись на відповідну риторичку, з практичного боку пов'язане з завершенням регулювання життєвих відносин у суспільстві саме законом. У наслідок певної інтерпретації юридичні норми стають гідними до реалізації, до практичного втілення. У творчому акті юридичної герменевтики поєднуються разом, збігаються у єдиному фокусі філософії й витончена мудрість культури, гуманітарні та професійні знання, досвід, правові та моральні цінності, юридичне мистецтво. Думка фахівця інтерпретатора йде послідовно від одного шару пізнання юридичної матерії до іншого – від найпростішого аналізу логіки лінгвістичного тексту – до аналізу норми права, потім від юридичних особливостей правових норм, до моральних, соціальних, гуманістичних, логіко - правових приписів; і все це заради того, щоб встановити реальний контент соціально-правової регуляції. Ось чому одним з найнадійніших показників високоякісної роботи юриста-фахівця є рівень його філософсько-професійної підготовки, який дозволяє йому миттєво, у повному обсязі й точно тлумачити будь-які закони, правові акти тощо. Тлумачення права розкриває високу юридичну місію, наприклад, після «електоральної революції» (2019 р.), що обумовлює в Україні етносоціальний консенсус влади, народу, Генпрокуратури і, у той же час, в умовах гострої боротьби проти традицій автократії, за істинні цінності демократичної правової держави, громадянського суспільства, розвинутої політичної та правової культури, боротьби, що не виходить за межі закону.

В атмосфері ж ситуативного панування норм тоталітарної держави режим самовладдя є вираженням юридичної казуїстики, маніпулювання правом і правовими категоріями, а час від часу – «квазі-тлумачення», наслідком якого є відверте ігнорування діючого закону. Національний егоїзм та правовий нігілізм, врешті решт призводить до загрози реваншу системи нецивілізованості, невігластва, свавілля та беззаконня й тотального порушення прав людини.

Список використаних джерел

1. Аристотель Метафизика. Соч. Т.1. Ред. В.Ф. Асмус М.: Мисль, 1975. 550с.
2. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору: український контекст монографія. Наук. ред. Є. Борінштейн. Одеса – Херсон: Гельветика, 2018. 536с.
3. Борінштейн Є.Р. Ідеологеми філософії логістики. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Одеса: ДЗ «ПНПУ К.Д.Ушинського», 2016. С.4-9.
4. Борінштейн Є.Р. Соціокультурна толерантність у сучасному українському суспільстві. Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2016. С.13–27.
5. Кремень В. Г. Зміст освіти і дидактична стратегія. Учитель. 1999. №11-12. С30-35.
6. Ницше Ф. Обрані твори в 3-х т. Т.1. Воля до влади: опит переоцінки всіх цінностей: Пер. нім. М.REFL – book, 1994. С.298.
7. Panofsky E. Studiel in iconocogy. Humanistic Themes in the art of the Renaissance. New York: Harper Torch books, 1962. P.3
8. Стецюк Б.Р. Литовський Статут як джерело кримінально-процесуального права Гетьманщини. Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (1-2 червня 2018р.). Херсонський державний університет, 2018.С.48-51.
9. Хайдеггер М. Час картини світу. Час і буття: статті й виступ. М.: Республіка, 1993. С.41-62.

*Богдан Гранатирко
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси*

ГЕРМЕНЕВТИКА: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА РОЗУМІННЯ

Розвиток сучасної науки тією чи іншою мірою пов'язаний з проблемою тлумачення та розуміння. Ця тенденція характерна для широкого кола наукових дисциплін: філософії, історії, соціології, лінгвістики тощо.

Застосування різнобічної методологічної бази, підходів та наукових прийомів актуалізують значення цієї проблеми у науковому дискурсі. Саме тому для герменевтики доречний вираз «скільки людей – стільки й думок». Відтак, ця проблема постає однією з найважливіших у сучасній гуманітаристиці, оскільки провокує дискусійний формат дискурсу тлумачень та перекладів.

Філософія мови спочатку не мала безпосереднього зв'язку з перекладом, а більш займалася екзистенціальним значенням мови для людини. Герменевтика ж як мистецтво тлумачення, пояснення текстів (гр. *hermeneuein* - пояснювати, трактувати) в античній Греції цілком знаходилася в сакральній сфері «належної» інтерпретації священних текстів. Починаючи зі Шляєрмахера герменевтика стала розглядатися як загальна теорія мистецтва розуміння і навіть як одна з методологічних основ гуманітарних наук.

Фрідріх Шляєрмахер був одним з перших дослідників, який шукав загального принципу інтерпретації, що міг би бути застосований не лише до релігійних текстів. Шляєрмахер сформулював те, що відоме як «герменевтичне коло»: частина чогось завжди є зрозумілою з точки зору цілого, і навпаки [1]. Наприклад, значення слова визначається реченням, частиною якого воно є, тим не менше, речення може бути зрозуміле лише через слова, які його складають. Відтак розуміння — це безперервне взаємоузгодження цілого й частин, що може мати не лише граматичне, а й психологічне пояснення.

Помилки інтерпретації неоднорідні. У цій групі можна виділити дві підгрупи. Помилки першої підгрупи можна охарактеризувати як власне помилки інтерпретації. Вони виникають при виборі перекладачем таких засобів з мови перекладу для передачі інтенції автора, які не відповідають повною мірою нормам і узусу початкової мови.

Наприклад, в романі П. Г. Вудхауза «Heavy Weather» («Задихнутися можна») один молодий джентльмен повідомляє інше, що в замку, куди той спрямовується, гостює дівчина, з якою він був одружений: «*Her name's Sue. Sue Brown*». «*What!*» «*Sue Brown*». «*Not Sue Brown*»? Відповідно до узусу англійської мови форма питання, що включає заперечення «not» і ім'я, використовується для вираження здивування. У перекладі цього роману ми знаходимо негативну форму питального речення, використану для уточнення: «*Її звуть Сью Браун. Що! Сью Браун. Це не Сью Браун?*»

Другу підгрупу помилок інтерпретації можна охарактеризувати як помилки «розуміння – інтерпретації». Вони пов'язані із заміною або денотативного, або конотативного компонентів в тексті оригіналу на схожі компоненти, але що характеризуються іншими родовідними стосунками. У

романі А. Конан Дойла «Етюд у багрових тонах» доктор Ватсон повідомляє наступне: «*Took my degree of doctor of medicine*». Перекладач інтерпретує це як «*отримавши звання лікаря*». Поняття «лікар» ширше, ніж поняття «Доктор медицини», відповідне найвищому вченому ступеню в медицині. Отже, в даному випадку має місце заміна гіпо-гіперонімічного характеру. Така заміна може вважатися помилкою в тих випадках, коли в результаті відбувається невмотивоване відхилення від авторської інтенції

Часто причиною неадекватної інтерпретації є неточне розуміння значення мовної одиниці. Через це помилки інтерпретації пов'язані з розумінням сенсу. Найпоширенішим типом смислових помилок в перекладі текстів з герменевтичної точки зору є помилки розуміння. Наступним по частоті поширення є помилки інтерпретації. Хоча необхідно відмітити, що ця група також дуже неоднорідна. У ній явно переважають помилки підгрупи «розуміння – інтерпретації». Можна припустити, що це обумовлено зв'язком інтерпретації явищ мови і дискурсу з їх розумінням перекладачем.

Отже, проблеми помилкової інтерпретації є найбільш актуальними у сучасній герменевтиці, але не треба відкидати й так званий «людський фактор» (зокрема, психологічний), тому й проблема перекладу не має чіткої формули, зумовлюючи безліч підходів до інтерпретацій інтерпретацій.

Список використаних джерел

1. Ф. Шлейермахер. Герменевтика [пер. с нем. А.Л. Вольского; науч. ред. Н.О. Гучинская]. – СПб.: «Европейский дом», 2004. 242 с.

СУЧАСНІ ГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

Михайло Бойченко

*Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ*

ОСВІТА ЯК ГУМАНІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ І ЯК «ТЕХНЕ» ГУМАННОСТІ

Освіта постає у якості соціально-гуманітарної технології у кількох вимірах: як частина всепроникного впливу медіа, як особливий соціальний інститут у широкому сенсі слова, як сукупність специфічних освітніх інститутів, і як «техне» – мистецтво у античному розумінні.

У сучасному світі все більшою мірою функціонування соціальних інститутів виявляється підпорядкованим сучасним медіа – однак і самі медіа все більшою мірою зазнають впливу тих інститутів, які вони, здавалося би, вже поглинули. Політика і політики у своєму успіху і провалах стають все більш медійно залежними, однак і самі медіа все більше підпорядковуються законам функціонування політики. Економіка стає все більш залежною від впізнаваності і тиражованості брендів, однак і самі медіа все більш жорстко підпорядковуються не лише канонам поширення інформації, але й вимогам не збитковості і досягнення надприбутків. Мораль стає все більш релятивною і залежною від мінливої громадської думки, сформованої медіа – однак і самі медіа стають все більш морально чутливими і вразливими. Освіта також поступово переймає закони поширення інформації, запроваджені медіа, однак є чи не найбільш консервативним серед соціальних інститутів, оскільки особистий вплив вчителя на учнів залишається незрівнянно більш дієвим за привабливість медіа.

Освіта нині, в умовах карантину, який запроваджено чи не у більшості країн світу, більше під впливом форс мажорних обставин, аніж планово, почала активно переймати технології, пропоновані медіа. Однак, технологічно можливість забезпечення дистанційного навчання розроблялася вже доволі тривалий час – лише не як основний, а як допоміжний спосіб навчання, нерідко – самоосвіти, або ж як частина курсів перепідготовки, підвищення кваліфікації або уточнення спеціалізації у рамках свого основного фаху. Звернення до медіа, а особливо мас-медіа, відкрило як невраховані або просто нереалізовані раніше позитивні можливості, так і

загострило усвідомлення недоліків як дистанційної освіти в цілому, так і здійснюваної за допомогою медіа зокрема. Ці недоліки – як то уніфікаційний підхід, недостатній зворотний зв'язок, деякі проблеми з рівнем якості навчання, а також кілька інших проблем, серед яких головна – слабкий мотиваційний вплив. Ці недоліки лише частково і тимчасово можна усувати в рамках самого дистанційного навчання та використання медіа. Більшою мірою ці недоліки потребують обов'язкового доповнення медіа-технологій іншими технологіями навчання. Втім, стало очевидним також, що медіа вже неминуче увійдуть як обов'язкова технологія надання освіти у подальшому, спростять і розвантажать інші освітні технології для їхнього удосконалення і глибшої спеціалізації. На рівні медіа, однак, освіта лише дуже у вузькому сенсі і лише частково виступає як гуманітарна технологія: для успіху медіа-освіти людина, яка її отримує, а значною мірою і та людина, яка її надає, мають максимально наближатися за своїми функціональними характеристиками до формальних виконавців, ідеальним зразком яких є носії штучного інтелекту – роботи і кіборги. Логіку такої трансформації сучасної людини у постлюдину прекрасно ілюструє дослідження Кетрін Хейлз «Як ми стали постлюдством» (Хейлз, 2013).

Освіта як соціальний інститут в широкому сенсі слова корениться ще у біологічному ґрунті людського суспільства: не лише людина, але й інші соціальні тварини поруч з людиною і задовго до людини використовували щось подібне до освіти як передачі накопиченого індивідуального і частково популяційного досвіду своїм нащадкам від їхніх батьків і предків. Освіта постає як суттєве доповнення до трансляції життєво важливої інформації генетичним шляхом. Як соціальний інститут людства, освіта спирається на другу сигнальну систему – мову та інші створені людиною досконалі засоби оформлення, закріплення, інтерпретації і передачі інформації. Одним з найважливіших досягнень людства є функціональна спеціалізація, виокремлення учительства як окремої професії в рамках суспільного поділу праці. Серед усіх представників людського суспільства поступово, але неухильно сформувалася та отримала подальший розвиток і внутрішню диференціацію та спеціалізацію функція трансляції накопиченого раніше досвіду у вигляді формалізованих знань. Трансляція знань наступним поколінням та усім, хто цього потребує, стала настільки ж важливою і суспільно визнаною справою, як і виготовлення товарів, управління державою, збройний захист миру, лікування хвороб. На відміну від виготовлення товарів, такі людські справи як лікування, управління і навіть військова справа безпосередньо спрямовані на інших людей і досягаються лише у безпосередній взаємодії з іншими людьми. Саме тут ми можемо

говорити про освіту як одну з найважливіших гуманітарних технологій в широкому сенсі слова і частину загальної гуманітарної діяльності людства.

У більш вузькому сенсі, але і більш предметно, тобто змістовно і функціонально визначено освіта постає як гуманітарна технологія, коли вона конкретизована у якості окремих видів і рівнів освіти. На кожному з них і у кожному з них освіта має дещо відмінні гуманітарні завдання, які, втім не виходять в цілому за рамки, задані освітою як соціальним інститутом в цілому, тобто як гуманітарною технологією у широкому сенсі слова. Зрозуміло, що освітні завдання будуть відрізнятися для дошкільної освіти, шкільної та вищої, загальної та спеціальної, інституціалізованої і позаінституційної, зокрема позашкільної, освіти дорослих і освіти впродовж всього життя. Втім, усі ці завдання повинні в кінцевому рахунку узгоджуватися між собою завдяки остаточній орієнтації на спільну вищу мету – удосконалення людини для досягнення її спроможності ефективно і творчо розв'язувати індивідуальні, колективні і загальносуспільні завдання. Втім, уже саме розчленування, до певної міри реконструкція цієї спільної мети неминуче може призводити до поточних, нехай і тимчасових, але все ж болісних диспропорцій і натяжок, наслідком яких може бути у тому числі й вихід за межі гуманітарної спрямованості і навіть гуманності. Скільки прикладів інструментальної репресивності, професійної деформації та й просто кланової зарозумілості можна легко пригадати – і не лише серед представників негуманітарних спеціальностей, але й навіть серед самих гуманітаріїв! Ці випадки докладно проаналізовано і концептуалізовано філософами, особливо у ХХ столітті – досить лише згадати загальновідомі праці представників Франкфуртської школи, критичної педагогіки, екзистенційної філософії і філософії персоналізму. Множинність гуманітарних технологій на цьому рівні, таким чином, набуває негуманітарного характеру саме завдяки тому, завдяки чому загальна гуманітарна мета досягає у них своєї конкретизації і спеціалізації.

Нарешті, освіта як «техне» максимально наближає нас до розуміння глибинної сутності освіти як гуманітарної технології. У сенсі Арістотеля техне постає як творча діяльність, як майстерність у найближчому до людини розумінні цього слова (Арістотель, 2002: 7), або ж як зроблене нею власними руками, за порівнянням Платона, подібно до мистецтва деміурга (Платон, 2000: 226) – творця, який з неоформленої, пластичної глини витворює досконалий посуд витончених форм. На аспект цієї штучної у сенсі її неповторності роботи звертає увагу і Мартін Гайдегер, який повертає у сучасну філософію вихідне розуміння техне, яке усій творчій діяльності людини надає по суті гуманітарного характеру: «Τέχνη розкриває те, що не

саме себе ви-водить на світ, ще не існує в наявності, і тоді може вийти і виглядати так чи інакше» (Хайдеггер, 2007: 310). Техніка надзвичайно близька за своєю сутністю до освіти: вона має ви-ховувати заховане. Тут українська мова прекрасно передає завдання освіти і водночас дозволяє розкрити Гайдегерове розуміння техніки як виведення чогось на світло, надання чомусь буття – тому, що саме по собі це буття отримати не може. Так от, освіта як гуманітарна технологія в самому важливому і глибинному сенсі – це щось подібне до Сократової маєвтики, мистецтва приймати пологи. Людина може багато чого народжувати на світ, але найважливішим з усього цього є народження іншої людини. Саме цим у духовному і творчому сенсі і має займатися освіта.

Однак, освіта як техне – це творча діяльність, спрямована на іншу людину як дуже особливий різновид техне: адже людина водночас не лише надзвичайно пластична (згадаймо Марксове визначення людини як універсальної істоти (Маркс, 1973)), але в той же час і є носієм власної волі, тобто може ставати надзвичайно непластичною, адже кожна людина, навіть дитина – сама теж деміург! Саме тут нарешті розкривається повне розуміння освіти як гуманітарної технології, у якій розкривається і щоразу заново формується людська сутність обох учасників освітнього процесу – і учня, і вчителя. Освіта – це завжди зустріч двох поколінь. Тому не лише вчитель навчає учнів, передаючи досвід власний та попередніх поколінь, але й сам вчиться дивитися на світ ніби вперше, під іншим кутом зору – тим кутом, який неминуче створює кожне нове покоління, незалежно від рівня, напряду і особливих проявів його талановитості. І далі – ширше: у зустрічі вчителя і учня зустрічаються не лише два покоління, але й різні рівні, види і підходи у самій освіті, зустрічаються завдання освіти із завданнями інших соціальних інститутів, нарешті у міжособистісній комунікації завжди випробовуються і удосконалюються медіа-засоби освіти.

Список використаних джерел

1. Арістотель (2002) *Нікомахова етика* / пер. з давньогр. Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 480 с.
2. Маркс К. (1973) Економічно-філософські рукописи 1844 р. / пер. з нім. У: Маркс К., Енгельс Ф. *З ранніх творів*. К. : Політвидав України, с. 481-597.
3. Платон. (2000) *Держава* / пер. з давньогр. Д. Коваль. К. : Основи, 355 с.
4. Хайдеггер М. (2007) *Вопрос о технике* /пер. В.Бибихина. Хайдеггер М. *Время и бытие*: статьи и выступления: пер. с нем. СПб.: Наука, с. 306-329.

5. Хейлз К. (2013) *Як ми стали постлюдством*: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці. Видання друге, виправлене /пер. з англ.. Є.Т. Марічева. К.: Ніка-Центр. 430 с.

Алла Алексеєнко
Харківський національний медичний університет
м. Харків

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТИ: PRO I CONTRA

Сучасну цивілізацію сміливо можна назвати технологізованою. Це стверджує Клаус Шваб, Президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі, який написав книгу «Четверта промислова революція». Автор цієї книги має унікальну можливість узагальнення досвіду й поглядів світових експертів в галузі економіки та технологій. Основна ідея, відтворена у цій книзі, полягає в тому, що формування четвертої промислової революції орієнтоване на людину, тобто вона має людиноцентричний характер. Сучасні технології й цифрові перетворення суттєво впливають не тільки на окремі сфери суспільства (економіку, медицину, освіту тощо), але, і перш за все, на саму людину. Автор підкреслює, що характер змін, що відбуваються, є настільки фундаментальним, що світова історія ще не знала подібної епохи – часу як великих можливостей, так і потенційної безпеки.

Ніхто не буде заперечувати той факт, що технологізація освіти має певні позитивні моменти, що дозволяють зробити навчальний процес більш ефективним. Відбувається більш швидкий обмін інформацією й зростання мотивації студентів у навчальній діяльності, стимулюється розвиток творчих здібностей і пізнавальна зацікавленість студентів. Сучасні інформаційні технології створюють можливість безпосередньої участі в освітянському процесі, в оцінюванні якості освіти, створені ресурси мережі Інтернет стимулюють самостійну пізнавальну діяльність, сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, забезпечують безперервність навчального процесу, що може виходити за межі навчальних аудиторій тощо.

Разом з тим дистанційна освіта, яка сьогодні набула всесвітнього масштабу, показала ті труднощі й непередбачувані ситуації, що реально виникають у межах такої форми освіти. За даними Шеррі Теркл із Массачусетського університету, 44% підлітків ніколи не відключаються від Інтернету, навіть під час занять спортом або під час прийому їжі. Бесіду обличчя до обличчя витісняє спілкування в режимі он-лайн, і існує побоювання, що ціле покоління молодих людей, яке захоплене соціальними

медіа, буде з великим зусиллям слухати співрозмовника, підтримувати з ним контакт очима або розуміти мову жестів і поз. Масштаб цієї проблеми, на жаль, має тенденцію до зростання і серед студентів вищої ланки освіти.

Усесвітнє впровадження дистанційного навчання, викликане пандемією COVID-19, показало труднощі й негативні моменти такої форми освіти. Деякі фахівці (Ніколас Кар) свого часу висловили стурбованість з приводу того, що зануреність людини у цифровий простір знижує суттєво наші пізнавальні можливості. Саме Інтернет є тією машиною, що не тільки відволікає нашу увагу, але й послаблює нашу пам'ять, викликаючи напруженість і тривогу.

Ще у 1971 р. Герберт Саймон, який отримав Нобелівську премію в галузі економіки 1978 року, попереджав: «Багатство інформації призведе до убогості уваги». Сьогоднішні технології в освіті маніфестують себе запровадженням і використанням в освітньому процесі найрізноманітніших засобів, таких як: онлайн-сервіси, цифрові засоби, медіанавчання, телеосвіта, інтернет-ресурси тощо. З одного боку, виникла можливість продемонструвати сутність та інноваційний характер сучасних освітянських технологій. З іншого боку, необхідно зазначити один із загрозливих ризиків їх застосування: отримання знань без докладання зусиль і перш за все – інтелектуальних. Виникає не тільки пасивний засіб отримання знань, з'являється їх пасивний споживач, імітація освітньої людини. Навчання перетворюються на своєрідну подорож по тих чи інших сайтах, що призводить до заміщення освіченої людини як людини креативної, компетентної, інтелектуальної у бік людини технологічної, дитя інтернету, техніко-медійної тощо.

У межах упровадження сучасних технологій в освітній простір виникає ціла низка проблем етичного характеру, а саме: яким чином інтеграція технологій у наше життя, у тому числі і в освіту, буде впливати на наше уявлення про ідентичність і чи не призведе вона до зниження деяких найбільш суттєвих здібностей людини, таких, як самоаналіз, емпатія та співчуття.

Варто особливо зазначити, що технічні засоби навчання вдало (або невдало) доповнюють й супроводжують навчальний процес, але ніколи не визначають його основи. Комп'ютер, мультимедіа-ресурси дозволяють інтегрувати й істотно збагатити можливості технічних засобів навчання й тим самим змінити конструювання й проведення всіх занять.

Надмірне захоплення інформаційними технологіями в навчальному процесі може призвести до втрати викладачем багатьох традиційних методів

і методик, що лежать в основі класичної педагогіки і які не замінять жодні технічні засоби навчання.

Аналіз ситуації, що виникла в сучасній освіті в результаті впровадження дистанційного навчання, свідчить про те, що в ній можуть виникнути небезпечні тенденції, які можуть призвести до психологічних, моральних і соціальних наслідків. Запобігання їм стає одним із нагальних завдань сучасної освіти, що переживає трансформацію не тільки в плані обґрунтованого впровадження новітніх інформаційних технологій, а й в плані прогнозування тих змін, що стосуються не тільки окремої людини, яка отримує освіту, а й суспільства в цілому.

Наталія Іванова
Луцький педагогічний коледж
м. Луцьк

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ПЕДАГОГІКИ ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ В УНІВЕРСУМІ ДИТИНСТВА УКРАЇНСЬКОГО ДОШКІЛЛЯ

Українська дошкільна освіта є оригінальною та самобутньою соціокультурною системою, яка самотворить власну модель розвитку, будучи, водночас, складовою сучасних освітніх стратегій. Разом з тим, вона гостро реагує на виклики часу – глобалізаційні, суспільно-політичні, економічні, духовно-онтологічні. Оригінальність дошкільної освіти характеризується її відкритістю, динамічністю, новаційністю, яка змінюється разом із соціокультурною реальністю, макро- та мікросвітом. З іншого боку, дошкільня – це жорстка система захисту, збереження і примноження українських традицій, цінностей – державних, сімейних і людських. Як соціальна інституція дошкільня найбільш вкорінене в ендотимні основи буття сім'ї – найпершої і найголовнішої ланки розвитку особистості. Саме сім'я є первинним топосом існування майбутньої людини, а дошкільня, як освітній портал держави, дбає про цілісність процесів, які відбуваються в універсумі даної триєдності.

Серед різноманітних інноваційних концепцій і педагогічних систем, які поширені в сучасній освітній практиці дошкільня, досить виразною і цілісною, на нашу думку, є педагогіка Фрідріха Фребеля – знаменитого німецького педагога, освітня діяльність якого є досить багатовимірною: він був як теоретиком, так і практиком дошкільної освіти; як творцем системи суспільного дошкільного виховання, так і педагогом-просвітником;

заслуговує на увагу філософія, антропософія, праксеологія його ідей в контексті класичної науки, а це унеобхіднює осмислення його спадщини в інноваційних моделях освітньої теорії та практики сучасного дошкілля. Поряд з цим, двохсотлітня історія педагогічної системи Ф. Фребеля досить неоднозначна, вона пережила періоди схвалення, сприйняття, а також критики, дозволів і заборон, забуття і відродження як в Україні, так і в Європі.

Новітнє вивчення і використання методики та технології Ф. Фребеля, його педагогічної спадщини досить активно відбувається в останні десятиріччя у європейському освітньому просторі. На теренах Євросоюзу вагомі здобутки є у польських педагогів, викладачів Вищої школи економіки та інновацій в місті Любліні, їх досвід активно вивчається і пропагується. Український освітній простір дошкілля потребує наукового осмислення концепції Ф. Фребеля і його практичної реалізації в закладах дошкільної освіти. Певні напрацювання в даному напрямку зроблені кафедрою дошкільної та початкової освіти Херсонського педагогічного університету, кафедрою дошкільної освіти Луцького педагогічного коледжу. Проте, ці перші кроки потребують як державної, так і муніципальної підтримки.

Зазначимо, що основою філософсько-освітніх рефлексій Ф. Фребеля є ідея Людини та проблема її існування в універсумі дитинства. Це висвітлено в основоположній праці педагога «Виховання людини». Вона розкриває природу і сутність людини як в ціннісно-смісловому самовираженні особистості, так і в пошуках самоідентифікації власного «Я»; як в її соціалізації, так і в духовно-моральному самовизначенні; як у діалектиці вітального, так і в метафізиці космогонії духу феномену дитинства. Дана праця є фундаментальною у спадщині Ф. Фребеля, адже в подальшому дала початок розробці концептуальних підходів ідеї вітчизняного дитячого садка як суспільного осередку для розкриття сутнісних сил дитини, освітніх можливостей сім'ї, формування свідомого батьківства тощо.

Проблему дитини педагог розкриває через філософію буття, діалектику творчості тих, хто виховує. Ф. Фребель вважає, що в професійній діяльності справжнього педагога мають переслідуватись зразу дві мети, які враховують діалектику дії та вчинку. Вихователі і вчителі повинні «бути такими, що віддають і приймають, об'єднують і розподіляють, дають вказівки і поступливо тримають в полі зору, є активними і пасивними, можуть визначати і звільняти, бути міцними і рухливими» [1, с.192]. Як бачимо, ідея мобільності праці педагога в єдності особистісних якостей, педагогічних методів і технологій вже тоді становила одну із основних його якостей. Вміння «узагальнювати одиничне і особливе, а узагальнене робити

одиничним і особливим, одне і друге знаходити у дійсності» передбачає розвиток особливого виду мислення – *філософського*, яке вимагає глибокого аналізу і самоаналізу педагогічної діяльності, тому антропософію Ф. Фребеля досить важко означити тільки як педагогічну.

У погляді на дитину Ф. Фребель стоїть на позиції гуманоцентризму і дитиноцентризму, адже з перших днів свого життя вона має бути *побачена і визнана* у всіх вимірах людського існування – в родині, садку, суспільстві. А батьки, які є першими вихователями своїх дітей, повинні усвідомлювати *«відповідальність перед Богом, дитиною і людством»* [1, с. 192]. Тому, осмислюючи ідеї Ф. Фребеля, варто наголосити, що саме *в дитині і через дитину* він розгледів і вивчав феномен цілісності і цінності буття, усього живого і суцього. Адже педагог спрямовує рефлексію батьків та педагогів таким чином, щоб навчитися *«в дитині бачити людину, тобто **ціле** (виділено нами – Н. І.)»* [1, с. 194]. Звідси – зазначимо, що Ф. Фребель пропонує *концептуальну освітню формулу*: *«в дитинстві нехай бачать одразу і дитинство людства і людину, нехай, таким чином, і в дитині бачать всю майбутню діяльність людини. Звідси слідує, що людина для того, щоб досконало розвинути себе як людину і в собі людство, вже в дитинстві повинна розглядатись в сукупності земних відносин як **цілісна одиниця**» (виділено нами – Н. І.)* [1, с. 194]. Тому філософія дитинства і філософія дитини є дещо більше, ніж сума всього, що об'єднується в дані поняття. Такий підхід підтверджується і концепцією *«трисонячної єдності»* Г. Сковороди, як метатеорії цілісного осягнення явищ буття, світу, природи і людини (Кавалерова Н., Іванова Н.) [2, с. 38-40].

Фребелівська теза про те, що саме в дитинстві людина стоїть найближче до своєї сутності і саме тоді усі сили її душі перебувають у розквіті, а пізніше життя їх перетворює в досвід, навела нас на думку, що *час буття* дитини біля своєї сутності з кожним прожитим роком віддаляє її від власного *«Я»*, особливо в умовах сучасного інформаційного суспільства. Тому на часі розробка таких освітніх стратегій, які б враховували незворотність буття в присутності минулого і зародженні майбутнього. І якщо *«людина – це отвір у бутті»* (К. Ясперс), то дитина своїм народженням засвідчує (і сонячно засвічує) цей отвір в багатомірності людського буття, поєднуючи дух і матерію, *«легалізуючи»* в надрах Космосу енергію любові (А. Карась, С. Кримський, М. Руденко, Г. Сковорода, Н. Хамітов, В. Шаян, В. Шинкарук та ін.). Тому, в архітектоніці сучасної освітньої парадигми має бути присутня як індивідуальна, так і соборна *«духовна космогонія»* (С. Кримський) творення людини. В основі *«співвідношення принципу плеядності з принципом монадності»* повинна животворити *«любов як засіб*

подолання самотності особистості та переживання унікальності іншої особистості, любов як спосіб переривання ланцюга зла» [3, с.1]. Тому як ніколи стає актуальною етична компонента сучасної парадигми, на що необхідно звертати увагу в сучасних наукових дослідженнях.

Цінність філософсько-освітньої концепції Ф. Фребеля в тому, що в контексті космогонії буття Людини німецький педагог прослідковує екзистенційну присутність *темпоральності дитинства*. На нашу думку, час дитинства – це «нульвимірна мить» (А. Бичко, І. Бичко), яка «стиснута» в її теперішності, проте має потенціальну можливість активуватись в сфері «замежового» реального минулого, майбутнього чи можливого. Ф. Фребель наголошує на дотриманні універсального принципу *цілісної гармонії* у вихованні майбутньої людини, коли «батьки повинні доглядати дитину і охороняти її в необхідній *цілісній гармонії*, в ясному співвідношенні і в живому зв'язку з *теперішнім, минулим і майбутнім* людського розвитку, і таким чином здійснити зв'язок, узгодженість та гармонію освіти, виховання дитини із *сучасними, минулими і майбутніми* вимогами роду людського» [1, с.192]. Дана теза співзвучна із сучасними підходами в сфері освіти, яка, будучи найбільш технологічною, недостатньо виконує інтегративну функцію, завдання прогностичного, культуротворчого і менталітетотворюючого призначення, залишається збоку від найгострішої проблеми – світоглядного синтезу Знання і Віри [4]. Виходячи із вищесказаного, процес розкриття процесуальності життя дитини екзистенційно присутній, активний, ціннісно-незворотній і є однією із умов її вкорінення у ендотимні шари буття і піднесення до вершин духовності. Зауважимо, що часовість, історичність, а, отже, духовність пізніше німецькі філософи К.Ясперс і М. Гайдеггер вважали головною, визначальною рисою людини як екзистенційної («замежової» щодо наявного стану речей) істоти. На цілком логічне запитання: чому, власне, існує історія, К.Ясперс відповідав: «Саме тому, що людина конечна, незавершена і не може бути завершеною, вона має у своєму перетворенні в часі пізнати вічне і вона може пізнати його тільки на цьому шляху. Незавершеність людини та її історичність – одне й те саме. Не існує правильної світобудови. Немає досконалої людини...Через те, що в історії постійно діє незавершеність, все повинно неупинно змінюватись. Історія сама по собі не може завершитися» [5, с. 242-243]. Отже, трактуючи соціальний аспект історичного майбутнього, очевидним є той факт, що людина історична тільки як духовна істота. Духовність (внутрішній світ) дитини Ф. Фребель трактує через саморозвиток творчих сил і здібностей її, звідси й завдання дитячого садка вбачає в тому, щоб допомогти дитині зовнішньо виразити свій внутрішній світ, «йти вперед

від однієї ступені розвитку і освіти до іншої в напрямку до кінцевої мети, яка захована в безконечності і єдності» [1, с. 192].

В контексті виховання дитини, поряд із проблемою «*цілісної гармонії*», Ф. Фребель піднімає проблему «*життєвої рівноваги*» як однієї із життєвих цінностей. Вона дається дитині з перших літ життя, але як мистецтво жити: «при всіляких нових положеннях, перепонах і перешкодах твердо триматись на своїй позиції та зберігати *рівновагу* на своєму життєвому шляху» [1, с. 192]. Формування життєвої рівноваги відбувається поетапно, поступово. Дитина заявляє світу про власне існування з перших днів інстинктивно, проте дуже явно: через феномен «*сили*». А самосвідомість дитини, людини зароджується, як вважає Ф. Фребель, в «крайніх кінцевих пунктах», які наближають дитину до соціуму і віддаляють її від власної суті. Звідси, саме на цих граничних межах, починається і соціокультурне осягнення світопростору буття дитиною.

Мету виховання Ф. Фребель визначає як саморозвиток закладених у людині сил і здібностей, формування особистісних моральних норм дитини прослідковує в єдності із законами функціонування Всесвіту, надавши особистості дійсно космічного виміру, яка корелюється із сучасною концепцією космоцентризму. Трансцендентальне осягнення феномену дитинства Ф. Фребель розкриває через закон божественної сутності: «Всюди криється, діє і керує вічний закон; він проявлявся й проявляється і зовні, у природі, і всередині, в дусі, і в житті, об'єднуючи природу і дух... В основі цього всесильного закону лежить єдність, яка діє повсюди за необхідністю... Ця єдність – Бог... Всі речі існують лише тому, що в них діє божественне. Діюче в кожній речі божественне є суть кожної речі» [1, с. 190]. В єдності духу і природи німецький педагог пропонує здійснювати освіту і виховання дитини. Він вважав, що не можна розглядати розвиток і освіту дитини як щось завершене та застигле, адже кожне наступне покоління і кожна людина проходить всю сукупність попереднього розвитку і освіти роду людського, інакше людина «не розуміла б ні предків, ні сучасників, до того ж не мертвим шляхом наслідування, копіювання, а живим способом самодіяльного і вільного розвитку та освіти» [1, с. 192]. Для німецького педагога – освіта і виховання в ідеалі мають формувати не представника стану, не працівника і навіть не громадянина, а бути повністю спрямованими на розкриття безмежних можливостей та індивідуальності дитини, самоцінну і неповторну людську особистість.

Виходячи з вищесказаного, зазначимо, що український освітній простір спроможний розкрити філософсько-освітні, науково-практичні та ціннісно-особистісні можливості педагогічної концепції Фрідріха Фребеля,

оновлюючи зміст і форми ефективної та творчої співпраці європейської і національної дошкільної освіти. Ф. Фребель – педагог сучасний, новітній, за його методикою досить цікаво та результативно працювати з дітьми, сім'єю, зі студентами-дошкільниками, про що свідчить європейський досвід сучасного дошкільця. Принципи гуманоцентризму, природовідповідності, самопізнання і саморозвитку, розвитку творчого начала, запропоновані Ф. Фребелем, закладають основи неокласичної парадигми, націленої на формування ноосферної особистості в духовних вимірах сфери розуму як єдності науки, культури і освіти.

Список використаних джерел

1. Фребель Ф. Воспитание человека / Фридрих Фребель // История зарубежной дошкольной педагогики / [Сост. Н. Б. Мчелидзе и др.] – 2-е изд., доп. – М.: Просвещение, 1986. – 190–207 с.
2. Кавалерова Н. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди: [монографія] / Н.А. Кавалерова, Н.В. Іванова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 152 с.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
4. Гершунский Б. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
5. Ясперс К. Истоки истории и её цель / Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994. – С. 242 – 243.

Ольга Рилова

Черкаський державний технологічний університет

М. Черкаси

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ КІЛЬКІСНИМИ ТА ЯКІСНИМИ ПОКАЗНИКАМИ В ОСВІТІ

Кількісний та якісний аспекти давно визнані основними факторами, що пояснюють розвиток освіти. Однак розуміння взаємозв'язку між ними залишається не досить чітким.

За останні десятиліття пріоритетні проблеми в галузі освіти були розширені і до них увійшли питання кількості та якості. Це пов'язано з тим, що розвиток освіти неможливо пояснити без врахування переходу від кількісного зростання до якісних трансформацій. Проте усвідомлення взаємозв'язку між цими категоріями – завдання непросте. Оскільки критерії, за допомогою яких визначаються кількісні та якісні аспекти освіти, мають різні інтерпретації, а іноді, навіть, виключають один одного. Крім того, такі показники, як розвиток внутрішньої та зовнішньої економіки, політика та культура, впливають на зміну як кількості, так і якості освіти.

Розвиток освіти протягом тривалого часу залишається одним з найважливіших завдань для багатьох країн. Тим не менше, їхні проблеми у цій галузі істотно відрізняються. Зокрема, у більшості країн, що розвиваються, основна увага приділяється кількісним аспектам, таким як розширення доступу до освіти, створення інфраструктури тощо. У розвинених країнах акцент робиться на проблемі якості. В основному вони зацікавлені у вдосконаленні змісту навчальних програм, у підтримці та просуванні висококваліфікованих спеціалістів, у їхній задоволеності отриманою освітою.

На жаль, така відмінність у поглядах призводить і до розмежування інтересів дослідників: в одних країнах більше уваги приділяють проблемам якості освіти, в той час як у інших вивчаються кількісні аспекти. Таким чином, розуміння взаємозв'язку між цими категоріями залишається досить обмеженим.

Індустріалізація та модернізація суспільства призвели до швидких змін у галузі освіти, які потрібно аналізувати шляхом тлумачення як кількісних так і якісних показників, оскільки вони містять інформацію про людські та фінансові ресурси, вкладені в освіту; про функціонування та розвиток системи освіти тощо. Кількість та якість є основними передумовами для забезпечення рівності освітніх можливостей, тобто права на освіту для кожної людини незалежно від її релігії, статі, національної приналежності, класу або соціально-економічного становища. Згідно щорічного звіту Організації економічної співпраці та розвитку [1], освіта істотно впливає на індивідуальні життєві перспективи людей. Вона є одним з основних факторів, що сприяють зміцненню економічного становища та підвищенню соціальної мобільності особистості. В той же час ті, хто не можуть реалізувати свій освітній потенціал через нерівний доступ до освіти або через відсутність компетенцій, змушені нести значні фінансові втрати.

Домінуючу роль у реалізації доступності освітніх послуг та розвитку галузі мають відігравати державні інвестиції за обома напрямками. Адже

підтримка лише кількісного зростання, за умови збереження інвестицій у якість на попередньому рівні, швидше за все, призведе до її зниження. Якість відносно освіти є невловимим поняттям, оскільки критерії, що застосовуються для її оцінки, залежить від того де, коли і стосовно кого робиться висновок. Також слід підкреслити той факт, що сам зміст поняття якість неодноразово змінювався протягом багатьох років у відповідь на соціальні, культурні, економічні та політичні виклики. В освіті складно визначити, що насправді означає якість та як її можна виміряти.

З одного боку, показники якості в освіті тісно пов'язані з кількісними показниками. Наприклад, вони враховують співвідношення кількості учнів/студентів на одного педагогічного/науково-педагогічного працівника, розмір класу/групи, витрати на кожного здобувача освіти, заробітну плату викладачів, кількість предметів, що вивчається тощо. З іншого боку, якість освіти визначається її ресурсами, тобто навчально-методичним забезпеченням, змістом і особливо результатами. Сьогодні таким загальноприйнятим освітнім результатом визнана академічна успішність. Зокрема, одним із її репрезентативних показників є оцінка за стандартизованими тестовими завданнями.

Історично так склалося, що багато країн спочатку підтримують кількісне зростання, а згодом досягають якісного покращення освіти. Не стала виключенням з цього правила і Україна. Вона є однією з держав з найвищими показниками зарахування студентів до закладів вищої освіти [2]. Однак на сьогоднішній день українська освіта не відповідає ані сучасним запитам з боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Тож протягом останніх років Уряд докладає чималих зусиль для підвищення її якості на всіх рівнях. Масштабне реформування освіти в Україні здійснюється за чотирма основними напрямками: середня освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, вища освіта та створення нової системи управління і фінансування науки. Заплановане впровадження нових стандартів освіти, покращення матеріально-технічної бази освітніх та наукових закладів, залучення кращих педагогічних та наукових працівників тощо. Реформа також має на меті підвищення престижу педагогічної та наукової праці [3].

Проте українські реалії є такими, що у зв'язку із заходами з протидії поширенню гострої респіраторної хвороби, спричиненої коронавірусом, освіта стала однією із галузей, видатки на які Уряд скоротив найбільше, чим поставив під загрозу можливість її подальшого реформування.

Для того, щоб перетворити формальне право на освіту на реальність, потрібні якісні зміни, в тому числі за рахунок розширення фінансування.

Інвестиції в освіту та надання однакових можливостей для усіх громадян є важливим критерієм для оцінки успішності освітньої політики держави.

Наприкінці ХХ століття кількісне зростання освіти за рахунок збільшення чисельності закладів освіти та учасників освітнього процесу, показників зарахування до вишів та популяризації як шкільної так і вищої освіти набуло глобальних масштабів. Тим не менше, у деяких країнах якість освіти оцінити важко. Оскільки кількісне розширення формальних можливостей для отримання освіти не гарантує її якості. Країни без значної фінансової підтримки освітньої галузі залишаються слабкими, в той час як країни, де освіта є пріоритетною галуззю для інвестицій, вважаються передовими. Це свідчить про те, що освіта є рушійною силою розвитку країни і вирішальним фактором, що визначає її майбутнє. І кожна країна реалізує освітню політику в залежності від рівня свого розвитку.

Список використаних джерел

1. Organisation for Economic Co-operation and Development (2019), Education at a Glance 2019: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>
2. Державна служба статистики України: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.04.2020).
3. Реформа освіти та науки. Кабінет Міністрів України: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення: 20.04.2020).

Олег Марущенко

*Харківський національний медичний університет
м. Харків*

«ПОСТКАРАНТИННА» ОСВІТА: КОНТУРИ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Пандемія, викликана коронавірусом COVID-19, очевидно, вже змінила (і ще змінить кардинально) соціальний світ, і освіта, звісно, тут не є виключенням. Переживши зупинення традиційного навчального процесу, яке за своїми масштабами та тривалістю може зрівнятися хіба що з аналогічними «локаутами» часів Другої світової війни, освіта наразі перебуває в стадії прийняття та осмислення цієї нової реальності. Проте якщо у середині ХХ століття згадана війна суттєво не змінила самих підвалин освіти (після

тривалої перерви педагоги та учнівство просто повернулися до виконання своїх звичних ролей, не відбулося і різкої модернізації освіти), то нинішній форс-мажор, завдяки вимушеному активному використанню інформаційних технологій, зачепив саму «серцевину» освіти – навчання та пов'язану із ним двосторонню комунікацію тих, хто навчає, і тих, хто навчається.

Оголошений у більшості країн світу карантин з подальшим масовим переведенням освіти у дистанційний формат виявилися тригерами стрімких змін у сприйнятті самого процесу навчання, специфіки взаємодії в рамках педагогічного процесу. І весна 2020-го року увійде в історію як фактичний «вододіл» між колишньою та новою освітніми моделями, коли утвердилася онлайн-реальність, що стала дієвою альтернативою звичній формі освіти. І з нею відтепер просто не можна не зіставляти раніше набутий освітній досвід, шукаючи між двома моделями спільне та відмінне, прогресивне та (відтепер) «мертве».

Так, наприклад, стало очевидно, що для того, аби навчатися, необов'язково щодня відвідувати заклади освіти та годинами просиджувати за партами на незручних стільцях.

Виявилось, що в он-лайні можна знайти чимало «скарбів»: так педагогічна спільнота дізналася про існування якісного онлайн-контенту з усього спектру предметних профілів, навчилася ним користуватися, опанувала технології дистанційного навчання.

Натомість, завдяки виходу процесу викладання в он-лайн та на телебачення, безпосередніми свідками роботи педагогів стала величезна кількість людей, які в умовах традиційної освіти за жодних обставин не отримали б такої можливості. Фактично вперше була порушена «сакральність» педагогічного процесу: педагоги, як виявилось, теж можуть помилятися, а рівень викладання, особливо в умовах нових викликів, почасти балансує на межі професійної придатності.

На «викладацький цех» очікували й інші неприємні відкриття. Справжнім шоком для багатьох стало те, що педагогічні методи, які десятиліттями відпрацьовувалися у класах та аудиторіях, є абсолютно безсилими в он-лайні (при цьому усвідомлення цього факту далеко не завжди, на жаль, спонукало до пошуку нових, більш дієвих, методів).

Викладачі, які традиційно вибудовували власну комунікацію зі здобувачами освіти «вертикально», тобто з позиції влади та домінування, очевидно програли в очах тих, хто навчається, особливо на тлі інших колег, чії партнерські взаємини з учнівством, навпаки, стали запорукою ефективного онлайн-навчання (випадки, коли саме завдяки такому партнерству педагоги навчилися якісно працювати он-лайн, не є рідкістю).

У відверто програшній позиції опинилися ті викладачі, які були категорично проти використання в освітньому процесі гаджетів, усіяко опиралися впровадженню в освіту сучасних інформаційних технологій.

Зрозуміло, що «посткарантинна» освіта не перетвориться на суто віртуальний проєкт, адже при всій ефективності онлайн-занять дистанційна форма має свої обмеження. Так, наприклад, її якість прямо залежить від рівня технічного оснащення освітнього процесу та наявності якісного і стійкого інтернет-зв'язку (очевидно, що перевагу тут матимуть мешканці більш «дигіталізованих» великих міст, а також люди з принаймні середнім достатком). Онлайн-навчання само по собі значно ускладнює налагодження емоційного контакту з учнівством, не дає можливості викладачу повною мірою відслідковувати реакції присутніх на хід заняття, ставить під загрозу контроль за дотриманням академічної доброчесності (наприклад, з'являються складнощі із забезпеченням виконання завдань кожним здобувачем освіти персонально та виключення плагіату).

Натомість, очевидно, що «посткарантинна» освіта активно набуватиме гібридної, тобто змішаної, форми, і з кожним роком цифризація освітнього середовища буде лише поглиблюватися. Цей невідворотний процес висуватиме все більш жорсткі вимоги до викладацької діяльності – «в ціні» будуть значно більша відповідальність викладача за процес та результати освітньої діяльності, гнучкість до пошуку нових ефективних форм роботи. Стати висококласним викладачем означатиме не тільки бути «на ти» з сучасними інформаційними технологіями (і абсолютно очевидно, що треба вміти працювати і з хмарними технологіями, і з віртуальною реальністю), а й володіти «цифровою дидактикою» (новітніми методами організації онлайн-навчання), бути, передусім, не транслятором знань, а фасилітатором, який допомагає кожному здобувачу освіти знайти свою власну траєкторію опанування необхідних компетенцій, навчить вчитися, успішно протистояти викликам та ефективно адаптуватися до умов, що постійно змінюються.

*Тетяна Боровик, Таміла Залозна
Черкаський державний бізнес-коледж
м. Черкаси*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ

Сучасні тенденції розвитку освіти вимагають реформування, вдосконалення та побудови освітньої парадигми, яка суттєво змінює підходи

до змісту, технологій, здійснює переорієнтацію зі знаннєвого до компетентісного підходу навчання. Період реформування передбачає впровадження нових освітніх, культурних, науково-технічних стандартів, спрямованих на інтеграцію системи освіти до європейського простору [1; 3]. Експерти компанії «Майкрософт Україна» наголошують, що уміння працювати у віртуальній команді та розуміння великих обсягів даних є навичками, які будуть обов'язковими для навчання і кар'єри у майбутньому, що говорить синергетичний ефект гуманітарних та інформаційних технологій.

Під гуманітарними технологіями розуміють сукупність науково-практичних знань, прийомів, методів, способів впливу на особистість – суб'єкта освітнього процесу, підвищення освітнього рівня в сфері розвитку гуманітарних наук [2, с. 15]. Синергетичний ефект гуманітарних та інформаційних технологій проявляється за предметом технологічного впливу на суб'єкт діяльності. Перевагою інформаційних технологій над відтворювальною функцією є здатність матеріалізувати операції отримання, збереження та обробки інформації, а в умовах компетентісно-орієнтованого навчання – уміння застосовувати отриману інформацію в суспільстві та власній діяльності. Згідно останніх досліджень визначено ТОП-5 навичок, які будуть необхідні у 2020 році:

- крос-культурна компетентність (уміння працювати у різних культурних середовищах);
- обчислювальне мислення (вміння розуміти великі обсяги даних);
- знання нових медіа (вміння доносити через них свою думку, а також критично оцінювати і використовувати контент у нових медіа);
- крос-дисциплінарні знання (уміння розуміти різноманітні дисципліни);
- віртуальна колаборація (уміння продуктивно працювати у віртуальній команді) [3].

Сучасні тенденції освітнього простору спрямовані на формування нових підходів у становленні всебічно розвиненої особистості в умовах глобального виміру інформаційних технологій. Одним із завдань, згідно Закону України «Про вищу освіту», є забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності, створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів [4]. Важливою складовою цього процесу є формування системи знань, які сприяють найраціональній організації наукової діяльності, що включає в себе виконання трьох соціальних функцій:

- пізнавальну – цілісна система уявлень про світ, його властивості та закономірності розвитку;
- культурно-виховну – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;
- практично-діючу – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин [5].

Синергетичний ефект гуманітарних та інформаційних технологій проявляється через:

- створення предметно-орієнтованих навчально-інформаційних середовищ, які дозволяють використовувати мультимедійні засоби, системи гіпермедіа, електронні підручники та ін.;
- освоєння засобів комунікації (комп'ютерної мережі, телефонного, телевізійного, супутникового зв'язку для обміну інформацією);
- навчання правил і навичок "навігації" в інформаційному просторі;
- розвиток дистанційної освіти [1]. Найголовнішою освітньою інновацією є можливість створювати освітньо-наукові кластери, що розширює можливість провадження освітньої діяльності у всіх сферах громадського суспільства.

Отже, важливою складовою сучасної системи освіти є інтеграція інформаційних технологій в освітній процес, впровадження інформаційних і мережевих технологій та технологізація всіх сфер суспільного життя у глобальному і локальному масштабах. Важливою особливістю освітніх інформаційних технологій на сучасному етапі є електронне навчання, тобто сформований освітній простір, який формує затребувані суспільством компетенції: медіаграмотність, критичне мислення, здатність до рішення творчих завдань, уміння мислити глобально, готовність працювати в команді, громадянська свідомість.

Список використаних джерел

1. Бочаров Б.П., Воєводіна М.Ю. Інформаційні технології в освіті: монографія. Харків. ХНУМГ ім. О.М.Бекетова, 2015. –197 с.
2. Різун В. В., Горський В. С.,Тетеріна О. Б., Фурдуй М. І. Гуманітарні технології: конспект лекцій. Київ: «КМ Academia», 1994. – 60 с.
3. Найголовніше для успішної кар'єри – комунікаційні навички та комп'ютерна грамотність / Microsoft Daily. URL: <http://microsoftblog.com.ua/2016/05/31/naygolovnishe-dlya-uspishnoi-karieri/> (дата звернення 17.01.2020).

4. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 р. (станом на 18.03.2020) № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 23.02.2020).
5. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с. URL: <https://studfile.net/preview/5375965/> (дата звернення 10.03.2020).

Наші автори

Аксьонова В., доцентка кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький

Алексєєнко А., професорка кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Атаманюк З., доцентка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Бахмач А., магістриня соціальної педагогіки, м. Черкаси

Бінецька В., аспірантка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Бойко А., завідувачка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Бойченко М., професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

Бойченко Н., професорка кафедри філософії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, м. Київ

Борініштейн Є., завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Боровик Т., старша викладачка кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Черкаського державного бізнес-коледжу, м. Черкаси

Брацун І., викладачка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Бугеря М., старша наукова співробітниця Черкаського обласного художнього музею, аспірантка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Вара С., магістриня політичної філософії Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Василенко М., доцентка кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання ЧНУ імені Б. Хмельницького, м. Черкаси

Вольчева М., студентка філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Врайт Г., доцентка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Гончаренко Л., доцент кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Гранатирко Б., аспірант кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Губар В., студентка 1 курсу 3 медичного факультету Харківського національного медичного університету, м. Харків

Даценко В., доцентка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Дейнека В., асистент кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Дмитренко М., професорка кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси

Дроздова Т., доцентка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Залозна Т. викладачка кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Черкаського державного бізнес-коледжу, м. Черкаси

Іванова Н., деканеса факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва Луцького педагогічного коледжу, м. Луцьк

Ігнатієва О., доцентка кафедри іноземних мов Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Карпенко К., завідувачка кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Кожем'якіна О., доцентка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Костенко В., аспірант кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Кулєшов О., доцент кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Куницький М., викладач кафедри філософських і політичних наук, проректор Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Ланських О., старша викладачка кафедри іноземних мов Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Мартинов О., студент 1 курсу факультету гуманітарних технологій Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Марущенко О., доцент кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Петінова О., професорка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Півненко В., магістр політичної філософії Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Поплавська Т., доцентка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Прокопенко В., студент I курсу магістратури факультету гуманітарних технологій Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

П'янзін С., доцент кафедри філософії та релігієзнавства ЧНУ імені Б. Хмельницького, м. Черкаси

Рилова О., завідувачка практики Черкаського державного бізнес-коледжу, аспірантка кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Ростовська В., кандидатка педагогічних наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

Синьогуб І., аспірант кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Скловський І., доцент кафедри філософії, соціології та соціокультурного менеджменту ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського», м. Одеса

Студінський В., доцент кафедри міжнародного менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету, м. Київ

Тимофєєв С., аспірант кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси

Щербина М., доцентка кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ**

Матеріали
VI науково-практичної конференції
(23 квітня 2020 року, м. Черкаси)

Наукове редагування і макетування: Дроздова Т.О.

Підписано до друку 20.04.2020.
Формат 60x84/16. Папір офсет. Гарнітура Times.
Ум. др. арк 7,96. Наклад 50 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Надруковано ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

вул. Святотроїцька, 73, м. Черкаси, 18000
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com